

ISSN 1331 - 5439

пpocбjeтa

162

ЈУЛИ 2021

**INTERVJUI: MARINA MILIVOJEVIĆ MAĐAREV,
LJILJANA BAJAC NIKOLIĆ**

HISTORIJA: PORODICA ZEC IZ PETRINJE

PROTAGONISTI NOVOG VALA: GORAN VEJVODA, BRANKO GAVRIĆ

POEZIJA: RADMILA PETROVIĆ, NIKOLA VUJČIĆ, BRANIMIR KRŠIĆ

просвјета

НОВИНЕ ЗА КУЛТУРУ

ISSN 1331-5439

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОБНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Ивица Вдовић и Милан

Младеновић у Улици Проте Матеје, Београд, 1981 – 1982.

Фотографија: Горан Вејвода

ШТАМПА: Kerschoffset

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинансиран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

итпресут

Банији

БАНИЈСКИ СРБИ

Ту смо
С нам је још и сад наш неугледни Бог
Коме се ријетко молимо

Смртне пресуде су нас сустизале у ходу
Помиловања су гласници ријетко доносили
А и тад нож ил метак
Са смрћу већ сачинили савез

Ту смо
Изнад својих сјенки
Обувени у чизме дошљачке
Опасани причама
Разоружани пјесмама

Покаткад нас посеђују наши угледни злотвори
Несвикли да у трави
Препознају маскирани подсмјех

Кад оду – нагло оздравимо
Поправљамо рђавим ријечима оштећена чула
И праштамо
Праштамо

Ту смо
Са ућутканом маштом
Сами са собом

ГРАДУСА / ЧИТАЈУЋИ ЦРЊАНСКОГ

Прикрадаш се, плахо, кроз октобра десен
Огрнута магле сивим хлорофилом
Преко Стражилова домами те јесен
Да би закуцала моје крви билом

Отресеш пепео помрчине с плашта
Прошупљеног хицем злотвора скаута
Опрљена језом осипа се машта
Пред криком јејине узмиче флаута

Страсно је овако, ноћу, шапнути
Стихове Црњанског, стишане – *riano*
Са сребрним луком кроз тебе лутати
Не додирујући лишће успавано

Кумулусно кубе, прозрочно, над тобом
Гледам како тамни, нагло, безизлазно
Попут воштанице загрнуте сеобом
Док јој плама титрај исијава – празно

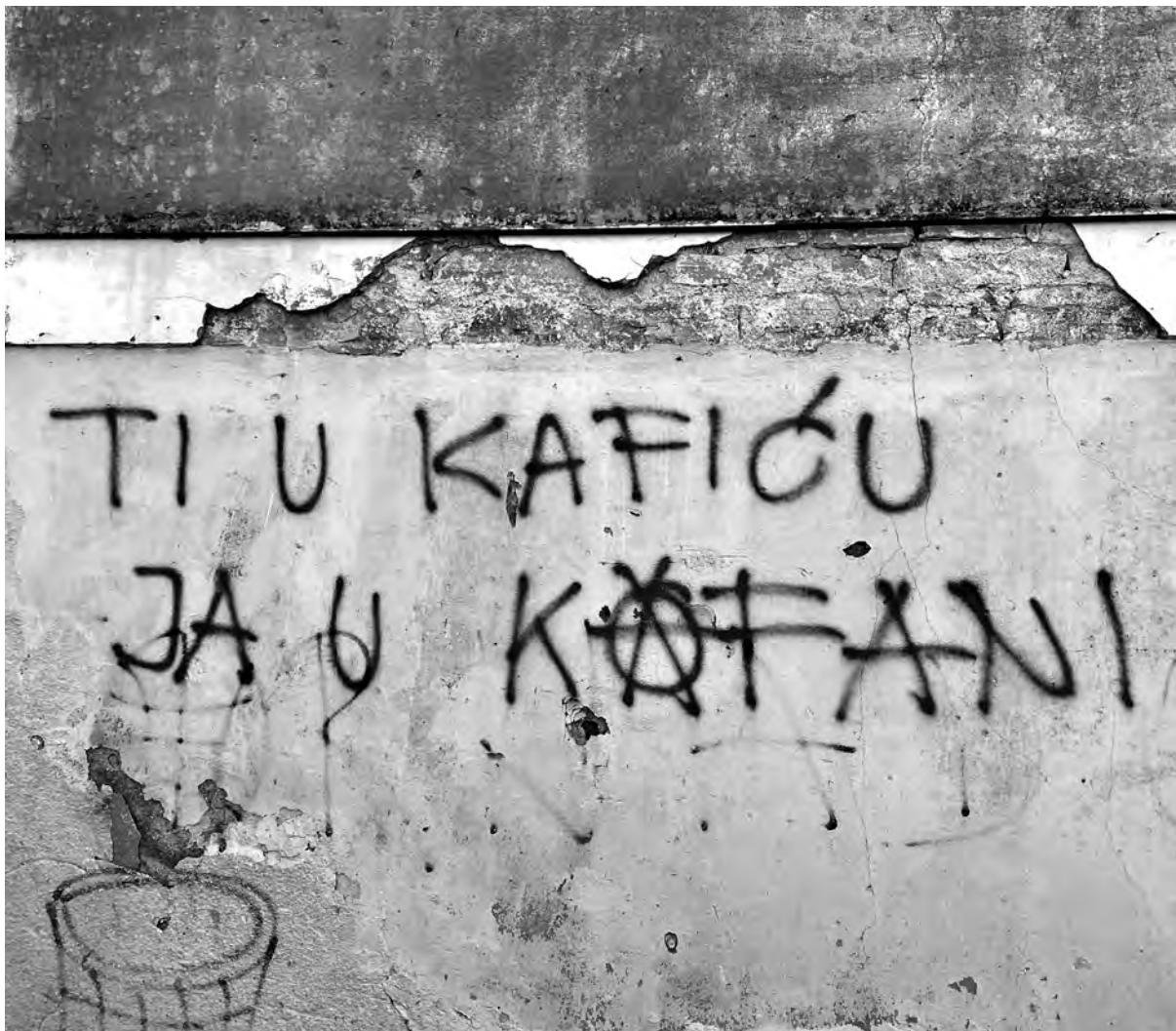
Овдје нема тајни, овдје влада тајац
Овдје се сплеткари сновима и гробом
Овдје сам понизни, странствујући пајац
Млијечне стазе сјај што гасне за тобом

Овдје веселости небесне шкиљи плам
Нема надахнућа, строфе узвишене
Да се у бунилу извије. Само знам:
Тишина ће стићи, кад све ово свене

Небојша Деветак

(Мала Градуса, 1955 – Врбас, 2017)*

***НЕБОЈША ДЕВЕТАК**, рођен 21. октобра 1955. године у Малој Градуси на Банији, објавио је десетак књига поезије и прозе те приредио неколико пјесничких антологија и збирки поезије. Највише књига објавио је у Српском културном друштву „Просвјета“ у Загребу. Добитник је бројних пјесничких награда, међу којима се истиче Змајева. Радио је у библиотеци „Данило Киш“ у Врбасу као главни и одговорни уредник и уређивао новине Српски глас и часопис Траг. Умро је 25. октобра 2017. године у Врбасу.

Grafit u Benkovcu / Fotografija: Jadran Boban, 2021.

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta2@gmail.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3324020061100996867.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis *Prosvjeta*" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis *Prosvjeta* iz inostranstva se vrše na IBAN HR3324020061100996867 SWIFT: ESBCHR22 s naznakom "za časopis *Prosvjeta*".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

pretplata

- 04 OD VASKRSA DO DANA ANTIFAŠISTIČKE BORBE**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 09 BUDUĆNOST**
Goran Babić
RASPRAVE O NOTORNOM (33)
- 10 KULTURA NAS JE SPASILA**
Bojan Munjin
INTERVJU, MARINA MILIVOJEVIĆ MAĐAREV
- 14 IPAK SE MIČE**
Milan Čimeša
DANI ANTIFAŠIZMA U KARLOVCU
- 16 ČUVARI NAŠEG JEZIKA I PISMA**
Maša Samardžija
INTERVJU, LJILJANA BAJAC NIKOLIĆ
- 20 BUNA U MEČENČANIMA**
Čedomir Višnjić
HISTORIJA, IZ PLAŠČANSKE PISMOHRANE
- 23 NA PUTU OD TRADICIJE I IDEALA DO KOŠMARA I SAMOUNIŠTENJA**
Branko Krnjaić
HISTORIJA, PORODICA ZEC IZ PETRINJE
- 31 GORIČKA, SELO ISPOD KRILA BRDA OSJEČENICE**
Miloš Kordić
HISTORIJA, ZAPIS S BANJE
- 35 KRVN(IČK)O SRODSTVO**
Branimir Kršić
POEZIJA
- 36 NOVI POČETAK ZA ČOPIĆA**
Srđan Srđić
KNJIŽEVNOST
- 38 KRAGUJEVAČKI SIRANO**
Nikola Živanović
ESEJ, UZ POEZIJU BORISLAVA BORE HORVATA
- 42 OŽIVJETI I UMRIJETI ZBOG RATA**
Muharem Bazdulj
ESEJ, DVIJE PJESME I INTERPRETACIJE
- 45 BILJEŠKE UZ „BEOGRADSKI KONTRAPUNKT“**
Đorđe Matić
ESEJ, O ANDRIĆEVOJ NOBELOVOJ NAGRADI
- 50 JUTARNJE RASPRAVE**
Nikola Vujčić
POEZIJA
- 51 PUNE ČETIRI PETOLJETKE**
Igor Ružić
KAZALIŠTE, DVADESETOGODIŠNJICA I PRESTANAK RADA BADco.
- 54 DABOGDA ŽIVIO ROCK ‘N’ ROLL!**
Bojan Krištofić
DIZAJN, BRANKO GAVRIĆ (1955 – 2021)
- 56 PARTIZAN KOJI PROMATRA DALEKOZOROM**
Željko Luketić
INTERVJU, GORAN VEJVODA
- 62 INTERTEKSTUALNI TERORIZAM**
Zoran Jovančević
FILM, POSLJEDNJI SRBIN U HRVATSKOJ
- 66 ZA POEZIJU NISU VAŽNE ČINJENICE, NEGO ISKRENOST**
Tamara Babić
INTERVJU I POEZIJA, RADMILA PETROVIĆ
- 70 SPASIMO PLANETU**
Goran Borković
KNJIGE, ŠTO ČOVJEKU TREBA – SPASIMO ZEMLJU
- 71 POSLEDNJA ATARI GENERACIJA**
Dragan Babić
KNJIŽEVNOST, PROZAISTI ROĐENI 1980-ih
- 72 HRABRI ČOVJEK S KORDUNA**
Jurica Kerbler
IN MEMORIAM, RADOJE ARSENIĆ (1946 – 2021)
- 74 PANOPTIKUM**
Goran Borković

OD VASKRSA DO DANA ANTIFAŠISTIČKE BORBE

Nenad Jovanović

SLIKARSKA SURADNJA – Suradnja pododbora “Prosvjete” iz Vukovara i Borova nastavljena je 6. maja otvaranjem izložbe slika sa likovne kolonije 2019/2020. koja se održala u Vukovaru, u okviru Dana kulture Srba istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema. U borovskoj biblioteci tako je izloženo 25 slika autora iz Hrvatske, Srbije i BiH, rađenih različitim tehnikama i različitim pravcima. Izložba je posvećena Miroslavu Odaviću iz Osijeka kao dugogodišnjem učesniku kolonije. O samoj izložbi govorio je predsjednik vukovarskog pododbora Milenko Živković, a program su upotpunili stihovi Živke Komlenac u izvođenju Nevenke Lukić, kao i solistica Jovana Serdar uz pratnju Dušana Latasa na tamburi.

SLIKE IZ DARDE – U organizaciji pododbora “Prosvjete” iz Darde i Likovne radionice “Petar Dobrović” 7. maja u prostorijama pododbora otvorena je izložba fotografija “Darda u fotografiji”. Prisutne je u ime likovne radionice pozdravila voditeljica Rada Marković uz stihove Ljeposave Grubor i Radojke Piškorjanac te pjesmu Hranislave Mesarić, dok je o izložbi i Dardi

govorio profesor Pero Matić. Izložba se može pogledati do kraja mjeseca. Autori fotografija su Ana Đorđević, Đorđe Đorđević i Rada Marković. Fotografije predstavljaju trajno vidljivu snimku, odražavaju osobni oblik zapažanja, izražavanja emocija i impresija autora, emocionalnu promišljenost i sposobnost da naoko jednostavan kadar pretvori u umjetničko djelo, naglašeno je tom prilikom.

PROMOCIJA VODIČA – U centrali “Prosvjete” u Zagrebu 17. maja održana je promocija vodiča za učenike i roditelje – “Mogućnosti obrazovanja na jeziku i pismu srpske nacionalne manjine”. Predstavljanju vodiča prisustvovali su generalni sekretar “Prosvjete” Slobodan Živković, potpredsjednik Društva Siniša Tatalović i Maja Matić, voditeljica obrazovnih programa u “Prosvjeti”, ujedno i autorica vodiča. Vodič je namijenjen svim učenicima i roditeljima kako bi se što kvalitetnije i bolje informirali o mogućnostima obrazovanja na srpskom jeziku i pismu, a sve s ciljem uključivanja većeg broja učenika u postojeće modele obrazovanja i posebne programe koje nudi SKD “Prosvjeta”, kao što su Ljetna škola srpskog jezika i kulture “Sava Mrkalj” i dopisna nastava srpskog jezika i kulture. Vodič je izdan u štampanom obliku u 1000 primjeraka.

PROMOVIRANI I "TRAGOVI" – U okviru festivala povijesti Kliofest u Zagrebu, koji se održavao od 11. do 14. maja, glavni urednik časopisa Tragovi, sveučilišni profesor Dejan Jović, predstavio je časopis koji je u međuvremenu došao do svog šestog broja. Prvi broj izdan je krajem 2018., dok su 2019. i 2020. izdana po dva broja. Na web stranicu www.hrcak.srce.hr postavljeno je internet izdanje najnovijeg broja čije se štampano izdanje pojavilo nakon 16. maja. – Naša je ideja bila da stvorimo živost, omogućimo pluralizam i potaknemo novu generaciju istraživača da pišu o temama na kojima bi stekli ugled i uticaj, ali i da kreiramo bazu članaka koja će omogućiti izbalansirani pogled na sadašnjost i prošlost odnosa Srba i Hrvata, rekao je Jović, ističući da su "Tragovi" jedinstven časopis koji nije usmjeren samo na politologiju ili historijske znanosti u kojem postoji prostor za specijalizaciju i široke mogućnosti u realizaciji.

KAKO ANIMIRATI MANJINE – Dvodnevni *online* stručni skup "Ključna obilježja primjene Kurikuluma materinskih jezika nacionalnih manjina ovisno o modelu obrazovanja na jeziku i pismu nacionalnih manjina" održan 20. i 21. maja naglasio je važnost države i krovnih manjinskih udruženja za omasovljenje nastave za učenike iz redova 22 nacionalne manjine, koliko ih ima u Hrvatskoj. Nužno je razviti svijest o jezičnoj, književnoj i kulturnoj tradiciji nacionalnih manjina, kao i shvatiti da je materinski jezik najmoćniji alat za očuvanje i razvoj kulturne baštine i njihovog identiteta, zaključili su učesnici. Koordinatorica skupa Patrizia Pitacco, viša savjetnica za talijansku nacionalnu manjinu iz riječke filijale Agencije za odgoj i obrazovanje (AZOO), izrazila je uvjerenje da će ovakvi državni skupovi, neformalno nazvani "manjinski sveobuhvatni" postati tradicija. – Redovno sastajanje u cilju razmjene iskustva, poticanja kreativnosti, jačanja naših profesionalnih kompetencija i prije svega društvenih vještina vodit će nas u izgradnji suživota, tolerancije i pozitivnog okruženja te pridonijeti razvoju sustava obrazovanja na jeziku i pismu nacionalnih manjina, naglasila je Pitacco. Na skupu su se mogli čuti podaci o broju učenika i obrazovnim iskustvima brojnih manjina, pa tako i srpske, kao i uloga "Prosvjete" koja je nosilac nastave po modelu C i dopisnog modela obrazovanja.

DREŽNICA NA FILMU – U zagrebačkom kinu Tuškanac 21. maja održana je premijera filma Matije Kralja "16.–23.9.2019. Drežnica" nastalog na osnovu materijala iz istraživačkog projekta "Baština odozdo | Drežnica: Tragovi i sjećanja 1941-1945." koji uz podršku SNV-a provodi Institut za povijest umjetnosti. Osim tog filma, gledaoci su mogli pogledati i dokumentarni film Slavka Goldsteina "Drežnica" iz 1964. koji govori o mjestu bogatom spomenicima, ali siromašnom pogodnostima tada suvremene civilizacije i stanovništvom koje je ponosno na svoju borbu u partizanima, ali i ogorčeno što se u mjestu ništa ne pokreće. – U istraživanju smo

naznačili jaz između funkcije spomenika u sjećanju na historiju, ali i potpunog rasula u kojem funkcioniра zajednica, rekla je voditeljica istraživanja Sanja Horvatinčić, ističući da je u svijetu vidljiva fascinacija estetikom spomenika odvojena od brige za baštinu.

MNOGO DOBRA VODA – U prostorijama osječkog pododbora "Prosvjete" održana je promocija Almanaha Srpskog kulturnog centra u Vukovaru "Dobra voda" kojeg su predstavili direktor Srpskog kulturnog centra Srđan Sekulić, kao i autori Dušan Velimirović i Slavko Bubalo. Almanah obuhvaća 12 tekstova podijeljenih u šest rubrika, s naglaskom na teme vezane za ličnosti i događaje crkvenog i svjetovnog karaktera, Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema. Tom prilikom naglašeno je da je izdavanje Almanaha za 2020. godinu pionirski pothvat, ali i da je u planu nastavak izdavanja za ovu i naredne godine. Promociji je prisustvovalo 20-ak gostiju i članova, a zanimljivo je da je u ovim mjesecima epidemioloških mjera ta promocija bila već šesti realizirani program pododbora u ovoj godini.

VIDEO O MILUTINU – Povodom obilježavanja 142. godišnjice rođenja Milutina Milankovića SKD "Prosvjeta" je snimila video materijal u Dablju, u rodnoj kući Milutina Milankovića – priču o djetinjstvu, životu, radu i naučnim ostvarenjima ovog značajnog srpskog naučnika.

RADIKALNI KRAJOBRAZ SLANE – U Galeriji Nova u Zagrebu 2. juna otvorena je izložba "Slana – Radikalni krajobraz", autora Davora Konjikišića, Nike Petković i Gorana Andlara u organizaciji Srpskog narodnog vijeća (SNV). – Vrlo je značajno što SNV dugi niz godina radi na sustavu istraživačkih projekata koji se bave poviješću s antifašističkih i antirevizionističkih pozicija, baveći se temama koje su važne i relevantne, ali i potisnute u

našem društvu, poput genocida nad manjinama ili sustavnim uništavanjem nasljeđa antifašizma, rekla je kustosica izložbe Ana Dević. Podsjetila je da Konjikušić od 2016. samostalno istražuje uvalu Slana na otoku Pagu u kojoj je bio ustaški logor, da bi ga godinu dana kasnije SNV pozvao da uđe u opsežnu produkciju i istraživanje lokaliteta. – Od 2017. Konjikušić i Nika Petković rade na opsežnom umjetničko-istraživačkom projektu koji se bavi prostorom uvale gdje se od juna do avgusta 1941. godine nalazio prvi ustaški koncentracijski logor u NDH, rekla je, ističući da taj projekt obuhvaća 15 učesnika.

ANIMAFEST I ZAGREBDOX – Tokom dvije junske sedmice ljubitelji filma mogli su uživati u dva ugledna filmska festivala koja su održana u Zagrebu. U velikoj dvorani Kina SC 7. juna svečano je otvoren 31. Svjetski festival animiranog filma – Animafest Zagreb 2021. tokom kojeg je do 12. juna u više zagrebačkih kina i na drugim lokacijama, pa i u Rijeci i Splitu, prikazano oko 350 umjetničkih animiranih filmova, uz brojna popratna događanja. Osim međunarodnih takmičarskih programa dugog i kratkog filma te studentskih radova, kao i takmičenja filmova hrvatskih autora i filmova za djecu, na jednom od četiri vodeća svjetska festivala animacije u raznim smotrama, retrospektivama i programskim cjelinama bilo je prikazano mnoštvo filmova. A taman se dvorana Kina SC provjetrila nakon dodjela nagrada i prikazivanja kultnog animiranog filma “Gospodar prstenova” Ralpa Bakhšija, 13. juna svečano je otvoreno 17. izdanje Međunarodnog festivala dokumentarnog filma – ZagrebDox. Otvaranje je pratila i projekcija ukrajinskog filma “Zemlja je plava poput naranče” autorice Irine Cilik, dobitnice nagrade za najbolju režiju na Sundance Film Festivalu. Do 20. juna prikazana su 84 filma u 12 različitim programima, od toga velik broj iz Hrvatske, kako u konkurenciji za nagrade, tako u i retrospektivama.

MALI MUZIČARI – Povodom Svjetskog dana muzike 9. juna u velikoj dvorani Središnje knjižnice Srba u RH održan je koncert polaznika osnov-

nih muzičkih škola na kojem je nastupilo jedanaestero djece od prvog do četvrtog razreda. Prisutnima se obratila Snježana Čiča, voditeljica biblioteke, izrazivši zadovoljstvo zbog mogućnosti ponovnog nastupanja mladih umjetnika nakon godine i po dana pauze uzrokovane koronom. Mladi muzičari, ponajviše na klaviru, ali i na gitari, oboi, flauti i trombonu pokazali su svoje umijeće publici.

FOTOGRAFSKA SVJEDOČANSTVA – Povodom Spasovdana, krsne slave VSNM-a Daruvara, 10. juna je u tamošnjem Srpskom kulturnom centru “Isidor Dobrović” održana foto izložba Tatjane Bjelajac. Izložbu su, uz autoricu, zajedno priredili VSNM Daruvara i daruvarski pododbor “Prosvjete”, uz veliki doprinos Jasmine Trkulje. Tatjana Bjelajac je uz veliku pomoć članova Vijeća i pododbora, kao i ostalih građana iz njihovih privatnih foto zbirki prikupila vrlo vrijedne i raritetne fotografije, skenirala ih i od njih sačinila zanimljivu izložbu. Neke od njih stare su i stotinjak godina, dok su najsvježije iz 50-ih godine prošlog vijeka. Na njima se moglo vidjeti i detalje sahrana i danas rijetkih svatovskih svečanosti. Posebno je zanimljiv dio vezan uz svakodnevnne poljoprivredne aktivnosti kao što su vršidba, piljenje drva, obrada zemlje i drugi radovi, od kojih su neki pomalo zaboravljeni.

VELIKO SRCE SA SJEVERA – Već tradicionalno obilježavanje “Dana dece” namijenjeno druženju djece i njihovih roditelja, koje je ove godine pomaknuto na 12. jun, članovi Pečujsko baranjskog srpskog udruženja, Srpske samouprave u Pečuju i parohije SPC-a iskoristili su za još jedan vid pomoći stanovnicima Banije, odnosno djeci koju su pozvali na druženje. Tako je u Pečuj na dvodnevno putovanje otišlo 11-oro djece, s područja Dvora, dobi od osam do 12 godina u pratnji četiri njihove mame, koreografa Marijana Janoševića iz tamošnjeg pododbora “Prosvjete” te nove sisačko-moslavačke dožupanice Mirjane Oluić.

KAPITALNE INVESTICIJE – U prostorijama Biblioteke “Prosvjete” u Zagrebu 16. juna potpisani su ugovori o kapitalnim ulaganjima između SNV-a i jedinica lokalne samouprave, manjinskih vijeća i škola. Radi se o 57 projekata koji su u funkciji srpske zajednice u Hrvatskoj, ukupne vrijednosti 13,8 milijuna kuna, među kojima ima i projekata vezanih uz “Prosvjetu”. Predsjednik SNV-a i saborski zastupnik Milorad Pupovac istaknuo je da se od 2017., otkako se počelo s ugovorima o kapitalnim ulaganjima, računajući i ovu godinu, radi ukupno o 232 projekta, ukupne vrijednosti nešto manje od 43 milijuna kuna. Za ovu godinu predviđeno je financiranje značajnih projekata – kuće Letića u Glini, zgrade SKD-a “Prosvjete” u Preradovićevoj ulici u Zagrebu te Kule Stojana Jankovića u Islamu Grčkom te projekte centara u Rijeci i Osijeku.

KNJIGA O KNINU – Nakon Šibenika i Knina, promocija knjige “Život u limbu – knjiga ožiljaka” Slavena Raškovića i Igora Čoke, praćena izložbom fotografija Knina nastalih posljednjih godina, održana je 17. juna i u Novinarskom domu u Zagrebu. – Knjigu smo napisali smo kako bismo naglasili

odgovornost svih nas, odnosno cijele društvene zajednice koja je dopustila ono što se dešavalo 90-ih, s naglaskom da je odgovornost zajednička, ali krivnja individualna, naglasili su Rašković i Čoko, ističući da je knjiga napisana kako bi mlade generacije bile rasterećene odgovornosti za ono što se desilo prije njih. Suočavanje s prošlošću primijenili smo na Knin gdje smo Igor i ja preživjeli rat, rekao je Rašković. Čoko je dodao da se s Kninom može identificirati svaki grad u kojem je došlo do raspada zajednice. – Srbi u Hrvatskoj su bili nesprenni i izmanipulirani od strane Beograda, a kad su morali otići u Srbiju samogetoizirali su se u prigradskom naseljima oko Beograda. Oni su bili i taoci države Srbije u kojoj su dugo imali izbjeglički status i nisu mogli dobiti državljanstvo koje im je s druge strane Hrvatske omogućila – naglasio je Čoko.

LJUBOMIROV DNEVNIK – U organizaciji pododbora “Prosvjete” iz Kneževih Vinograda 18. juna održana je promocija knjige “Ratni dnevnik Ljubomira Šašlića” koautora Petra Šmrčkovića i Pere Matića. Na promociji knjige, koju je financirao pododbor uz podršku Savjeta za nacionalne manjine RH, uz brojne zainteresirane građane bili su i unuci autora originalnog zapisa-dnevnika i članovi šire familije. Pero Matić govorio je o kontekstu zbivanja pred Prvi svjetski rat i situaciju u kojoj su se nalazili Srbi i Šokci na prostoru Baranje kao dijela Austrougarske monarhije. – Prvi deo se odnosi na ratni dnevnik, ono što jeste okosnica naše priče, a drugi deo je priča odbačenih momenata iz tog Velikog Rata, Prvog svetskog rata, koji je pogotovo za srpski narod bio i težak i poguban, rekao je Matić. Petar Šmrčković je govorio o Ljubomirovim pričama i pronalasku njegovog dnevnika prilikom sakupljanja starih slika i dokumenata. Tekst, pisan čitkim ćirilničnim rukopisom, doslovno je prepisan i podijeljen u logičke cjeline. Knjiga opisuje Ljubomirov ratni put iz Baranje u Galiciju gdje su ga zarobili Rusi, da bi kao dobrovoljac preko Sjevernog mora, Engleske, Francuske i luke Bizerta u Tunisu bio prebačen na solunski front. On je detaljno opisivao događaje i ljude s kojima se sretao i kako su preživljavali te teške ratne godine.

POČECI SLAVENSKE PISMENOSTI – U prostorijama osječkog pododbora “Prosvjete” 18. juna održano je predavanje “Počeci slavenske pismenosti”. Predavačica Jadranka Radošević svojom je prezentacijom približila publici književnu i historijsku sliku Slavena, od doseljavanja starih Slavena u devetom vijeku, prelaska na hrišćanstvo i pojave prvih slavenskih prosvjetitelja i misionara Ćirila i Metodija, autora prvog književnog jezika svih Slavena – staroslavenskog jezika, kao i prve slavenske azbuke – glagoljice. Drugo slavensko pismo – ćirilicu sastavili su njihovi učenici krajem devedetog ili početkom desetog vijeka i ona je do 12. vijeka potpuno potisnula glagoljicu u našim krajevima. Tada je nastao najznačajniji pravni dokument pisan srpskom ćirilicom na staroslavenskom jeziku, a dva vijeka kasnije, u 14. vijeku, nastao je Dušanov zakonik, najvažniji dokument srednjovjekovne Srbije. U 19. vijeku je došlo do Vukove reforme ćirilnog pisma (“Piši kao

što govoriš, a čitaj kao što je napisano”) otkad se ćirilica sastoji od 30 slova, a fonetski pravopis – jedan glas – jedno slovo, koristi se i danas. Ćirilica je danas književno pismo srpskog, ruskog, bugarskog, makedonskog, a djelomično i nekih drugih jezika.

UPOZNAJ SRPSKU KULTURNU BAŠTINU – Na inicijativu voditeljice Muzičke sekcije Jelene Ajduković, osječki pododbor je organizirao pokloničko putovanje “Upoznavanje kulturne baštine Srba Slavonije” u kojem je učestvovalo 30 članova muzičke sekcije pododбора i polaznika vjeronauke sa svojim roditeljima, uz pratnju osječčkog paroha Aleksandra Đuranovića i drugih članova “Prosvjete”. Poklonici su obišli manastir Uspenija Presvete Bogorodice u Dalj Planini, koji datira s kraja 18. vijeka baš na dan kad je u manastiru počela s radom Ljetna škola srpskog jezika za učenike s vukovarskog područja. Nakon prijema kod episkopa Osječko-poljskog i baranjskog Heruvima, poklonici su obišli kulturno-naučni centar “Milutin Milanković” u Dalju gdje ih je voditelj centra Đorđe Nešić upoznao s ostavštinom velikog srpskog i svjetskog naučnika Milutina Milankovića. Obišlo se i Patrijaršijski dvor te hram Sv. Dimitrija, a nakon toga u Vukovaru predsjednik ZVO-a Srđan Jeremić uručio je poklone polaznicima vjeronauka – zbirku poezije za djecu “Oni hoće mir i ljubav” Milenka Vasiljevića Čike, pjesnika i voditelja književne sekcije osječčkog pododбора “Prosvjete”. Nakon upoznavanja s historijom hrama Sv. Petke na Dobroj Vodi, Jelena Ajduković organizirala je muzičku radionicu.

TALENTIRANA I MARLJIVA – Pododbor “Prosvjete” u Dardi i likovna radionica “Petar Dobrović” organizirali su 21. juna izložbu likovnih radova učenice osnovne škole Nike Bekić. – Nika je veoma talentirana za likovnost, vrijedno je i marljivo radila, pa je zato zaslužila izložba svojih likovnih radova koji su većinom nastali na likovnoj radionici ali i samostalno. Ovo je prva organizacija učeničke samostalne izložbe, a u Nikinim radovima zastupljene su skoro sve tehnike – od olovke, tuša, akvarela, tempere i akrila pa do karton tiska i linoreza, rekla je voditeljica Rada Marković. Da sve bude u skladu, Ljeposava Grubor izvela je pjesmu “Slika” Grigora Viteza.

AKTIVNOSTI I PLANOVI – Na redovnoj izvještajnoj skupštini zagrebačkog pododбора SKD-a “Prosvjeta”, održanoj 21. juna članovi su jednoglasno usvojili narativni i financijski izvještaj, kao i plan rada za 2021. godinu. – Bez obzira na epidemiju korone i posljedice potresa pododbor je tokom prošle godine imao niz aktivnosti, podržavajući i

neke vanjske projekte – naglasila je predsjednica pododбора Aneta Vladimirov. Likovna sekcija pod vodstvom Lane Kovačević sudjelovala je na likovnim kolonijama, dok je folklorna sekcija, pod vodstvom Milijane Nožinić, održala nekoliko nastupa, ali je zbog epidemioloških mjera radila manje od uobičajenog. Kad se stvore uslovi, s Vesnom Bajić Stojiljković radit će se na novoj koreografiji pjesme i igara s Banije. Zborxop, pod vodstvom Jovane Lukić, održavao je redovito nastupe, a djelovala je i muška pjevačka sekcija. U vremenima *lockdowna* Svetlana Patafta pripremala je program “Pesma na dan” u kojem su se *on line* mogle slušati pjesme srpskih pjesnika.

Bitno je da su i u uvjetima potresa i korone održavane veze među članovima pododбора koji su u slučaju potrebe pomagali jedni drugima i prikupljali pomoć stradalima od potresa. – Ušli smo u mirnija vremena, a financijsko stabiliziranje prati i suočavanje s posljedicama korone i potresa u kojem su oštećene i zgrade u Berislavićevoj i Preradovićevoj koje su, kako su bile osigurane, popravljene bez troškova. U toku je uređenje novih prostora u zgradi u Preradovićevoj 21, u kojoj već djeluju Novosti i Arhiv Srba u Hrvatskoj, a u koju bi se uskoro trebao preseliti i pododbor Prosvjete. Tamo će se održavati skupovi i priredbe jer je uređena i velika dvorana koju još treba opremiti, a u planu je i uređenje kluba u kojem bi se članovi mogli družiti – rekao je potpredsjednik Prosvjete Siniša Tatašević, najavljujući svečano otvorenje za koji mjesec.

Zahvaljujući SNV-u, koji je preko ugovora o kapitalnim ulaganjima osigurao sredstva za radove, najavio je da bi, kad “Prosvjeta” uđe u posjed cijelog prostora oko kojeg vodi sudski spor, krenula gradnja Srpskog kulturnog centra koji bi zadovoljavao potrebe srpske zajednice u Zagrebu. U novim prostorima Srbi će u Zagrebu biti vidljiviji, naglasio je. Osim prostora, važno za budućnost je i školovanje djece koja bi u što većem broju trebala pohađati neki oblik nastave srpskog u školama barem po modelu C. U planu je da u novoj školskoj godina takva nastava bude organizirana u barem jednoj školi u Zagrebu i Rijeci, istaknuo je Tatašević, najavljujući i da će institucije Srbije i Grad Beograd i dalje davati podršku aktivnostima “Prosvjete”.

ANTIFAŠISTI U “PROSVJETI” – Članovi “Prosvjete” dali su svoj doprinos obilježavanju ovogodišnjeg Dana antifašističke borbe i 80. godišnjice formiranja Sisačkog partizanskog odreda, prve partizanske jedinice na prostoru današnje Hrvatske. Tako su članice Zborxopa, koji djeluje pri zagrebačkom pododboru “Prosvjete”, oduševile učesnike skupa Antifašističke lige Hrvatske na Trgu žrtava fašizma u Zagrebu upriličenog u večernjim satima na sam praznik. Izvedeći više revolucionarnih pjesama, uz gitaristički nastupa Martina Ladike, izazvale su gromke aplauze, pa čak i postigle da im se dio prisutnih priključi u pjesmi.

A članovi “Prosvjete” iz Rijeke i Viškova, zajedno s članovima riječkog SKD-a “Vreteno” i domaćeg SKUDD-a “Đurđevdan” u Drežnici su položili vijence na spomen-obilježja žrtvama okupatora i kvislinga uz pomen stradalima i prigodan kulturno-umjetnički program.

РАСПРАВЕ О НОТОРНОМ (33)

БУДУЋНОСТ

пише: Горан Бабић

Доктор Фрањо је успешно испразнио велике и сад већ дуго ненасељене крајеве Лике, Кордуна, Баније и сјеверне Далмације, гдје су већином обитавали рурални Срби, али пустош нису населили потенцијални Хрвати емигранти, већ дивљину и тридесет година након “Олује” настањују змије и вампири

Шта ће бити с Хрватском? С њеним Хрватима и са њеним Србима? Нека мала сторија из нашег живота покуша одговорити на горње питање а без претензија да ће бити баш онако како прича казује.

Ако Бог да и срећа јуначка ускоро ће се навршити педесет година откако смо Десанка Максимовић и ја, као делегација Савеза књижевника Југославије, посетили Аустралију, задржавши се у њој готово мјесец дана.

У то вријеме та је пространа земља (а најмањи континент) имала свега око четрнаест милиона становника да би њена сићушна популација до данас нарасла на неких тридесет милиона, унаточ врло строге имиграционе политике, посебно строге кад је у питању усељавање тзв. жутог елемента, посљедње од девет категорија од којих је усељење Англо-саса била прва, а Кинеза и других косооких, посљедња (категирија). Да не кажемо раса.

Педесет година је наравно много у животу било којег појединца, док у животу (било којег) народа обично не представља пресудну епоху, иако су, дакако, бројни етникуми страдали и у знатно краћем интервалу. Споменимо само холокауст, краткотрајан и погубан. Не дао га Свевишњи никоме, а напосе не хуманоме и културном Шваби, који наводно није знао (појма није имао) да по његовој пространој домовини диме толики крематорији.

Не треба, надам се, тј. није паметно заборавити ни жалосну чињеницу да је у том Хитлеровом раду на уништењу страдало више мртвих (додуше Јевреја – Жидова) него што данашња Хрватска има живих држављана (Хрвата и Срба заједно). Споминјем ово зато што се

већ поодавно на границама суверене државе Хрватске окупљају све веће масе миграната, који би се на сваки начин хтели домоћи богатог Запада. За сада им то углавном не полази за руком, али они не одустају јер другог рјешења немају, а ни Запад га не нуди. Ни њима ни себи. У међувремену несретници хаметике гину да би тек наупорнији стигли до Бихаћа, односно до хрватске границе. Ту негде близу наводно да ће се складиштити и нуклеарни отпад из Кршког. Кад већ у шаторима (под стражом) бораве несретници, које је судбина претворила у људски отпад, зашто им у сусједству не би зрачио и онај радиоактивни?

Ако Бог да и срећа јуначка ускоро ће се навршити педесет година откако смо Десанка Максимовић и ја, као делегација Савеза књижевника Југославије, посетили Аустралију, задржавши се у њој готово мјесец дана

На удару мигрантског вала / таласа најпрво су биле Италија и Грчка, легендарни Лезбос и слабо позната Лампедуза. Међутим, с временом незауштавајућа људска плима наноси све више материјала, који већ пуни не само издвојене кампове за смјештај пријеглих него и све друге скривнице и земунице. Ако је, дакле, изолирана Аустралија у свега педесет година удвостручила свој живаљ, шта чека Европу, односно Хрватску? Доктор Фрањо је додуше успешно испразнио велике и сад већ дуго ненасељене крајеве Лике, Кордуна, Баније и сјеверне Далмације (гдје су већином обитавали рурални Срби), али пустош нису населили потенцијални Хрвати емигранти, већ дивљину и тридесет година након “Олује” настањују змије и вампири.

Но можда ће све ријешити Кинези, Индуси и други Афганистанци, Пакистанци, Етиопљани, Еритрејци, Либијци. Бар они обилују људским материјалом па кад из пустоши иселе и посљедњи Хрвати и браћа њихова Срби (а власт укине стрељиво с границе) једног дана ће те крајеве у миру и тишини населити пријатељи с далеког истока. Јер ће нас отјерати мука, а њих ће дотјерати невоља.

KULTURA NAS JE SPASILA

MARINA MILIVOJEVIĆ MAĐAREV, KNJIŽEVNICA, TEATROLOGINJA I TEORETIČARKA

Priču koju mi danas pričamo u pozorištu je priča o ugroženosti našeg komfora. Pričamo priču o svetu koji nas dovodi u pitanje, koji nam ne dopušta da živimo kako mi želimo, da putujemo kamo želimo, da se dodirujemo sa kim želimo, da verujemo da su naša uverenja ispravna, kao i svaka vrsta našeg slobodnog i komfornog izbora. Zato nam je potrebna kultura koja će nam s jedne strane pružiti šire vidike, a sa druge potvrditi da su naša bazična uverenja ispravna

RAZGOVARAO: **Bojan Munjin**

FOTOGRAFIRAO: **Rade Kovač**

Marina Milivojević Mađarev piše komade za djecu, radio i TV drame, kao i teorijske tekstove o kazalištu, koji se prevode i javno čitaju širom svijeta. Piše i kazališne kritike u mnogim časopisima, bila je više godina selektorica *Sterijinog pozorja* i vodi okrugle stolove na mnogim festivalima. Danas radi kao izvanredna profesorica na Akademiji umetnosti u Novom Sadu i predaje predmete *Istorija svetskog pozorišta i drame* i *Analiza dramskog stvaralaštva*. S ovom vrijednom suputnicom modernog kazališta razgovaramo o stanju u našem i svjetskom teatru, o strahu kao nezaobilaznoj kategoriji današnjeg duha vremena i o činjenici da život i umjetnost postoje i negdje drugdje, a ne samo u našem evropskom dvorištu.

Za kazalište se uvijek govorilo da je ono „ogledalo društva“. Kako ono funkcioniše na ovim prostorima, u današnjoj supermodernoj civilizaciji i, uz ovu globalnu krizu, u potpuno izmijenjenim ekonomskim, društvenim, zdravstvenim i političkim odnosima?

Marina Milivojević Mađarev: U toj potpuno izmenjenoj situaciji imamo predstave koje su pokušale da budu neka vrsta neposredne reakcije; recimo u Beogradu predstave „Kretanje“ i „Kao da kraj nije ni sasvim blizu“ u Bitef teatru ili „Usamljena planeta“ ispred Ateljea 212. Predstave koje su igrane samo za dvoje gledalaca ili predstave u kojima publika dobija skafandere,

kao da su u nekoj zaraženoj zoni, a glumci im se obraćaju preko razglasa... To bi bio najbukvalniji odgovor na zatvorenost društva, kakvo danas vidimo i pokušaj preispitivanja problema usamljenosti i izolovanosti u takvom svetu. Na drugoj strani su drugačiji odgovori na aktuelnu situaciju, kao što je predstava „Moj muž“ u Jugoslovenskom dramskom pozorištu. U ovoj predstavi Sanja Marković i Jovana Belović igraju različite ženske likove koje u stvari govore o sebi dok se ispovedaju prijateljici o svojim muževima. Njihovo presvlačenje iz jednog u drugi lik je duboka ljudska drama i pravo pozorište u najboljem smislu te reči. Inače, u novosadskom časopisu *Scena* smo objavili dve duo drame (španskog dramskog pisca Huana Pabla Erasa Gonsalesa „Svi putevi“ i mladog domaćeg autora Uroša Čupića „Beskućnici“), koje govore o današnjem senzibilitetu potrebe za intimnim pričama i svođenjem velikih problema na samo nekoliko ljudi. Ali to su samo privremena rešenja...

Šta bi to značilo?

Marina Milivojević Mađarev: To trenutno znači da pozorište, naročito danas u doba globalne zatvorenosti, ipak radi i bavi se onim šta je oko njega, ali ono što je potrebno jeste ono u čemu je dramsko pozorište uvek bilo jako, a to je da se ispriča celovita priča o jednom društvu. Ta priča može biti konsekvantna i sa jasnom porukom a može biti i razbijena, koja svedoči o

krizi pojedinca i društva. Na takvu priču mi u pozorištu još uvek čekamo. U tom čekanju postoji još jedan način odgovora na trenutnu situaciju a to su bile *on line* predstave. Ta mogućnost da iz sopstvene kuće gledate različite predstave, naravno *on line*, nije pravo pozorište, ali jeste jako pomoglo u tom prvom šoku koji je nastupio na početku pandemije prošle godine. Mislim da je taj način u tom trenutku bio dobar za publiku i u širem smislu; ona je mogla da gleda aktuelne predstave *on line* ali je mogla da gleda, na primer i „Rodoljupce“ iz 1986. godine u JDP-u. Publika danas može da gleda *on line* predstavu „Putujuće pozorište Šopalović“ Ljubomira Simovića u režiji Dejana Mijača iz 1985. godine, kao i uživo isti komad, ali u novoj verziji u izvođenju današnjih glumaca JDP-a i režiji Jagoša Markovića.

Mogućnost da iz sopstvene kuće gledate različite predstave, naravno *on line*, nije pravo pozorište, ali jeste jako pomoglo u tom prvom šoku koji je nastupio na početku pandemije prošle godine

Kakvo je trenutno stanje i energija teatra danas u svijetu kakav jeste?

Marina Milivojević Mađarev: Kada su popustile ove epidemiološke mere, pozorišta su se otvorila i nastalo je pravo oduševljenje i kod umetnika i kod publike da se uopšte može igrati mada u smanjenom obliku i pod maskama. Postali smo svesni koja je to privilegija okupiti se u pozorištu. Ono što smo pre dve godine podrazumevali danas je vrednost – možemo se okupiti, biti zajedno, to je postalo užasno važno. O čemu danas ljudi pričaju na pozornici? Danas ljudi u pozorištu pričaju o tome da su se uplašili i da je svet stao. A zapravo stao je naš evropski svet. Ako pogledate svetsku mapu videćete da su u crvenoj zoni Evropa, Amerika, Brazil i Indija, a sav ostali svet je plavičast. Ako je ta mapa tačna to onda znači da dobar deo sveta nije stao.

U čemu je problem?

Marina Milivojević Mađarev: Problem je u tome što mi mislimo da smo mi ceo svet. Radi se o tome da smo mi stali i mislimo da je zato ceo svet stao, a možda su neki drugi kontinenti nastavili svojom brzinom. Možda će nas ti kontinenti u budućnosti iznenaditi, pokazati nam da mi više nismo centar sveta nego čak njegova periferija. To je ono što naše evropsko pozorište ne vidi. Danas ne vidimo celinu zato što smo mi, evropska kultura, jako dugo bili ubeđeni da smo mi celina. Stalno dobijamo vesti šta se svaki dan događa u pojedinom delu Evrope: šta se događa u Africi? Da li se tamo danas živi lošije ili možda bolje nego što se živelo? Radi se o tome da se mi uvek bavimo našom lokalnom pričom. Može se stvarati pozorište za svoju lokalnu publiku, a ipak praviti velike, globalne priče. I Šekspir, kada je pisao, pisao je za ljude tu oko njega. On je znao da oni vole mačevanje, dobar stih i višestruke obrate, ali njegove drame žive i danas zato što su prevazišle lokalne okvire. Bojim se da smo se mi zatvorili u te naše lokalne priče i u sebe same.

Kakvu priču mi u Evropi danas pričamo?

Marina Milivojević Mađarev: Priču koju mi danas pričamo u pozorištu je priča o ugroženosti našeg komfora. Pričamo priču o svetu koji nas dovodi u pitanje, koji nam ne dopušta da živimo kako mi želimo, da putujemo kamo želimo, da se dodirujemo sa kim želimo, da verujemo da su naša uverenja ispravna, kao i svaka vrsta našeg slobodnog i komfornog izbora. Zato nam je potrebna kultura koja će nam s jedne strane pružiti šire vidike, a sa druge potvrditi da su naša bazična uverenja ispravna. Stopa samoubistava i mnogih drugih psiholoških pucanja bila bi mnogo veća da nismo imali knjige, da nismo imali makar *on line* predstave i filmove – mislim da nam je to sačuvalo glavu i pokazalo nam vrednost kulture.

Čini se da predstavama o nasilju, koje su vrlo vidljive u današnjem evropskom kazalištu, tom strahu samo dodajemo još više hrane.

Marina Milivojević Mađarev: S jedne strane, problem današnjeg evropskog pozorišta je što ono na strah današnjice nije odgovorilo komedijom. S druge strane, evropsko pozorište već pola veka živi u narativu da treba da preispituje društvo i da čitava evropska umetnost treba da bude neudobna. U jednom društvu koje insistira na udobnosti, umetnost insistira da bude neudobna. Evropska umetnost postavlja neprijatna pitanja i nudi frustrirajuće odgovore društvu komfora. Takav je bio dramski opus Sarah Kane, koja je u doba velikog neoliberalnog uspona govorila stvari koje su bile šokantne sa stajališta običnog građanina. U odgovoru na krizu od 2008. godine, kada su zavrnuće slavine i ljudi ostajali bez posla, pojavile su se, kao jedan talas, predstave Olivera Frlića, Boruta Šeparovića i drugih. Videćemo da li je ta mračna kritika bila delotvorna. Možda je trebalo odgovoriti humorom? Mi se još uvek bavimo našim ličnim ljudskim strahovima; možda bi trebalo napraviti analizu šta je to novac i šta su to vrednosti u koje smo spremni svi da poverujemo...

Ipak, na pozornici, slikovito rečeno, danas gledamo samo kofe krvi i nema nikoga da unese bar jedan cvijet...

Marina Milivojević Mađarev: Zar to nije estetika čitavog 20. veka? Zar to nije radio kubizam ili fovizam, i zar to nije ono šta je radila i dalje radi Marina Abramović? Koncept „lepo je ružno“ jeste estetika poslednjih više od sto godina i angažovana umetnost je upravo nastala na talasu te vrste razmišljanja. Ali vrhovi takvog razmišljanja, kao Brehtova „Majka hrabrost“, imaju u sebi nečeg silno emotivnog. Kada u toj drami Katrin udara u doboš na vrhu krova seoske kolibe i gine da bi spasila jedan grad, to je nešto silno emotivno. To imaju samo vrhovi svakog angažovanog pozorišta i mi na kraju pamtimo samo te vrhove. Možda bi mogli da se složimo da je ukupna atmosfera današnjih tema u pozorištu mračna, ali tu postoje dva problema: promovisanje pozitivnih vrednosti, kao što su hrabrost, dobrota i solidarnost, gurnute su na rub kulturne komunikacije, a ako bi se one na pozornici isticale, one bi bile proglašene za kič ili bi im pripisivane neke neiskrene „zadnje namere“.

Zašto je tome tako?

Marina Milivojević Mađarev: Ljudi su danas postali sumnjičavi prema onima koji zagovaraju čiste i pozitivne vrednosti. To u očima ljudi danas postaje ideološka priča; neko te ubeđuje da će sve biti divno ako kupiš njegov proizvod (a to može biti bilo šta, od kreme za mršavljenje do *new age* re-

ligija). To je moja generacija iskusila sa tzv. partizanskim filmovima – koji su uvek imali nekakve čestite hrabre junake, koji su vrlo često doživljavali *happy end*, a čitava priča je imala za osnovu težnju da se potvrdi vladajući sistem kao najbolji. Ima još jedan važan faktor, a on se tiče našeg atavističkog nasleđa. Mislim da smo mi predestinirani da bolje pamtimo negativna od pozitivnih iskustava jer nam je to od pamtiveka pomagalo da preživimo. Ta „navika“ dugog i snažnog pamćenja negativnog je ostala do danas, kada živimo u relativno sigurnijem svetu. Zato su mediji prepuni crnih vesti, koji i dalje seju i forsiraju strahove među ljudima – crne vesti prodaju novine. Zato naša umetnost, od avangarde do danas živi u uverenju da se mora baviti onim neprijatnim, a da se iza tzv. lepog krije prevara pa čak i smrtna opasnost. Paradoksalno, nakon Prvog i Drugog svetskog rata, evropska društva su prosperirala i ljudi su živeli sve bolje i bolje a umetnost se čitavo vreme bavi usamljenim pojedincima i estetikom ružnog. Intelektualci i pozorište uvek su pronalazili rupe i velike probleme u tim društvima, koja su se dičila ili građanskim redom ili novim socijalističkim čovekom i raskrinkavale su ideološki okvir sa ove i one strane, ukazujući na mnoge mrakove – umetnost tzv. velikog uspona evropskog društva od Drugog svetskog rata do kraja 20. veka uopšte nije „vesela“. Možda bi sada bio dobar trenutak da se okanimo naših atavističkih navika. Sigurno nam umetnost u tome može pomoći.

Ako se zapadna misao temelji na sintagmi „mislim dakle jesam“, onda bi trebalo da preispitamo naše današnje neznanje i to bi možda mogao biti kvalitetan put napred. Verujem da bi ovaj novi mladi naraštaj mogao pronaći taj novi put jer on vodi u njihovu budućnost

Zar teatar, još od stare Grčke, nije insistirao na katarzi i obnovi ljudskih vrijednosti?

Marina Milivojević Mađarev: Tačno, ali nema katarze kod publike bez stradanja glavnog junaka. Pitanje glasi da li je moguća katarza, a da glavni junak doživi srećan kraj, da mi u tu priču poverujemo, a da se ne dogodi da se već u sledećem koraku pokaže da je taj srećni kraj nečija velika i zlonamerna prevara. Mene interesuje historija ali puno više me zanima kako mi od istorijskih činjenica kreiramo umetnički (pa time i pozorišni) narativ, kako taj narativ postaje dominantni način gledanja na društvo i kako narativ odlučuje o pravcu menjanja društva, a ne istorijske činjenice i faktičko stanje na terenu. Navešću primer iz naše skorije prošlosti. U čvrstom socijalističkom društvu kao važne predstave smatrane su one koje problematizuju stanje u tom društvu: „Predstava Hamleta u selu Mrđuša Donja“, „Hrvatski Faust“, „Čudo u Šarganu“ i druge, koje polako doprinose krunjenju državne dogme i kako to u osamdesetima postaje način kako se gleda društvo. U srpskom pozorištu su

u 80-ima dominirale domaće drame koje su imale dve teme: komunisti kao loši momci i žrtvovanje srpske nacije za stvaranje prve i druge Jugoslavije i nevolje srpskog naroda u tim državama. Onda su došle 90-te, Jugoslavija je srušena, nastao je rat, pa sankcije... Žrtva srpske nacije i zli komunisti više nisu bili tema već pozorište počinje da se bavi obezglavljenim pojedincima, od predstava kao što je „Tamna je noć“ do najnovijih komada Biljane Srbljanović, gde ti pojedinci ne znaju kako su se našli u takvom društvu niti ko je, kako i zašto stvorio takvo društvo.

Da li postoje obnoviteljske snage kazališta budućnosti?

Marina Milivojević Mađarev: Mislim da takve snage postoje. Mislim da je ona u mladima iz sasvim logičnih antropoloških razloga – mi stariji imamo previše upamćenih negativnih iskustava koji nas parališu da se pokrenemo. Ja vidim svoje studente koji su jako ljuti što takvih obnoviteljskih snaga nema i voleli bi da pozitivnih vrednosti ima. Nerviraju ih one predstave koje forsiraju samo negativnu energiju i dosta im je tzv. angažovanog pozorišta, posle koga nemaju volju za promenom već su utučeni neumitnošću poraza. Ja im kažem: „Pa onda vi obnovite pozitivne vrednosti; moja generacija nije uspela i sada je stvar na vašoj odluci da pišete na nov način i sa dubokim uverenjem da je vaša priča prava.“ Tri čoveka moraju da kažu „mi verujemo u ovo“ a snaga ta tri čoveka je velika, jer oni mogu da pokrenu velike promene. Moji studenti su rešeni da nešto urade, žele da budu zajedno, jer znaju da sami ne mogu ništa uraditi i imaju veliko samopouzdanje. Samo se nadam da ih ovaj svet neće previše mrviti i odvesti ih u neke banalne TV serije i da ta njihova sadašnja borbenost neće nestati.

Što će se dogoditi u teatru prve večeri kada skinemo maske?

Marina Milivojević Mađarev: Nastupiće sveopšte oduševljenje. Kada sednemo jedni pored drugih, kada se dodirnemo i osetimo dah jedni drugima. Ta prva predstava, šta god da se igra, biće pravi pozorišni događaj. Jutro posle tog oduševljenja moraćemo sebi postaviti pitanje kako smo stigli u tu priču globalne zatvorenosti i koja je bila naša uloga u svemu tome. Možda bi daljnji potencijal dramske umetnosti moglo biti njegovo vezivanje sa čitanjem naučne literature. Ima jedan komad Toma Stopparda, „Arkadija“, koji ja predajem studentima i u kojem je on pokušao da nove teorije matematike i fizike primeni na dramsku strukturu. Deo komada se dešava u 18. veku a drugi deo danas, gde likovi čitaju o tim davnim događajima i pokušavaju da shvate šta se stvarno desilo pre 200 godina. Sve se dešava za jednim jedinim stolom, gde su na jednoj strani stola junaci iz 18. veka, a na drugoj suvremeni junaci. Između ta dva kraja stola putuje jedna kornjača, koja na leđima nosi pisma koja stižu iz 18. u 20 vek. Ono što Stoppard pokušava jeste da naučna dostignuća inkorporira u savremeno pozorište. Možda bi mogla biti dobra ideja da se nakon ovog velikog talasa kvazi-nauke, kojeg smo bili svedoci u vreme ove globalne krize i tog banalno shvaćenog holizma, sa tim kvazi-farmaceutskim savetima o samopomoći i gutanju vitamina, postavimo pitanje o stvarnim temeljima našeg sveta. Ako bi ozbiljno počeli da se bavimo onim što kaže nauka, možda bi nam to pomoglo da nađemo novi put. Ako se zapadna misao temelji na sintagmi „mislim dakle jesam“, onda bi trebalo da preispitamo naše današnje neznanje i to bi možda mogao biti kvalitetan put napred. Verujem da bi ovaj novi mladi naraštaj mogao pronaći taj novi put jer on vodi u njihovu budućnost.

У КАРЛОВЦУ И КАРЛОВАЧКОЈ ЖУПАНИЈИ ОДРЖАНИ ПРВИ ДАНИ АНТИФАШИЗМА 2021.

ИПАК СЕ МИЧЕ

пише: Милан Цимеша

Жеља организатора била је да се конкретним акцијама прекине шутња службених државних и локалних тијела када је антифашизам у питању и да се на тај начин јавности прикаже што је НОБ и антифашизам донио данашњој Хрватској те да се тако демантира свеприсутна и агресивна политика десничарских група у ревизији историје 20. вијека при чему се партизани и антифашисти приказују као злочинци, а злочинци се покушавају приказати као жртве

На службени државни празник Дана антифашистичке борбе 22. јуна у Карловцу и на подручју Карловачке жупаније завршени су први Дани антифашизма у Карловцу и у жупанији. Манифестација је трајала готово два и пол тједна, од 7. до 22. јуна и садржавала је низ догађања, од изложби, концерата, приказивања пригодних филмова до излета за ученике на значајна мјеста из историје НОБ-а. Манифестација је имала и међународни карактер, с обзиром да је учествовала и амбасада Русије у Загребу.

Идеја да се нешто слично организира и одржи у Карловцу присутна је задњих неколико година, док су конкретнији договори започели почетком 2021. У акцију су се укључиле карловачке српске и грађанске, напредне и лијеве институције, организације и друштва, Удружење антифашиста града Карловца, Вијећа српске националне мањине града Карловца и Карловачке жупаније, Удружење Кордунашица, Удружење Жидови у Карловцу, Друштво Хрватско-руског пријатељства за Карловачку жупанију из Војнића и карловачки пододбор Српског културног друштва „Просвјета“. Идеја и жеља организатора је била да се конкретним акцијама прекине својеврсна шутња службених државних и локалних тијела када је антифашизам у питању и да се

на тај начин јавности прикаже што је НОБ и антифашизам донио данашњој Републици Хрватској те да се тако демантира свеприсутна и агресивна политика десничарских група у ревизији историје 20. вијека при чему се партизани и антифашисти приказују као злочинци, а злочинци се покушавају приказати као жртве. Логистику су овој манифестацији дале карловачке и жупанијске српске организације, а све је организирано поводом 6. маја, Дана ослобођења Карловца 1945. године и поводом 80 година од дизања опћенародног устанка против нацистичко-фашистичких окупатора и домаћих колаборациониста и злочинаца. Овиме је на својеврстан начин одржана и комеморација бројним невиним цивилним српским жртвама усташког геноцида на ширем подручју Кордуна. Главни покровитељ првих Дана антифашизма у Карловцу је био Град Карловац, што су организатори протумачили позитивним знаком уз наду да ће се напослетку побољшати положај карловачког Удружења антифашиста те да ће се промијенити вишегодишњи готово службени став локалних власти да у мају 1945. Карловац није био ослобођен него окупиран!?

Главни покровитељ првих Дана антифашизма у Карловцу је био Град Карловац, што су организатори протумачили позитивним знаком уз наду да ће се напослетку побољшати положај карловачког Удружења антифашиста те да ће се промијенити вишегодишњи готово службени став локалних власти да у мају 1945. Карловац није био ослобођен него окупиран!?

Нажалост, у реализацији манифестације је било и проблема, нешто и због неискства организатора, а више због “неразумијевања” манифестације од стране неких људи. Тако су ученици карловачке Економско-туристичке школе и ученици Основне школе Дубовац

Изложбом ратних фотографија и плаката у Зорин дому почели су Дани антифашизма 2021.

посјетили само Петрову гору, споменик на Петровцу и Централну партизанску болницу, а нису отишли у посјет Јасеновцу и у Брезовицу. У Основној школи на Дубовцу директорица није дозволила да се стави плакат с програмом Дана антифашизма и није вјеровала да је Град покровитељ ове манифестације. Посјета манифестацијама је била задовољавајућа, ако се узму у обзир пандемијске околности, завршетак школа, средњих и основних, матуре и слично. Но, локално медијско праћење није било задовољавајуће. Изузетак је локална телевизија која је попратила готово све садржаје у склопу ове манифестације.

Дани антифашизма отворени су 7. јуна а отворио их је председник Савеза антифашистичких бораца и антифашиста Републике Хрватске Фрањо Хабулин. Тада је у карловачком Градском казалишту Зорин дом, у малој дворани, отворена изложба ратних фотографија „Други свјетски рат у Русији“ и то захваљујући руској амбасди у Загребу чији су представници судјеловали на отворењу. Присуствовао је и генерални конзул Републике Србије из ријечног конзулата Горан Петровић. У Књижници за младе била је отворена изложба ученичких радова и плаката под називом „Антифашизам, НДХ, НОБ, ЗАВНОХ“. Отворењу је присуствовао и Милан Травникар, председник Удружења антифашиста из Метлике у суседној Словенији с којима карловачки антифашисти имају одличне односе. У Музеју у Метлици једна соба је посвећена генералу Ради Булату, почасном грађанину Метлике, где су након његове смрти похрањене и изложене његове униформе,

капе, ордења, ратни дневници, оружје које је носио и остало везано уз генералов живот док је он у Хрватској проглашаван „ратним злочинцем“!

Приказана су и три ратна филма: 9. јуна филм Вељка Булајића „Битка на Неретви“, 16. јуна руски филм „Зоја“, а задњег дана манифестације 22. јуна филм везан за Карловац, „Сигнали над градом“ о невјеројатној акцији Веце Хољевца и 24 кордунашка партизана. Прије филма карловачки су антифашисти посјетили шуму Брезовица гдје је формиран Сисачки партизански одред. У Илирској дворани карловачке Градске књижнице Иван Горан Ковачић одржане су и двије трибине. Чуvari антифашистичке баштине је био назив прве трибине, а говорили су представници руске амбасде, Сања Хорватинчић и Татјана Вујичић Влачић. „Антифашизам и фашизам у прошлости и данас“ био је наслов друге трибине на којој су судјеловали професори историје Ivo Goldstein и Горан Хутинац те Данко Плевник. На отворењу и затварању Дана антифашизма Прво хрватско пјевачко друштво Зора, под водством Радмиле Боцек, извело је неколико познатих партизанских пјесама попут „Билећанка“, „Падај сило и неправдо“, „Bella Ciao“. Након најаве Дана антифашизма карловачки драговољци најавили су, а локални медији то добро попратили, трибину под називом „Истина о антифашизму“ с гостима из Института за повијест Марио Јареб и остали. Но, након најаве више није било ријечи о тој трибини, да ли је уопће одржана, тко је говорио, што је речено, колико је људи присуствовало и слично.

ČUVARI NAŠEG JEZIKA I PISMA

LJILJANA BAJAC NIKOLIĆ, PROFESORICA SRPSKOG JEZIKA U GIMNAZIJI VUKOVAR

Maternji jezik je najvredniji izraz identiteta jer učeći o svom jeziku i kulturi bolje upoznajemo sebe, svoj narod, svoje nasleđe, više cenimo sebe i postajemo sposobniji uvažavati ostale kulture i narode. Svrha učenja srpskog jezika je čuvanje, negovanje i prenošenje tradicije i kulture, podsticanje razvoja integriteta i identiteta, osećaja nacionalne pripadnosti, ali i pripadnosti evropskoj zajednici

RAZGOVARALA: **Maša Samardžija**

Pripadnici nacionalnih manjina ostvaruju pravo na odgoj i obrazovanje na jeziku i pismu nacionalnih manjina kojim se služe temeljem Ustava Republike Hrvatske, Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i Zakona o obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina. O ostvarivanju ovog prava, kada je u pitanju srpska nacionalna manjina, puno se priča, ali se jako malo zna. Posebno se u medijima provlači pitanje manjinskog obrazovanja u Vukovaru, a mi smo odlučili to proveriti iz prve ruke. S dr sc. Ljiljanom Bajac Nikolić, profesoricom srpskog jezika u Gimnaziji Vukovar, razgovarali smo o stereotipima koji se vežu uz manjinsko obrazovanje, o izazovima s kojima se ona i njeni učenici susreću, ali i o vrijednim rezultatima koje su zajedno postigli.

U Vukovaru je rođena majka čuvenog srpskog pjesnika Branka Radičevića, a njemu u čast održava se manifestacija „Brankovi dani u Vukovaru“ na kojoj sudjeluju i vaši učenici. Možete li nam reći nešto više o samoj manifestaciji?

Ljiljana Bajac Nikolić: Manifestaciju „Brankovi dani u Vukovaru“ osnovao je pokojni protojerej-stavrofor Jovan Radivojević pre 15 godina. U srećnim danima svog života Branko je dolazio u Vukovar u posete svojoj porodici, a na Dobru vodu, tačnije kod Hrama Prepodobne matere Paraskeve, gde se ova manifestacija i održava, voleo je da dođe i gleda srpsku omladinu okupljenu u kolu. Tu je navodno i napisao neke od svojih pesama. Manifestacija ima za cilj da čuva i neguje uspomenu na čuvenog našeg pesnika, ali i na porodicu Mihailović koja je bila veliki dobrotvor, podrška Vuku Stefanoviću Karadžiću i koja je mnogo učinila za Vukovar i Srbe u našem gradu. Sem toga, cilj manifestacije je i da čuva identitet Srba, njihov jezik i kulturu. Da bi se to

i postiglo svake godine se raspisuje literarni konkurs za učenike osnovnih i srednjih škola koji nastavu pohađaju po modelu A, a nagrada nosi ime Brankove majke Ružice Radičević. Takođe, jedan dan predstavlja integrisan dan za učenike osnovnih škola, a u planu je da se takav dan ostvari i za učenike srednjih škola. Pored toga, program se redovno otvara besedom o poeziji i značaju ovog romantičara te u ostalim programskim danima učestvuju naša kulturno-umetnička udruženja kao što su VSPD Javor, etno-grupa Đurđevak, pevačka grupa Koreni, plesna grupa Venera, recitatori iz osnovnih i srednjih škola, kao i gosti iz Srbije. Mi u organizacionom odboru nastojimo da svake godine program bude drugačiji, bogat i kvalitetan i da „Brankovi dani“ nastave da budu mesto sabiranja Srba u Vukovaru i široj okolini, da podignu svest o značaju i potrebi kulture i umetnosti srpske zajednice na ovom području.

Protekle godine vukovarskoj Gimnaziji dodijeljeno je Specijalno priznanje za očuvanje srpskog jezika i ćirilice pod nazivom „Mladi čuvari srpske narodne kulture“ koje je dobila od ogranka Vukove zadužbine iz Čačka. Koliko vama i vašim učenicima znači to priznanje?

Ljiljana Bajac Nikolić: Priznanje „Mladi čuvari srpske narodne kulture“ učenici Gimnazije Vukovar su dobili na osnovu osvojenog prvog mesta i grupnog rada na konkursu ogranka Vukove zadužbine iz Čačka na temu „Jezik, vera, rodoljublje – kapija neosvojive zemlje“. To nije prva nagrada i prvo priznanje koje su naši učenici dobili. Godine 2014. naša učenica je osvojila treće mesto na međunarodnom konkursu „Dani ćirilice“, a 2018. godine naš maturant je osvojio prvo mesto na istom konkursu i tim povodom smo dobili specijalno priznanje „Čuvar srpstva“ na koje smo jako ponosni. U toj sintagmi je rečeno sve - za šta se mi zalažemo, u kojem cilju obrazujemo decu po mo-

delu A. Srpstvo predstavlja naš identitet, našu kulturu, umetnost, našu veru i tradiciju. Takođe, na međunarodnom konkursu „Jezik moje majke“ koje je raspisalo „Svetosavsko zvonce“ u saradnji sa Srpskim odeljenjem Javnog međunarodnog fonda jedinstva pravoslavnih naroda (iz Moskve), naša učenica je 2018. godine dobila specijalnu nagradu „Cum laude“ te je išla 10 dana na Krf u okviru stručne ekscurzije „Stopama naših predaka“. Vredne nagrade mnogo znače učenicima, ali više od toga nama svima znače ta specijalna priznanja koja govore o tome da naš trud i rad za konstituisanje nacionalnog identiteta, za čuvanje i negovanje naše kulture i tradicije ima rezultata. Svi ovi konkursi imaju uglavnom rodoljubive teme i upravo veliki uspeh naših učenika govori o tome da oni imaju potrebu za nastavom na srpskom jeziku, da je ona kvalitetna i da im pruža tu dodatnu mogućnost da i u školi, a ne samo u kući, uče o svom narodu i svojoj kulturi.

Na koji način danas Srbi mogu sačuvati svoj jezik i kulturu u Hrvatskoj i sa kakvim se sve izazovima susreću?

Ljiljana Bajac Nikolić: Srbi u Hrvatskoj svoj jezik i kulturu mogu sačuvati preko manjinskog obrazovanja. Model A u kome se celokupna nastava izvodi na srpskom jeziku i ćirilicom pismu je važan faktor u toj misiji. Svaki dan naša deca i naši mladi ljudi imaju priliku da govore na svom maternjem jeziku, na srpskom jeziku, da čuju taj jezik i da pišu ćirilicom na svakom času (sem nastave hrvatskog i tekstova na stranim jezicima). Izazovi u manjinskom obrazovanju su brojni i pre bih ih nazvala iskušenjima. Nerešenost registracije škola čak i tamo gde je stopostotna zastupljenost učenika po modelu A, pitanje voditelja nastave, zapošljavanje osoba u našoj nastavi koje ne govore srpskim jezikom i ne znaju ćirilicu, nerešenost dodatnih sadržaja za nacionalne grupe predmeta, nemogućnost sticanja diplome profesora srpskog jezika u RH, problemi sa priznavanjem diploma iz Srbije, poklapanje ispita Državne mature sa prijemnima na fakultetima u Srbiji... sve su to izazovi i iskušenja. Ipak, najveći problem je klima u celoj državi, a pogotovo na istoku gde su škole po modelu A. Stigmatizacija naše manjine, a samim tim i naše kulture i pisma, diskriminacija na svim nivoima i konstantno življenje u prošlosti te kolektivna krivica – za to treba dobar reset svesti i dubinske promene u društvu.

Što, prema Vašem mišljenju, najbolje oslikava kulturni identitet Srba u Hrvatskoj, koje su to specifičnosti koje treba čuvati i negovati?

Ljiljana Bajac Nikolić: Specifičnost Srba, ne samo u Hrvatskoj nego i šire su naše pismo, ćirilica, koja je specifična jer je to fonetsko pismo, za razliku od ostalih. Nju, nažalost zapostavljaju i u Srbiji, a upravo pismo čini temelj jedne kulture, jedne pisane tradicije. Pisana reč, književnost je nešto što je u srži kulture svakog naroda. Srbi u Hrvatskoj treba da se ponose Zaharijom Orfelinom, Savom Mrkaljem, Simom Matavuljem, Brankom Radičevićem, Veljkom Milićevićem i mnogim drugim književnicima kao i naučnicima Nikolom Teslom, Milutinom Milankovićem i dr. To što su ovi giganti srpske kulture, umetnosti i nauke ponikli iz Hrvatske upravo govori o našem bivstvovanju na ovim prostorima, o tome da i Srbi u Hrvatskoj doprinose izgradnji hrvatskog društva i kulture. Takođe, tu je i nematerijalna baština, naši običaji, folklor te naravno naša pravoslavna vera. Da rezimiram, sve što čini srpski narod (jezik, pismo, umetnost, vera, nematerijalna baština) treba čuvati i negovati jer je svaka ova stavka ujedno i komponenta našeg identiteta i razlog zašto se nazivamo Srbima.

Zašto je važno da pripadnici srpske manjine imaju priliku učiti vlastiti jezik i kulturu u svom obrazovanju?

Ljiljana Bajac Nikolić: Maternji jezik je najvredniji izraz identiteta jer učeći o svom jeziku i kulturi bolje upoznajemo sebe, svoj narod, svoje nasleđe, više cenimo sebe i postajemo sposobniji uvažavati ostale kulture i narode. Svrha učenja srpskog jezika je čuvanje, negovanje i prenošenje tradicije i kulture, podsticanje razvoja integriteta i identiteta, osećaja nacionalne pripadnosti, ali i pripadnosti evropskoj zajednici. Maternji jezik predstavlja bogatstvo u koje je utkano celokupno iskustvo, znanje i kultura jednog naroda pa stoga učenje i poučavanje maternjeg jezika ima presudni značaj za intelektualni, emocionalni i društveni razvoj srpske zajednice u Republici Hrvatskoj.

Svi konkursi imaju uglavnom rodoljubive teme i upravo veliki uspeh naših učenika govori o tome da oni imaju potrebu za nastavom na srpskom jeziku, da je ona kvalitetna i da im pruža tu dodatnu mogućnost da i u školi, a ne samo u kući, uče o svom narodu i svojoj kulturi

Vukovarsko-srijemska županija još uvijek ima problem s registracijom škola u kojima se nastava odvija na srpskom jeziku i ćirilicom pismu. Kako se to odražava na obrazovanje učenika?

Ljiljana Bajac Nikolić: Lično mi smeta kad se u javnosti proteže izraz „odvojene škole“ ili „srpske škole“ i kad se u njima vidi izvor neke međunarodne netrpeljivosti i mržnje. Ta osoba koja to kaže, obično nikad nije ušla ni u jednu školu u kojoj se nastava odvija po hrvatskom i srpskom programu, a kamoli da je pogledala Kurikulum za srpski jezik. Da je to učinila, shvatila bi da učenici ne idu u odvojene smene, da ne sede po hodnicima razdvojeni nekom žicom ili bedemom već da se druže, da dele iste učionice i isti prostor. Sve vannastavne aktivnosti su zajedničke, kao i ekscurzije i priredbe, a imamo čak i nekih ljubavnih veza između Srba i Hrvata. To što idu u odvojene razrede po drugom jeziku, isto vam je kad idu u odvojene razrede jer su drugi smer.

Takođe, smeta mi i kad se kaže da mi idemo po srpskom programu. Neupućeni ne znaju da mi idemo po hrvatskom programu, a da se nastava izvodi na srpskom jeziku. Pravo na obrazovanje na svom jeziku i pismu spočitava se samo srpskoj nacionalnoj manjini, dok se ostale nacionalne manjine u tome čak i podržavaju.

Takođe, naš kurikulum za srpski jezik u sebi nema ni trunke mržnje, nacionalizma ili sličnih negativnih pojava već proklamuje pre svega ljubav prema svom maternjem jeziku i kulturi kao i toleranciju, međuljudsku podršku, razumevanje i osposobljava učenike za život u multikulturnom društvu.

Problem vezan za registraciju, a koji se odražava na nastavu jeste kad se zaposli osoba koja ne zna srpski jezik i ćirilicu. Tad nastava na srpskom jeziku nema svrhe jer je slušate na hrvatskom. To najviše oštećuje učenike koji žele da studiraju u Srbiji, a profesori ne barataju sa srpskim stručnim terminima koji će se tražiti i na prijemnom ispitu. Naši profesori, koji rade u nastavi na srpskom i znaju srpski, uvek učenicima daju dvostruku terminologiju jer ne znaju gde će upisati fakultet. Nažalost, zbog problema sa registracijom ima i problema sa nastavom na tobože srpskom, a zapravo je u pitanju čist hrvatski jezik. Učenici ne osećaju druge probleme proizašle oko (ne)registracije škola. To je pravna zavrzlama (da se najbolje izrazim), a to nema veze sa kvalitetom nastave. Kao profesor vi morate da ostavite sve probleme izvan škole i da uđete u učionicu nasmejani, puni energije za rad, za podsticanje učenika na kreativnost i samostalnost kroz davanje takvih zadataka. To više osetimo mi koji smo zaposleni u obrazovanju i koji svake godine moramo da strahujeemo da li ćemo upisati dovoljan broj odeljenja kako bismo imali punu satnicu. Ipak, sve to se ostavlja kad zatvorimo vrata učionice.

Imate li neke preporuke za Ministarstvo znanosti i obrazovanja kako bi nastava na srpskom jeziku bila kvalitetnija?

Ljiljana Bajac Nikolić: Nastava na srpskom jeziku poslednjih godina je dobila podršku MZO tako što smo uključeni u reformu školstva (imamo svoj Kurikulum) i što smo ove godine snimali *online* časove u okviru projekta i-nastave. Ipak, ta podrška uvek dolazi isuviše kasno, kako naš narod kaže „na kašičicu“ i nikad paralelno sa ostalim predmetima. Tako smo mi mogli da snimimo samo 90 časova (jer nam je dat rok od tri meseca) dok su ostali predmeti imali celu školsku godinu na raspolaganju i snimili (zavisno od predmeta) i do 500 časova. Preporuka bi bila samo da imamo ravnopravan tretman kao i svi ostali. Ne tražimo nikakve povlastice i ustupke, već samo da budemo u istom položaju kao i ostatak obrazovanja. Nerešenost registracije škola, nerešenost dodatnih sadržaja iz nacionalne grupe predmeta, problem voditelja nastave, odsustvo takmičenja iz srpskog jezika, nemogućnost studiranja srpskog jezika... problemi su koji su konstantni i o kojima sam već govorila.

Dogovarate li se s profesoricom hrvatskog jezika oko sadržaja koji se preklapaju kada je npr. obrada pojedinih književnih djela u pitanju ili se ista djela obrađuju i na satovima srpskog i hrvatskog jezika?

Ljiljana Bajac Nikolić: Kurikulum srpskog jezika i Kurikulum hrvatskog jezika nemaju sadržaje koji se preklapaju. U hrvatskom se radi hrvatska i svetska književnost, a u srpskom samo srpska književnost. Dogovor postoji oko vannastavnih aktivnosti i slično, ali sa nastavom, sa novim kurikulumima nemamo problem oko preklapanja.

Uskoro će maturanti pristupiti ispitima državne mature. Vašim učenicima srpski jezik je među obavezanim predmetima koje će polagati na maturi. Kakve rezultate učenici ostvaraju na ovom ispitu prema dosadašnjem iskustvu?

Ljiljana Bajac Nikolić: Izuzetno dobre, usuđujem se reći i odlične. Do sada nikad nismo imali učenika u Gimnaziji Vukovar koji je pao ispit iz srpskog jezika. Uvek smo zadovoljni rezultatima čija je prosečna ocena godina-ma solidna četvorka, a nekad čak i petica. Par puta smo imali i učenike koji

imaju 100% bodova iz srpskog jezika. Tu je problem nedovoljne motivacije za učenje. Naime, srpski im jeste obavezan na maturi, ali se nigde ne boduje, nijedan fakultet ne traži srpski. Eto još jednog problema koji može da reši Ministarstvo znanosti i obrazovanja. Dakle, s obzirom na to da im je samo bitno da taj predmet polože i da se ne spremaju nešto specijalno za njega, jako smo zadovoljni sa uspehom koji postižu. Najznačajnije je što je upravo to dokaz da im srpski ne predstavlja neko dodatno opterećenje.

Koronavirus znatno je utjecao i na obrazovanje. Kakvo je vaše iskustvo s *online* nastavom?

Ljiljana Bajac Nikolić: U Hrvatskoj do sada nisu postojali nikakvi materijali vezani za srpski jezik koji bi se mogli iskoristiti za *online* nastavu. Kada smo prešli na *online* početkom ove godine, tek smo tada uključeni u snimanje i-nastave. Dobili smo odobrenje za 90 lekcija koje smo mi podelili na razrednu i predmetnu nastavu u osnovnoj školi i srednju. Prema tome, dok je trajala *online* nastava, mi smo snimali te lekcije i nismo ih mogli iskoristiti. Srednja je dobila samo 30, što nije ništa ako se zna da svaku godinu imate 140 časova srpskog, ukupno 548 časova. Tako da sam, u nedostatku materijala, morala sama da ih pravim i smišljam. Snimala sam se kod kuće i slala časove đacima kad je u pitanju gradivo iz gramatike ili istorije/teorije književnosti. Za interpretaciju književnih dela okupljala sam učenike preko *Zooma* i uživo smo imali nastavu kao u učionici. Oni su sami analizirali delo, a ja sam bila samo kormilar na tom putu.

Imate li podatke gdje vaši učenici nastavljaju školovanje nakon gimnazije? Ostaje li ih više u Hrvatskoj ili se ipak više njih odlučuje na studiranje u Srbiji?

Ljiljana Bajac Nikolić: Dok se u Hrvatskoj nije počeo sprovesti Zakon o reguliranim profesijama i priznavanju inozemnih stručnih kvalifikacija tj. dok je priznavanje diploma iz Srbije bilo u okviru agencije, a ne Ministarstva znanosti i obrazovanja, učenici su išli podjednako studirati i u Srbiju i ostajali su u Hrvatskoj. Sad, pošto je priznavanje diploma otežano i komplikovano, skupo i uz brojne razlike predmeta, učenici se uglavnom opredeljuju za studiranje u Hrvatskoj i u tome su veoma uspešni. Imamo i nekoliko doktora nauka koji rade kao asistenti na fakultetima u Osijeku, a da ne spominjem silne lekare, advokate i druge uspešne ljude, bivše učenike naše škole koji su išli na nastavu po modelu A. Oni su dokaz da nastava na srpskom jeziku nije neko opterećenje i da nemate nikakvi problema sa dvojezičnom diplomom iz srednje škole.

Što cjelokupno hrvatsko društvo može napraviti za mlade Srbe kako bi ih se zadržalo u Hrvatskoj?

Ljiljana Bajac Nikolić: Kao što sam već rekla, potreban je jedan opšti reset i promena svesti. Ne treba da živimo zarobljeni u prošlosti već da gledamo napred. Mladi Srbi nisu bili ni rođeni u vreme ratnih dešavanja i ne treba da budu tretirani kao krivci, napadani i diskriminirani samo zbog toga što su Srbi. Govor mržnje, učestali napadi, stigmatizacija ćirilice, večna kolektivna krivica, prekrajanje istorije, pokušaj brisanja tragova našeg postojanja na viševekovnim ognjištima i odsustvo primene Zakona o pravima nacionalnih manjina te mnogi drugi problemi... sve to konstituše jednu negativnu klimu, nezdravu atmosferu i zatrovano okolinu za život.

ИЗ ПЛАШЧАНСКЕ ПИСМОХРАНЕ: 1883. (2)

БУНА У МЕЧЕНЧАНИМА

ПИШЕ: Чедомир Вишњић

Отвара се дуги сукоб Дубраваца са својим парохом Исаком Кијурином, којег ће Дубравци успјети протјерати, Јован Живковић мора бјегати из Јамнице од побуњеног народа, Николи Јакшићу његови Моравчани пријете убиством, Великограчани прогоне свог Вењу Алинчића, а Стефан Шкара, којем овдје дајемо прилику да свједочи, се једва спасио

Све крајишке сељачке буне личе једна на другу и све пате од озбиљног вишка аутохтоности. Од давних дана па до данас, или прецизније, до јуче. Свакако је занимљиво да се народна негативна енергија по српским селима те 1883. године сручила у толикој мјери на православне свештенике. Дио тајне је вјероватно био у психологији сиромашног развојаченог крајишника, који је пријеким оком гледао на погоспођеног домаћег сина. То је вријеме кад доста свештеничких кућа и породица по селима држи трговину или крчму, или им изнајмљују простор и узимају новац до којег је сељак тешко долазио. Тада се отвара дуги сукоб Дубраваца са својим парохом Исаком Кијурином, којег ће Дубравци успјети протјерати, Јован Живковић мора бјегати из Јамнице од побуњеног народа, Николи Јакшићу његови Моравчани пријете убиством, Великограчани прогоне свог Вењу Алинчића, а Стефан Шкара, којем овдје дајемо прилику да свједочи, се једва спасио. У сваком случају, јак је дојам данашњег посматрача, да су оптужбе против попова углавном претјеране и да се сељачки свијет преко њихових глава обрачунава са старим временима и својом тадашњом ситуацијом.

Ваше Високопреосвјаштенство Архипастору милостиви!

Моја је свештеничка дужност да ја вашем високопреосвјаштенству као своме Преузвишеноме Архипастору тужни случај до знања донесем, који се са мном дне 30. Августа 11. Септембра п.р. овде случио.

Још за усековање 29. Августа око вечера, пронио се је бунтовнички глас, да ће бити у вторник раном зором два Мађарска барјака, 1 на цркви а 1 на опћинском уреду повјешени, и да од онога часа сви подпадају под мађарску владу и мађарски закон. Овај несретни глас пројуриса је кроз васколики заведени народ као муња. Онај час и без оклевања устаде све на ноге, похрли са батинама, сикирама, буздоцвани, копјем и свакојаким нагрднијем наоружањем у таковој множини, да се је од понедељка вечера до вторника јутра толика сила око цркве и опћинског уреда у Меченчанима сакупила, да је била страхота погледати.

Жандарска постаја у Костајници обавјештена о овој побуни, посла одма 3 жандара, да бунтовнике ублаже и растерају, ови приспјеше око 6-7 сахата из јутра у Меченчане, јест, али неда множина ни близо прићи, навали на њих, и ови биадоше принуђени умакнути у близостојећу крчму Лазића, разјарена и до краја узбуњена свјетина обколи кућу и жандаре, тако стајаше кратко време. На једанпут дође из Петриње од котара послати кот. пристав Лукачевић, постави се међу ону непрегледану множину скупа са опћинским начелником Кладарином (могло је бити 8 сахата) почеше им разлагати и доказивати, да у целом Петрињском котару, у свој Хрватској и Шлавонији, пак ни код кога другог нема нити смије бити мађарскије барјака. Ови пако заорише сви као из једног грла: када их нема овде у никога, тако су код вас двају, дајте их ван или казујте у кога су, доклем пако то не учините, идете у бутурницу у затвор, и за истину, пограбе обојицу и стрпају у бутурницу (око 10 сахата пред подне). Сада и посље овог нечовјечјег поступања са невинијем чиновницима, стадоше вијећати, шта још имаду довршити, и закључише нас тројицу свештеника, тј. мене, Зеца и Драгишића довести и уапсити, пак још оне ноћи батинами потући.

Ја нити у сну не би бијо помислио, да би србски народ бијо тако безакон, на свога србскога свештеника руку подићи, седијо сам мирно и спокојно око 2 сахата по полдана пред кућом и читао новине, на један поглед шта смо трим? Множина народа маршира оздола од ћуприје, приближила се веће к овом парохијском дому, постависе пред кућом и четворица упадоше к мени, поставише се одма на врата, обколише ме, те ће један од коловођа рећи: Господине! Ви имате заповјед одма сада с нами у уред ићи. Запита га на ово, кто је то заповидијо? Отговори ми, казаће вам се тамо. Опет ћу рећи, пак чему толика множина треба за мене немоћна старца, та бијо би један доста. Опет ми отговори, ми вас радо имамо, пак за шетњу и

љепши разговор дошло нас је оволико (било их је 70–80). Надаље рећи ћу му, брате, сили се мора и цар покорити, него молим те, причаси само мало, док се преобучем, видиш да сам у моме домаћем послу просто обучен и немогу овакав ићи. Одговори ми, никако, него тако како си обучен. Сада небијаде ништа друго, него помози боже и ти Спаситељу преблаги који си овакијем путем ићи мора, ступим у средину оне множине, половина пође преда мном, а половина за мном подигнутим батинама на рамени.

Тај ужасни спровод тко је видио, мора је ама да има камено срце, горке сузе самном скупа ронити, он је био подобан управ оному, када су Жидови Христа на Распјатије водили, само је била то једина разлика, што нисам добио заушака, удараца, трнова вијенца и ћжучи за напој, аки друго све, они су свега путовања из Уметића до Меченчана мени живом опјело појали – свјати боже! Вјечнаја памјат, господи помилуј, подај господи поповом, начелником, биљежником и лугаром а сиромаком ништа, цичали, урликали, као дивија звјерад, псовали, подпрдивали се, клањали и све поруге незаконског чина учинили, које су само могле измислити.

Занимљиво је да се народна негативна енергија по српским селима те 1883. године сручила у толикој мјери на православне свештенике. Дио тајне је вјероватно био у психологији сиромашног развојаченог крајишника, који је пријеким оком гледао на погоспођеног домаћег сина

Када сам пред страшилиште био доведен, поздравиме на то одређени тавничар са иовима речима: јесам ли ја теби каза мађарону шта ће теби бити, прими ме за руку и уведе у тавницу, гди се ништа невиди, и врата закључа, ту нађо унутра ону двојицу веће уапшеније, опћине начелника Кладарина и котара пристава Лукачевића. Ту у тужном затвору седећи, зачу се пуцање пушака, усташи јуришали на затворене жандаре, а ови опалише неколико хитаца, ранише двојицу само лагано и једну краву убише домртва. На то жандари некако и сретно умакну из куће на задња врата, свјетина их спази те у потјеру за њима, ови пако свеједнако пуцај и бјежи, тако да су кома умакли у оближњу шуму. Разјарена и сасвим побјеснила чета врати се назад, сакупи се опет око уреда опћинског, учинише преки суд, начелника Кладарина пустити као домородца, а мене и пристава када се уноћа, ван у њихову средину извући и батинами (кољем) потући. Све је било до тога за наше ослобођење неке наде, али заиста око 4 сахата по полдана отворише се врата на тавници и онај тавничар рече: Гдин

начелник, ви сте прости и ослобођени, изволте међу нас изићи, а вас двојица останете у затвору, за вас ће бити суд изречен, када се уноћа. На ове ужасне ријечи клону душа у телу, престаде дихање у грудима, нит је ријеч проговорио самном пристав, нити ја с њиме. За кратак час освијести се пристав и замолиме, да га као свештеник исповидим и његове гријехе опростим – то сам учинио, а уједно и њега замолио, нека и он, пошто није свештеник, премилостивог Бога умоли за опроштење мојијех гријеха – то учинисмо и чекасно грозне кончине.

На једаред око 6 сахата на вечер, управо око сунчаног захода зачу се пред опћ. уредом: Живијо! Живијо! Живијо! Помислих да су оба свештеника Зец и Драгишић доведени, те да њима поругателно вичу Живијо!!! Али ова обојица умакли су, премда је хорда била збиља и по њи отишла, Зец у Костајницу, други дан у Загреб, а Драгишић у близолежећу шуму, и они спасоше живот. Него овај Живијо кога смо у тавници чули бије је за нас тужне заточеника од премил. Бога послан.

Костајнички трговци, Штуцин, Сукалић, Амзел, Моцнај и благајник Ребић, зачули за ово грозно дјело, дојурише управо у сумрак овамо, ставише се одма међу бјеснујући народ, и Штуцин са краткими али важнима речима ублажи народ, а напосеб укори свију скупа за мене и рече им: Срам вас свију било, што сте свога духовника, од свега света поштованог старца Шкару тако безчовечно осрамотили и мрцварили. Сви повичу: Истина је, фалили смо. На ово отворише тавницу, нас обојицу пусте на слободу, приме ме исти трговци на руке и кроз пенџер спусте к себи. Ја им благодарим и на пол мртвотв отиђем кући. Да небуду они за доба дошли, умрије ја грозном и марвинском смрти од батина, као што живодер марву усмрћује. Прем да је трговац Штуцин народ ублажио онај дан и многи од њих преко половине пошли кућама, приметну се у ноћи опет велика живост због трију жандара, који су били онима у помоћ дошли што су побјегли, били затворени – на њихову срећу доша Милитар 3. Сатније 7. Маројчић регименте – све се распрштало и кућама побјегло – овај опет акт точно описати, требало би више папира. Овако се је ово грозно дјело на мени невином старцу од безакони људи извело.

Ваше Високопреосвјаштенство! У овом садашњем и крајње опасном стању, не знам другога пута, него вас у дубокој понизности умолити, мени Милостиви савјет што скорије послати. Смијем ли парохију оставити и на коју слободну страну бјажети да живот осигурам и спасем? Супругу сам посла у Костајницу, а ја овде у страху чамим и чекам утјехе. Израиљеве Свете Литургије несмијем служити, бунтовници кажу, ако и када звоно у цркви звекне, биће знак, да је мађарски барјак повјешен и развијен, онда опет све на ноге и на попа.

Милостиви Господине! Ако судите, да ја у парохији остати морам то умолите високу Генерал – Команду, да ми за време овог опасног стања војену асистенцију даде, уиначе станка нема.

Очекивајући што скорије мил. Утјехе, остајем с целивањем свете Деснице Вашег Високопреосвјаштенства најпонизни слижитељ

Стефан Шкарра Администратор

Уметић 5./17. Септ. 1883.

КАКО ЈЕ СТРАДАЛА И НЕСТАЛА ПОРОДИЦА ЗЕЦ ИЗ ПЕТРИЊЕ

НА ПУТУ ОД ТРАДИЦИЈЕ И ИДЕАЛА ДО КОШМАРА И САМОУНИШТЕЊА

пише: **Бранко Крњић**

Готово свака историја страдалника са Баније је један предложак или сценарио за роман, драму или филм са интересантним, изузетним, понекад чудним и нестварним ликовима, неvjероватним догађајима, дубоким осјећањима, дилемама, надањима, вјери и неvjери, смислу и бесмислу борбе и самог живота. У овој документарној причи доносимо хронологију страдања једне породице

Истражујући прошлост, стваралаштво и значај појединих личности унутар српског народа на Банији често сам узгред сазнао много интересантних података и за чланове шире породице те личности. Оно што ми је посебно заокупљало пажњу током рада, јесте да сам уочио неколико чињеница које су се скоро по правилу наметале, а то је да су многи од њих због своје припадности српском народу и Српској православној цркви имали потешкоће у свом образовању, раду, стваралаштву и напредовању и друго, да су због те исте припадности у посебно тешким временима били изложени прогону и уништењу. Чињеница је такођер, да иако се један дио њих током живота, друштвено и политички удаљио од свога народа и вјере, није им помогло да у датом моменту избјегну његову колективну судбину. Проналажење путева како би се избјегле ове стољетне замке увеле су поједине личности у немогуће, страшне и почесто трагичне судбине. Готово свака историја страдалника са Баније је један предложак или сценарио за роман, драму или филм са интересантним, изузетним, понекад чудним и нестварним

ликовима, неvjероватним догађајима, дубоким осјећањима, дилемама, надањима, вјери и неvjери, смислу и бесмислу борбе и самог живота.

Покушаћу у овом раду да потврдим моја сазнања и увјерења и то на примјеру једне српске грађанске породице из Петриње. Рад је настао на основу прикупљених информација, казивања, података, доступних докумената и остале грађе, а назвао бих га документарном причом или хронологијом страдања једне породице.

Када споменемо презиме Зеца са Баније многи ће се одмах присјетити да су носиоци овог интересантног, за неке и чудног презимена, дали велик број значајних личности не само у родном крају већ и далеко шире. По предаји сачуваној унутар саме породице они су ово презиме добили крајем седамнаестог вијека када су у великом покрету становништва из Херцеговине, прецизније од Мостара, бјежећи пред Турцима, тада под презименом Петровић, кренули на запад ка Аустријској царевини. Пошто су током тог дугог и неизвјесног похода показивали велику сналажљивост и лукавство у избјегавању бројних потешкоћа и замки, као и у брзини самог кретања, прозвали су их Зеца што је асоцирало на зеца и његову познату опрезност, окретност и брзину. Након доласка у нове крајеве овај надимак постаје њихово трајно презиме. Ово на неки начин и није изузетак тј. чудно пошто је опћепознато да се код Срба доста често у коријену презимена налази име неке животиње.

У вријеме стварања и постојања Војне крајине, у селу Кукурузари код Костајнице, гдје су баш носиоци овог презимена били многобројни (у једном периоду током осамнаестог вијека пописано је више од 100 само мушких глава), постали су истакнути војници и официри, а посебно православни свештеници. Статус и углед који су тиме стекли омогућио им је да се све више школују и тако убрзо имамо из ове породице и учитеља, правника, новинара, политичара, лијечника, умјетника и више других занимања.

Све до укидања војно-крајишког система (1871.) унутар српске заједнице дјеца која су имала срећу да се школују, углавном су школована за војничку службу а понеко за свештеника. Од тог времена крајишници се све више окрећу и другим занимањима и тако покушавају, може се рећи на лакши начин, утећи из вишевијековне заосталости и бијеле.

У породици угледног свештеника Јована Зеца (р. 1840.) рукоположеног 1868. године, пароха у Шаканлијама (од 1871.), потом у Раусовцу (1883.) и Меминској (1892.), члана прве изабране епархијске

Породица Зеџ на Божић 1936. у Петрињи. Стоје са лијева Радован, Драгица, Јованка и Милован. Сједе Милка и Душан

скупштине, рођено је више дјеце (тринаест синова и кћери) а међу њима 1877. године у селу Куљанима (између Двора и Костајнице) и син Душан. Он након основне школе уписује тада већ цијењену шумарску школу у Крижевцима коју и успјешно завршава (1896.). Примљен је на службу техничког дневничара у Другу банску имовну опшину у Петрињи и тако започео дугу и богату каријеру шумарског службеника. Шумарски вјешбеник постаје 1898. године а већ 1904. изабран је шумарским приставом код исте имовне општине. Бан га потом 1909. године именује котарским шумаром. По обичају одмах је засновао и породицу. Оженио је Милку (р. 1886.), кћерку Стојана Остојића угледна домаћина из Равног Рашћа код Глине. У браку су добили шесторо дјеце од којих је Боја умрла од туберкулозе са шеснаест година, а син Јовица у другој години од дифтерије. На животу су остали Јованка (р. 1908.), Радован (р.1910.), Драгица-Драга (25.5.1915.) и Милован (11.3.1919.), који је на неки начин и централна личност ове хронологије. Сви су рођени у Петрињи.

Породица Зеџ живјела је у складу са тадашњим приликама не разликујући се битно од припадника тамошње српске заједнице и осталих грађана. Живот се заснивао на дугој традицији Срба у граду окупљених око српско-православне црквене општине, парохијске цркве Св. Спиридона (саграђене 1785.) и више српских културних, спортских и осталих друштава. Иако мањинска, ова заједница је захваљујући прије свега богатим и моћним трговцима представљала значајан фактор развоја и живота, не само Петриње већ и цијеле Баније. Душанов статус државног службеника омогућавао му је већу сигурност и могућност

Радован, Мирјана и Младен, Берлин 1949.

напредовања. Овај складан животни пут прекинуо је Велики рат у којем, мимо своју вољу, учествује четири године (1914-1918). Након повратка наставио је ранији посао али сада у новој држави Краљевини Срба Хрвата и Словенаца. Његово знање, рад, способност и искуство не остају без пажње тако да стално биљежи напредак у служби те је 1925. године именован за шумарског надсавјетника при дирекцији шума Слуњско-Банских имовних општина у Петрињи. Захваљујући њему породица Зеџ стиче статус добростојеће породице која се уселила у своју властиту кућу у центру града. Дјеца је отворен пут у даљњем школовању и напретку.

Најстарија Јованка након основне школе уписује у родном граду Учитељску школу коју завршава школске 1926/27 године. Одмах је почела радити као учитељица у Меченчанима, затим у Ловчи, Костајници и Блињи, и тако све до почетка новог рата. Радован је након основне школе завршио Гимназију у Сиску а потом уписује Правни факултет у Загребу који напушта. Запослио се као порезни чиновник у Дарувару из кога одлази у Грачац. Драгица коју су од миља звали Драга, ишла је путем старије сестре и 1935. након завршене Учитељске школе постаје учитељица. Најмлађи Милован након завршене основне школе у Петрињи, уз доста потешкоћа, завршава Гимназију у Сиску и уписује Правни факултет у Загребу. Испите не полаже, званично ради болести али разлози су други. Школовање дјеце овој породици донијело је доста брига и радости али и разочарања због неиспуњених очекивања. Међутим то свакако није битно утјецало на утисак да је породица Зеџ сматрана за добру и складну са дјецом за примјер.

Оно што се може наслутити, пратећи даљњи ток њихова живота, јесте чињеница да су они још током школовања а поготово након њена завршетка одступили, односно промијенили одгојем усвојена правила и моралне кодексе. Наиме, у то вријеме грађанске породице у Петрињи су живјеле затворене у кругу своје уже етничке групе под будним покровитељством цркве. Свако друштвено и политичко дјеловање је било оптерећено конзервативизмом и искључивости. Национална и вјерска припадност је била полазна основа и ограничавајући фактор било друштвеног или политичког дјеловања. За различитости било које врсте није постојало искрено разумијевање. Породица Душана Зеџа је без сумње, на основу свог поријекла и богате традиције, била патријархална, традиционална, конзервативна, изван сваке политике али друштвена и притом духовно дубоко и чврсто везана уз православну

цркву. Дјеца одступају од тих кодекса и у потпуности мијењају свој свјетоназор. Да ли је и какве потресе та чињеница изазвала у породици није познато и остаје тајна.

Јованка, као најстарија, се прва удала и то за Вјекослава Славка Ферина (р. 1907.) трговца намјештајем кога је упознала радећи у школи. Родила је једно дијете, али је оно убрзо умрло. Радован је по доласку у Грачац упознао Мирјану Кватерник, студентицу фармације у Загребу, која је била из угледне породице чији је отац у мјесту држао апотеку. Убрзо су склопили брак (24.7.1938.) а годину касније родио им се први син Младен (8.6.1939.). Драга је у Петрињи упознала порезног службеника Артура Туркулина званог Тујко (7.10.1916.), који се у дјетињству са родитељима, браћом и сестрама, доселио из Вареша. Пред рат ово познанство и љубав крунисано је браком.

Из овог произлази сасвим јасно да су они, још у својој младости, највјероватније независно једно од другог, одбацили национални и вјерски критериј у избору брачног друга као небитан, неприхватљив и анахрон. Тим својим поступцима и одлукама свакако су за тадашњу Петрињу представљали, било особно, али и као породица, нешто посебно и изузетно, не баш прихватљиво од доброг дијела окружења.

Оно друго што је вјероватно више погодило родитеље, ширу породицу и многе грађане јесте сазнање да су дјеца Душана и Милке постали симпатизери и присташе забрањене и илегалне Комунистичке партије. Вега Драге и Тујка није произлазила само из симпатије и физичке привлачности, већ и из истовјетних погледа на друштво и политику. Тујко је у то вријеме био врло популаран пошто је одлично играо ногомет у Загребу и Петрињи, а поред тога је био и један од најпознатијих отворених антифашиста и члан комунистичке партијске организације (1939.). Драга се са љевичарским покретом упознала још током школовања у Учитељској школи, а посебно преко брата Милована који јој је усадио ове идеје. Након одласка на рад у школу, удаје за Тујка и формално постаје члан КПХ.

Милован је био, не само лијепо, шармантан, интеллигентан и занимљив младић, нарочито за дјевојке Петриње и Сиска, већ и врло посвећен политици, те познат као комунистички идеолог и агитатор. Члан љевичарског покрета постао је у сисачкој гимназији која је у то вријеме била значајно уточиште и расадник присташа овог покрета. Примљен је у СКОЈ, а члан КПХ постаје 1939. године. Прво дјелује на подручју Сиска гдје је укључен у уже руководство СКОЈ-а. Потом добија задатке и у вези партијске организације у Петрињи гдје је након формирања Мјесног комитета КПХ (1939.) изабран у уже руководство (секретар Артур Туркулин) и био задужен за рад СКОЈ-а. Убрзо је основан КК КПХ Петриња и постаје његов члан (1940.). Са Маријаном Цветковићем и Миком Шпиљаком у љето 1940. биран је за делегата МК СКОЈ-а Сисак на Покрајинску конференцију СКОЈ-а Хрватске у Загребу, али је услед тадашњих прилика тј. неприлика одржано само савјетовање. Израстао је у једног од најистакнутијих и најпознатијих партијских активиста. Тих година био је углавном у Загребу, званично студирајући и пишући за новине, а стварно је илегално дјеловао као професионални партијски радник на вези централног руководства са организацијама на Банији. У Петрињи не само да политички утиче на чланове своје уже породице, него остварује посебно добре резултате у идеолошком раду са школском

омладином, у Клубу петрињских академичара (КПА) и другим друштвима и организацијама. Једна од најпознатијих акција је она када је 1940. у центру града, заједно са Туркулином и осталим партијским друговима организовао велики протест активиста и других грађана против банске власти, фашизма оличеног у Њемачкој али и оног евидентног и све агресивнијег у родном граду и крају.

Поводећи се за Милованом, тих година, покрету прилази знатан број младих из бољестојећих и угледних српских породица у граду, Никола Трнинић, Чедомил Чедо Борчић, Милан и Љубица Ратковић, Трнинка Ратковић (Абрамовић), Момир Боројевић, Милица Газибара, Дара Шкарић (Јанековић) и други. Ово је за покрет било од изузетног значаја пошто је у граду а и шире српски народ већински политички подржавао ЈРЗ-у и СДК, док је хрватски углавном припадао ХСС. Обнову комунистичког покрета и организација у граду и котару извршили су старији чланови КПЈ већином хрватске националности и они су уједно били на руководећим функцијама у овим организацијама све до рата. Пред рат организација се значајно увећала, а према доступним подацима 85% чланова у СКОЈ-у и КПХ чинили су Срби.

Оно друго што је вјероватно више погодило родитеље, ширу породицу и многе грађане јесте сазнање да су дјеца Душана и Милке постали симпатизери и присташе забрањене и илегалне Комунистичке партије

Породица Зеџ се до рата 1941. готово сасвим расула, Радован је био у Грачацу, Јованка у Блињи, Драга у Моштаници а Милован понавјише у Загребу. Након краткотрајног Априлског рата и стварања НДХ (10.4.1941.), Душан и Милка су остали сами и незаштићени. У граду се преко ноћи догађају невјероватне промјене не само у погледу управе, већ укупне атмосфере и понашања појединаца. Њихов свијет срушио се у једном дану. Били су свједоци невиђеног усташког терора и страдања њихових суграђана Срба. Тај ужас свакако је био још више појачан страхом и бригом за дјецу с обзиром на њихово дотадашње политичко опредељење и дјеловање. Јованка и Драга више нису долазиле кући, о Радовану ништа нису знали, а прва вијест за коју су сазнали о Миловану свакако је била поражавајућа, наиме он је већ 24. априла ухапшен у Загребу и затворен у чувеном затвору на Савској цести. Неколико посљедњих мјесеци живота провели су у страху и немоћи да помогну дјецу и себи. На крају су и сами ухапшени и потјерани у логор Јасеновац. По породичном казивању, Душан иако стар, на путу је пружио отпор и усташе су га одмах убиле, а Милку су када је дошла у логор убиле ударцем маљем и бацили у Саву. На основу списка страдалих урађеног касније, тј.

Милован Зеџ

много година након рата, за обоје је наведено да су свој живот завршили по доласку у логор.

Драга у својој школи у Моштаници постаје главна веза и база за комунисте из Петриње. Након првих хапшења у граду (април 1941.), Тујко одмах прелази у илегалу и долази код ње а за њим још неколико чланова организације (дио њих у село Клинац код рођака Славка Јанековића). Сви заједно потом одлазе на брдо Калине гдје се због усташког терора склонио народ из околних српских села и створио привремени логор (збјег). У другој половини јуна Драга одлази са Тујком у Равно Рашће код рођака Остојића од куда се Тујко повезује са пријатељем Станком Ђаном Бјелајцем који је једва успио изаћи из Петриње. Договарају сарадњу петрињских и глинских устаника и комуниста. Када је КПЈ донијела одлуку о дизању устанка дио логора на Калинама постаје мјесто окупљања герилаца, одлучних да се боре, који ће затим основати партизански одред (Калински) углавном састављен од петрињских и костајничких комуниста и скојеваца, Срба и Хрвата (5.8.1941.). Тујко постаје први командант одреда а затим комесар. Тако започиње његов и Драгин ратни пут.

Био је то дуг пут који их је по многочему више раздвајао него спајао. Драга је обављала послове које је тог тренутка од ње тражила Партија а то се прије свега односило на организацију женске омладине и жена. Почиње формирање одбора АФЖ и то ради са својим другарицама Милком Вранешевић, Даром Шкарић (уд. Јанековић), Љубицом Ратковић, Милком Чалдаревић и другима које је знала још од прије рата. Када је формиран јединствени партизански одред Баније на Чавића брду

(28.9.), приликом полагања свечане заклетве, налазила се у строју са још дванаест другарица. Крајем године (7/8.12.) у Великој Градуси изабрана је у новоформирану КК КПХ Петриња – Костајница у коме је била једина жена члан и притом задужена за рад са женама. Била је врло ангажирана али и растргана између борачких и партијских обавеза, брака, улоге мајке и брига за породицу. Тујкове обавезе и стално премјештање са дужности на дужност су их све више удаљавали. Остала је трудна, родила је дијете, али оно није дуго поживјело.

Артур Туркулин Тујко је свакако једна од најистакнутијих устаничких личности Баније. Након формирања Партизанског одреда Баније постао је једна од кључних партијских личности, биран је за политичког а убрзо (након доласка Владе Јанића-Цапе) за организационог секретара Округног комитета КПХ за Банију. Крајем љета 1942. одлази на Кордун гдје је постављен за комесара Четврте кордунашке бригаде, затим Осме кордунашке дивизије (децембар 1942.) а потом XIII Приморско-горанске дивизије (април 1943.). Када је формиран XI Корпус постао је његов први комесар (30.1.1944.). Убрзо се озбиљно разболио. Права дијагноза његове болести никада није објелодањена (постоје подаци да је боловао на плућа и друго, на срце) али незванично радило се о некој врсти душевног обољења. Болест је узнатрковала па је морао на лијечење, прво у Италију а крајем године пребачен је у тек ослобођени Београд. Умро је у двадесетдеветој години живота (25.3.1945.) у чину пуковника не дочекавши крај рата и потпуно ослобођење земље.

Јованка је по успостави НДХ остала радити у школи, да би се након дизања устанка, са супругом Славком активно укључила у пружање помоћи НОП-у. Контакте је остваривала преко сестре Драге која ју спаја са Даром Шкарић и другим активистима. Та помоћ се састојала у прикупљању и дотурању разног материјала те пружању информација. На неки начин може се устврдити да је она уз супруга, иако уз бројне потешкоће, ратне године прошла најбезболније.

Радован и Мирјана до рата живе лијепим грађанским животом у Грачацу. Приходи из апотеке и његова државна служба обезбјеђују им солидан стандард. Када је избио рат и проглашена НДХ готово ништа значајније се није промијенило у њихову животу из разлога што је Мирјанин отац био блиски рођак усташког војсковође Славка Кватерника и тако су имали сигурну заштиту. Међутим, након подизања устанка Грачац заузимају четници и успостављају своју власт. Како им је свештеник на црквеном вјенчању био Момчило Ђујић, тада војвода, поново су имали заштиту. Међутим, Радован је тада прешао на рад у Кистање гдје су га 1942. године ухапсили Талијани под оптужбом да је симпатизер КП, а затим га затворили на Лазарету код Задра. У логору је био све до капитулације Италије кад успијева изаћи на слободу (9.9.1943.). Мирјана и Младен 1943. године, уз помоћ војводе Ђујића одлазе код њене сестре у Загреб, улица Hatzeeva, гдје су провели остатак рата. Радован убрзо по изласку из логора, ступа у партизане. Ратује по Лици, Кордуну и Банији и ослобођење дочекује у чину капетана.

Како је већ речено, Милован свој страдачки пут започиње непосредно по успостави злочиначке НДХ, кад је ухапшен (24.4.1941.). Десет мјесеци проводи у затвору у Савској цести гдје је изложен испитивању и мучењу. Сасвим је јасно да су усташе, на основу картотека претходне власти а и својих података, имали добра сазнања

Јованка Зеџ

о комунистима, активистима, њиховим способностима и могућој опасности коју представљају. Стога нимало није чудно што је Милован тако брзо ухапшен. Затвор је тешко подносио пошто је био болестан на плућа због чега је и прије рата стално поболијевао. Након тачно десет мјесеци затвора пребачен је крајем фебруара 1942. у сабирни логор Јасеновац. Дошао је на мјесто страдања својих родитеља а да то вјероватно тада и није знао. До његова доласка у логор ту су поред његових родитеља погубљени и многи други имућни и угледни Петрињци који су доведени било директно из својих кућа, или су прошли пут преко Копривнице, Госпића, Јастребарског, Цапрага до стратишта. Они су били међу првим жртвама овог логора. Све их је Милован познавао.

О прогањању, затварању и страдању многих људи ипак је нетко знао и бринуо. То су били прије свега чланови породице, пријатељи али и партијски другови. Сви су они на разне начине покушавали да помогну затворенима. Након Милованова пребацивања у сабирни логор Јасеновац, Хрватском Државном Сабору писмом се обраћа његова наводна заручница, учитељица у Загребу Даринка Добринић. У молби писаној руком 24.3.1942. Даринка моли да се Милован пусти из Јасеновца прије свега због лошег здравственог стања, зато што је у потпуности невин тј. како наводи "никакве кривње на њему нема, осим што је грчко-источне вјере" те надаје да досада није кажњаван. Интересантно је на који начин и којим аргументима поткрепљује

његову невиност и лојалност. "Рођен је у нашој Хрватској, осјећа се Хрватом, као што се и читава његова породица осјећа, а то се најљепше види по томе што су му обадије сестре удате за Хрвате-католике. Осим тога брат његов ожењен је ближом рођакињом Војсковође Славка Кватерника, а и ја Милованова заручница, Хрватица сам". Ово вриједно писмо по много чему је значајно и интересантно. Даринка можда није знала да су у вријеме настанка овог писма Милованови родитељи већ страдали у том истом Јасеновцу, да су Милованов зет Туркулин и сестра на челу устанка против те државе, или ако је то знала онда се може само закључити да је била изузетно храбра или боље речено дрска. О њој се зна да је из Петриње гдје је 1941. завршила Учитељску школу. Да ли је била стварно његова заручница или је писмо писала по путу Партије остаје тајна.

**Из полицијских докумената
сазнајемо како је на разговору
одговорио на питање зашто
ништа не извјештава. "Нећу и
не могу" одговорио је кратко, уз
напомену да мрзи полицију још
из Краљевине Југославије и да
своје мишљење није промијенио
до данас**

Хрватски Државни Сабор Даринкину молбу 15.4.1942. прослијеђује на рјешавање Усташкој надзорној служби. Уред заштитног редарства за град Загреб и Велику Жупу Пригорје 19. липња 1942. одговара на захтјев и у Предмету: Милован Зеџ-одпуст из логора, између осталог наводи сљедеће "Одлуком овог Уреда од 2. III 1942. број 6199/42. упућен је поменути на присилни боравак у сабирни логор у Јасеновац на вриеме од године и пол т.ј. од 24. IV 1941. до 24. X 1942. јер је непоћудан и погубљан по јавни ред и сигурност. Услиед тога не може се молби удовољити, о чему нека наслов обавиести молитељицу. За дом спремни! Управитељ: Павер, в.р."

Породица је увјерена да је Милован из логора изашао након интервенције појединаца из СПЦ, којих је сигурно и било, пошто је у самој породици и у то вријеме било још увијек активних свештеника. Да је интервенција било може се видјети из других докумената (полицијских након рата), гдје стоји да је Милован из логора пуштен на интервенцију Максимовића Томе, Недићевог шефа Комесаријата за избеглице који је спасао многе страдалнике из НДХ. На ивици живота и смрти пребачен је из Јасеновца у Стару Градишку а потом у Земун, од куд га преузима Црвени крст Србије (јул 1942.). У Београд је донесен у једном ћебету са само тридесет кила тежине, живи мртавац, што је код присутних изазвало шок и згражавање а међу њима и новинара који

га сликају и ту потресну фотографију објављују на првој страници листа Ново Време.

Након краткотрајног опоравка примили су га да волонтерски ради у Комесаријату за избеглице (Претпостављам уз помоћ рођака др Петра Зеца). Пошто се у Београду очито није осјећао сигурним, одлази у Ниш. Ту му је живио ујак (мајчин брат по мајци) инг. Љубан Врховац, који је још од прије рата био директор Дуванске индустрије и посебно цијењен грађанин. Он га је по доласку одмах збринуо и запослио. Милован користи повољније окружење и убрзо након успостављене везе одлази у партизане (1943.).

Дуго чекан крај рата и ослобођење земље и за породицу Зеца је требао бити дан радости и престанак свих патњи, страха и брига. Прво окупљање сестара и браће након четири године развојености и неизвјесности, у Загребу 1945. године, било је само дјелимично остварење жеља и снова пошто горка спознаја о губитку родитеља, мужа и зета, тек рођене дјеце и бројних рођака није им дала заправо да се истински радују. Био је то тренутак њихових исповијести, започетих али никад до краја испрличаних прича, о личним патњама и страдањима. Свијет који су у младости тако силно жељели промијенити сада је био ту, али горак окус те промјене остат ће у њима до краја живота. Прокламовану девизу нове власти да се заборави прошлост и крене у будућност и они су прихватили. Можда су тада и вјеровали да је све ружно иза њих и да се нешто слично не може поновити. У Петрињу више нису отишли.

Јованка након рата и доласка у Загреб наставља свој учитељски посао. Све до пензије ради у ОШ на Медвешчаку. Живот у браку са Славком проводи мирно без потреса, али тај склад често ће бити нарушаван због невоља осталих чланова породице.

Радован се у Загребу спаја са женом Мирјаном, која га је вјерно чекала, и сином Младеном. Одлучује да остане у војсци. Службовао је у Дивачи и Марибору, да би 1947. године био послат у саставу наше војне мисије у Берлин. Пред њим је била озбиљна каријера војног дипломате. Син Младен похађа основну школу у Марибору, а затим двије године Руски интернат у Берлину. Породица се у Њемачкој увећала за сина Зорана (9.2.1949.).

Драги су се након рата, са чином капетана, Партизанском споменицом 1941. године, репутацијом истакнутог партијског радника и чињеницом да је удовица тада често спомињаног и хваљеног Артура Туркулина, отварала сва врата. Пред њом је стајала велика политичка каријера. Била је безгранично одана Партији и идејама за које се борила. У том идеолошком сљепилу огријешила се вјероватно о многе, али је најтрагичније што је то учинила и брату Миловану. Зашто је изабрала баш тај пут данас је тешко одговорити. Разлоге њених поступака свакако треба тражити у њеном интимном животу. Очито емотивно празна и растргана прераним губицима најмилијих тражила је неко уточиште и заштиту. Склопила је нови брак са адвокатом Бешлићем, али га убрзо раскида. Потом упознаје Арифа Тановића, борца и пуковника, и са њим живи годину дана у ванбрачној заједници. Сумњала је у његову љубав и вјерност што ју доводи у стање нервног растројства. Окупирана том сумњом одлучила је да га прати како би потврдила или одагнала те мисли. Једном приликом када га је пратила открива његову превару. Пуца у њега и на лицу мјеста га убија, а потом пуца у себе. Два дана се

у болници боре за њен живот, али она ипак умире (19.10.1951.). Живот је окончала на најгори могући начин а имала је само тридесетпет година.

Милован је по ослобођењу и доласку у Загреб убрзо успоставио старе партијске везе. Наравно, многи које је тражио нису више били међу живима, а они који су га знали нису вјеровали да је уопће и преживио. Почео је да ради у Влади НР Хрватске, Уред за информације гдје је био шеф једног одсјека. Поред тога, предавао је на Вишој политичкој школи, активно радио у СКД-у „Просвјета“, био члан ИО и уређивао новине Српска Ријеч. Живот испуњен радом, обавезама које су га чиниле задовољним и оствареним. Након погоршања односа КПЈ са до тада братским комунистичким партијама, а посебно оном у Совјетском Савезу и потом доношења резолуције Информбироа (јун 1948.) у земљи је дошло до политичких превирања. Очигледно је да ни он сам није имао потпуно јасан поглед и став у вези новонастале ситуације.

Наредни догађаји у вези његовог страдања нису у потпуности јасни тј. породично памћење се подоста разликује од докумената насталих у полицији. Породица у вези његова првог хапшења наводи да је ухапшен након што је једној другарици, жени свог ухапшеног друга, однио новчану помоћ (5.5.1949.). У његову полицијском досјеу стоји да се изјаснио за резолуцију ИБ-а, искључен из КПЈ и наставио да дјелује непријатељски због чега је и ухапшен. Након истраге, која је вођена два мјесеца, изречена му је тзв. административна казна: „Окривљени се на основу чл. 6 Закона о прекршају против јавног реда и мира Н. Р. Хрватске у циљу преваспитања упућује на друштвено користан рад у трајању од 18 мјесеци.“ Упућен је на Голи оток гдје је био међу првим кажњеницима-мученицима овог тек успостављеног логора (7.7.1949.).

Његово хапшење и упућивање у логор свакако је у породици изазвало невјерицу али и поново осјећање страха и неизвјесности. Међутим то се није завршило само на њиховим личним осјећањима. Радован је одмах враћен из Берлина у Југославију (крајем 1949.). То је било и очекивано пошто су породице осуђених Ибеоваца, готово у правилу, такођер сносиле одговорност и посљедице као и осуђеник. Радован је свакако био изложен разним мјерама војних власти а каријера војног дипломате му је била запечаћена. У Загребу уписује и завршава Вишу војну академију и упућује се на службу у Београд (1951.).

О томе шта се све догађало и у каквом стању је био Милован сазнајемо много више након шездесет година и то захваљујући документарном филму „Голи оток“ аутора Дарка Бавољака (Загреб, 2012.). У филму свједочи његов пријатељ и сапатник, сликар Алфред Пал а наводе се изводи и записи из Миловановог полицијског досјеа у УДБ-и и СДС. Обимна грађа на преко 200 страница је сачувана и представља изузетан документ за изучавање једног личног страдања али и укупног односа власти према Информбирозцима. У филму се приказују и цитирају дијелови докумената полиције, али и Милованових записа. „Послије пресуде био сам очајан. У скупној ћелији та три четири дана и ноћи без сна, без апетита, без бистре свијести, осјетио сам да се цијели један свијет срушио у мени.“ Ово потресно свједочење у потпуности осликава стање човјека који је до тог тренутка добар дио живота провео у казаматима оних против којих се борио а сад је ето пресуђен и затворен од оних са којима се заједно борио.

На Голом отоку је био изложен понижењу и тортури као и већина логораша. Тај осјећај губитка људских особина и прихватања безвриједности остаје у њему до краја живота. Подлегао је притиску и прихватио тзв. "ревидирање ставова", што је уствари подразумевало да се одричеш и оног што ниси ни мислио а камоли чинио, а потом по устаљеној пракси потписао тзв. "обавезу" којом се ставља на располагање Партији и УДБ-и у борби против непријатеља земље, а у ствари денунцијацији пријатеља, родбине и познаника.

Илази на слободу али тешко болестан. Нема стан а нити запослење. Налази се у једном стању безнађа и изолације, чак и од стране породице. Помажу га пријатељи, млади Данко Грлић сакупља новац за њега и тражи му станове гдје може преноћити. Дружи се са онима који су у сличној или истој позицији као он, Велибором Мачукатином, Алфредом Палом, Грегуровићем и другима. Сви су они под будним оком полиције и питање је тренутка кад ће бити ухапшени. Одбија да испуњава задатке из обавезе и критикује стање у земљи. Посебно се окомио на петогодишњи план, неспособне руководиоце, слушао радио станице источних земаља, дружио се са истомишљеницима, причао вицове на рачун стања у земљи и слично за то вријеме непримјерено и опасно. У полицији га сматрају за главног идеолога у групи. Поново је ухапшен 9.2.1951. и овај пут је осуђен на 24 мјесеца ДКР-а и упућен на Голи оток.

"Пургери ће рећи једног дана, кај хоће ти Србини па ту није никај ни било ту су затвореници играли хокеј на трави!!!", написао је Милован о Јасеновцу, мјесто свог страдања, као да је знао шта ће се све убудуће догађати у вези овог страшног мјеста

У породици је остало увјерење да је главни кривац за његово поновно хапшење сестра Драга која га је наводно пријавила да је примио разгледницу од једног новинара из Прага са којим се упознао на конференцији новинара социјалистичких земаља одржаној још 1947. у Прагу. Могуће је постојање ове разгледнице али је сасвим јасно, на основу претходно изнесеног, да је Милованово дјеловање и критика система била готово јавна.

Поново је прошао кроз већ устаљену процедуру у логору а она је подразумевала потпуно уништење морала и унижење човјека до бесмисла. Формално је пристајао на све захтјеве, притом свјестан да тиме пристаје на свој нестанак. Здравствено стање му се сасвим погоршало и амбулантно лијечење није било довољно. Дефинитивно је остао без једног плућног крила. Послат је у болницу (1.9.1952.) и ту је остао до краја издржавања казне (24.3.1953.).

Сестра Јованка и зет Славко примају га код себе на стан у Палмотићевој бр 34. Након краћег опоравка успијева се запослити као новинар у Информатору. Политика за њега постаје далека прошлост. Био је и надаље, у складу са својим карактером и темпераментом, омиљен у друштву интелектуалаца, умјетника, слободних мислилаца и помало боема. Цијело вријеме је под будним оком УДБ-е којој и поред обећања не пружа никакве информације. Из полицијских докумената сазнајемо како је на разговору одговорио на питање зашто ништа не извјештава. "Нећу и не могу" одговорио је кратко, уз напомену да мрзи полицију још из Краљевине Југославије и да своје мишљење није промијенио до данас. У својим записима константно се враћа на моралне аспекте ситуације у којој се налази, "...јер живот и патње због неких бесмислених обзира према било коме заправо и није живот човјека, његов визир који пада све ниже, који стално лаже и петља и никако да нађе смирење". Затим као да констатује "себе већ видим као бедног бившег човека".

У потпуности је био свјестан да је тешко изаћи из овог зачараног круга. Приликом сваког доласка Тита у Загреб или разних високих делегација из СССР-а изложен је полицијским мјерама тј. налазио се у кућном притвору. Осјећао је стални притисак и подозрење околине. Након што је дошло до побољшања односа између СФРЈ и СССР-а попустиле су и мјере према категорији ИБ-оваца. Међутим након агресије Источног блока на Чехословачку (1968.) поново долазе у жижу пажње и Милована СДС заводи у обраду. Убрзо по сазнању о његовој потпуној пасивности, оперативац СДС пише забиљешку и предлаже да га скину са мјера (7.2.1969.).

Посвећен је свом послу у Информатору гдје постаје помоћник уредника. Слободно вријеме користи за дружење са старим пријатељима и познаницима међу којима су и његови сапатници са Голог отока. Већина од њих у међувремену су постали велики умјетници, истакнути интелектуалци и познати широј јавности. Поред тога у дугогодишњој је емотивној вези са Бојаном Франкл и њу ће тек пред крај живота и озаконити. Парадоксално је да је од почетка ове везе знао да је Бојанин рођени брат усташа емигрант у Бечу и да је она са њим у контакту.

Да прошлост није у потпуности потиснуо, показао је када је неких десетак година од подизања споменика и отварања Спомен-подручја усташког логора Јасеновац одлучио да посети ово мјесто свога страдања. По повратку је био видно разочаран и незадовољан. Рођаку Момчилу испричао је своје дојмове. "Када неко дође да посети то подручје бити ће разочаран јер од логора неће видјети ништа. Тамо је требало сачувати или барем реконструирати оне бараке у којима смо живјели. Не садити никакву траву већ оставити блато, па као кад се иде у Постојинску јаму и добије огртач да се заштити од хладноће тако и посјетиоцима логора давати чизме да макар мало доживе стање какво је било." На крају је резигнирано додао: "Пургери ће рећи једног дана, кај хоће ти Србини па ту није никај ни било ту су затвореници играли хокеј на трави!!!" Толико о његовом сарказму али и способности предвиђања шта ће се све убудуће догађати у вези овог страшног мјеста.

Проживио је још бурних политичких потреса у земљи, али они за њега нису представљали ништа више од обичне информације. Доживио је смрт Тита и наговјештај краја једне бурне епохе и свих оних идеја за које се у младости тако искрено и здушно залагао. Нарушеног

здравља, није још дуго поживио, умро је у тишини сестриног стана (28.7.1983.).

Да остане потомство и успомена на једну угледну банијску и петрињску породицу побринуо се Радован. Он је након завршетка ВВА у Загребу службовао у Београду. На његову каријеру свакако су утицала догађања око Милована и Драге. Слабо је напредовао и пензионисан је релативно рано (1963.) на позадинској дужности у чину потпуковника. Разболио се од саркома и умро 1982. године у Београду. Иза њега и вјерне супруге Мирјане остала су дјеца која су показала, може се рећи по традицији, склоност знању и образовању.

Старији син Младен након средње школе у Београду уписује Медицински факултет у Загребу гдје и дипломира (1963.). Запослио се а потом завршио специјализацију из неуропсихијатрије (1974.). Радио је у болници у Ковину на одјељењу акутне психозе (до 1979.) а потом прелази у Институт за неуропсихијатрију Лаза Лазаревић у Београду на мјесто начелника одјељења Ф гдје ради све до пензије. Био је посебно цијењен као стручан и способан специјалиста. Има кћери Сању и Сандру.

Млађи син Зоран завршио је осмогодишњу школу и гимназију а затим студирао и дипломирао на Медицинском факултету, све у Београду. Специјализирао је општу хирургију и након тога отишао да ради у Аустралију (Мелбурн). Иза себе има два брака. У првом је добио сина Филипа који живи у Вашингтону гдје ради и има породицу у којој је стекао сина Николу. Из другог брака Зоран има сина Симона који живи у Београду. Тако породица Зеца ипак има потомке и наследице.

Од сестара и браће Зеца најдуже је поживјела најстарија Јованка. Судбина као да се поиграла са њом јер је била кроз свој живот, прво свједок њиховог рађања, а потом одрастања, страдања и преране смрти. Шта је све проживјела? Умрла је 14.4.1990. и сахрањена на гробљу Мирогој под презименом Зеца. Поред ње је сестра Драга сахрањена као Бешлић Туркулин и муж Славко који је умро раније (24.3.1979.).

Драгин муж Артур Туркулин Тујка сахрањен је на Новом гробљу у Београду у Алеји народних хероја. И поред покушаја, у неколико наврата (углавном приликом јубиларних годишњица НОР-а), његових сабораца из Петриње и Баније, никад није проглашен Народним херојем. У Београду је и гроб храброг и оданог Радована и његове супруге Мирјане.

Милован је сахрањен на Мирогоју недалеко гроба сестара и зета. Крај њега лежи пријатељица и супруга Бојана. Интересантно, у близини је и гроб његова пријатеља и сапатника Алфреда Пала који је ту стигао, много година касније (2010.), непосредно након што је у документарном филму „Голи оток“, увјерљиво и потресно свједочио о њиховом заједничком давном страдању.

На гробљу Св. Никола у Петрињи нема никога од породице Зеца. Некад позната и угледна породица Душана и Милке Зеца много је обећавала. Пред бројном дјецом је био живот бољи, успјешнији и лагоднији од оног њихових предака. Они су изабрали идеје и пут који им је донио велике патње. Кад су дочекали побједу својих идеја почели су да улазе у тај нови свијет. Након рата били су често спомињани, хваљени у говорима и записима партијских и ратних другова, радо виђени на свечаним скуповима, мало је рећи омиљени ликови тог времена. А онда од 1949. све се срушило, нестали су као и да нису постојали. Не само Милован

и Драга, већ цијела породица. Избрисани су из историје и сјећања вољеног града.

Ако су презиме добили како је у уводу речено онда стварно, кроз њихов живот, можемо рећи да су га са правом и носили али уз једну горку напомену, често су успијевали утећи од свега, свакога и свачега, али изгледа парадоксално, понекад су требали утећи од себе самих.

У стану Младена, по казивању Сање (Младенове кћерке, Радованове унуке и Душанове праунуке) постоји много старих породичних и других фотографија али они не знају тко се на њима налази?!

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. Момчило Радовановић, блиски рођак породице Зеца из Петриње, главни иницијатор и покретач мога интересовања за судбину ове породице. Од њега сам првог сазнао да се заборављени учесник НОБ-а на Банији, жена револуционара и партизана Артура Туркулина Тујка, Драгица – Драга дјевојачки презивала Зеца, да је имала браћу и сестру и да су у рату а посебно након њега тешко пострадали. Момчило ми је евоцирао своја сјећања, уступио документе које је добио од Иве Пејаковића, као и сјећања Младена Зеца која је забиљежила његова кћи Сања. Такођер ми је дао и породичне слике на чему сам му све скупа неизмјерно захвалам.
2. Сања Зеца, кћи Младена Зеца, на захтјев рођака Момчила Радовановића, на мој потицај, од оца је добила и забиљежила његова сјећања на чланове обитељи и догађаја који су их пратили. Такођер је уступила и неколико драгоцених породичних фотографија на чему јој овим путем захваљујем.
3. Моја сјећања из разговора вођених са оцем Ђуром а у вези партизанског устанка 1941. године, улоге Артура Туркулина Тујка у њему и истине зашто није проглашен Народним херојем.
4. Документарни филм “Голи оток” аутора Дарка Бавољака, Загреб, 2012.
5. Копија писма Даринке Добринић упућеног Хрватском државном сабору у Загребу 24.3.1942. године. На молбу Момчила Радовановића, писмо пронашао и уступио Иво Пејаковић, тада кустос а данас директор Спомен-подручја Јасеновац (ЈУСП).
6. Копија одговора Усташке надзорне службе упућене Хрватском државном сабору 1942. године. Такођер од Иве Пејаковића.
7. Схематизам Српске православне епархије Горњо-Карловачке за годину 1871, Плашки, 1872.
8. Шематизам Православне српске дијецезе Горњо-Карловачке 1883, Панчево, 1883.
9. Милан Радека, Горња Крајина – Карловачко владичанство, Загреб, 1975.
10. Слободан Жарић, Револуционарна активност омладине на подручју Сиска уочи и у току НОР-а и социјалистичке револуције, Институт за историју радничког покрета Хрватске, Загреб, 1988.
11. Станко Бјелајац, Раднички покрет пријератних година у петрињском котару, Зборник, Сисак и Банија у револуционарном покрету и устанку 1941. Музеј Сисак и ИХРПХ, Загреб, Сисак, 1974.
12. Љубан Ђурић, Банијски партизански одреди 41- 45, Београд, 1988.
13. Душан Кораћ, Кордун и Банија у народноослободилачкој борби и социјалистичкој револуцији, Загреб, 1981.
14. Ивица Голец, Повијест града Петриње 1240-1592-1992, Загреб, 1993.
15. Ивица Голец, Петрињски биографски лексикон, Петриња, 1999.
16. Споменица 1862 -1987. Оснивања Учитељске школе у Петрињи, Петриња, 1987.
17. Извјештај Државне реалне гимназије у Сиску – Школска година 1934-1935.
18. Шумарски лист, Загреб, бр 12, 1896.
19. Шумарски лист, Загреб, бр 9, стр 55, 1925.
20. Бановац, Лист за поуку, трговину, обрт и господарство, Петриња, бр 50, 10. просинац 1898.
21. Бановац, Петриња, бр 21, 21. свибањ 1904.
22. Бановац, Петриња, бр 32,стр 1, 7. колдовоз 1909.

ЗАПИС С БАНИЈЕ

ГОРИЧКА, СЕЛО ИСПОД КРИЛА БРДА ОСЈЕЧЕНИЦЕ

пише: Милош Кордић

**Ако их је толико из једне ипак мале
Горичке страдало у Јасеновцу,
умирући у најужаснијим мукама,
онда је још страшније данашње
лицитирање и фалсификовање улоге
тог страшног, страшног стратишта
српског, те ромског и јеврејског
народа, као и једног броја Хрвата
антифашиста**

У комоговљанском периоду мог дјетињства, од прољећа 1952. године, негде одмах по доласку из Јошавице (петрињске; и то с миразом: овцом Бјелком; баба Јела придружиће се Бјелки и мени малко касније), видљиво ми бијаше уписано, а на невидљивом папиру: село Горичка. И изговорено небројено пута, лебђело је око нас, дјеце. А Горичка далеко. Далеко, горе, поврх горе Шамарице. Поврх свих њених шума. Тако се причало. И које лијепо име! Име за све бајке у којима се спомињу и горе и шуме.

*

А све је дошло са Зором. Дјевојчицом, млађом, мислим, четири године од мене, која је стигла у Кордиће прије него што су мене довезли из Јошавице – из Горичке је Зора стигла. Усвојили је њени најближи: чича Мирко и стрина Миљка. (Нисам баш сигуран да ли бих могао тачно објаснити њихово сродство, а знао сам...) Наши драги чича Миркић и стрина Миљкача, како смо их звали. Стрина (а тако смо звали све старије жене, без обзира да ли су нам биле у каквом сродству – стрина Миљка мени није била), дакле, стрина Миљкача била ми је најмилија кад ја у рано јутро, само што се Сунце почело помањати изнад Церика, од

Кнезовљана, гоним говеда, у једној руци ми комадесница крузовнице, у другој комадић суве месне кобасице, а она из своје авлије: Тађу ти јебем тако малом, још нијес ни прогледа а већ жвалиш по тој крузовници! А стрина је била уписана као тетоважа – МИЛКА – на чича Мирковој руци. Првој тетоважи коју сам видио. И писао о њој у Азбучнику села Комоговине (СКД Просвјета Загреб, 2014). Тетоважи с прободеним срцем поред стрининог имена.

И тако је са Зором и Горичка ушла у наш живот. У живот нас, кордићанске дјеце.

Како је нама, тој дјечи, тада, тих сиромашних година последице Другог рата, ушло у обичај, а тако је било и са старијима, да зими шврљамо од куће до куће, па смо свраћали и у планску кућу чиче Мирка и стрине Миљке. Дођемо, а улазило се уским, кратким пролазом између од ненабачене цигле зида куће и брвана шталићке, па седимо и слушамо. Чича Мирко прича о годинама свог заробљеништва у Њемачкој (19 мушкараца из нашег села било је у заробљеништву). Стрина Миљка пита јесмо ли гладни... А они сиротиња. Као и већина нас који смо то исто тада били. Не, нисмо гладни, ручали смо, одговарамо. У ствари, ми смо доручковали: за доручак говорили смо ручак, а за ручак – ужина.

Зора, која је тих наших дјетињих година била увијек стидљива и повучена, сједи и слуша. Као и ми што слушамо. А мени пред очима: Горичка. Замишљам је: има нека велика страна, у страни путеве и уз путеве куће, изнад кућа винограда, а изнад винограда шуме. Дубоке, густе шуме. И по виноградима, по тој горици, како су се ти виногради у давна времена звали, Горичка је добила најприје име Горичка Вас. С временом је именица Вас нестала, а остао је придев као именица, односно топоним: Горичка.

И Загорци своје винограде зову горице. Али тада, вјерујем, није било бар што се језика тиче, било каквих утицаја загорских горица на банијске горице. И обрнуто. Мада... ко ће га знати. Историчар Владимир Ћоровић спомиње међу девет хумских жупанија и жупанију Горичку. Па ту је Горички зборник српског духовника Никона Јерусалимца из 15. вијека. А српски народ кретао се у сеобе и с тих подручја... Топонима Горица, Горице има безброј по просторима бивше Југославије. Посебно у Словенији. А Вас? Тражио сам јој коријен и нешто приближно чиме бих могао бар себи да објасним поријекло тог дијела имена за Горичку, али нисам успио било шта да нађем. У Словенији постоји више мјеста

таквих топонимских дублета. И на крају ме то вршљање одвело у старословенски... Али откуд на Банији? И Вас и горице... У прилогу „Поријекло неких топонима“, објављеном у Зборнику научних и публицистичких радова Двор на Уни; од пријеславенског доба до наших дана (репринт, Двор на Уни, 1991), Анте Милиновић (рођен 1937. године у Босанском Новом, сада Новом Граду, професор и директор Гимназије, историчар, кустос и директор Завичајног музеја у Новом, вриједни и драгоцјени истраживач и тумач историје тог дијела Поуња), између осталог наводи за Горичку управо то што сам сада, шездесет и нешто година касније, из Милиновићевог текста и препричао. То: за Вас и горице. А овдје би се могла надовезати и прича о каштелу, утврди и самостану Горичка. Као и о фосилним зубима миоценског чудовишта, пронађеног 1982. године на подручју Горичке... Али...

А онда једног дана из Горичке у Кордиће стиже момак Божо Вучинић. Прижени се, односно ожени Зору. Па Зора и он породеше троје драге дјечице: Слободана, Снежану и Жељку. Касније подигоше и нову кућу. Данас су ова дјеца људи у прогнаништву, у које су их, протјерани хрватском „Олујом“, повели родитељи. Па су се настанили у Бачу, у Бачкој. Уз још доста њих са Баније. Као и мојих, веома рођених... И да не идем даље – тужно је: Зора и Божо отишли су на свој вјечни починак, на бачком гробљу. На коме су сахрањени и неки од тих мојих блиских рођака, па пријатељи, земљаци...

Тако је тај у дјетињству замишљени мој дио Горичке нестао из Комоговине и заувјек се смирио у Бачу.

*

Између тих двију слика Горичке: моје замишљене, комоговљанске, и прогнане, бачке, имао сам прилику да упознам и праву Горичку. А она се само малко разликовала од оне замишљене: нас је, Виктора Флојхара, фото-репортера и телевизијског сниматеља, и мене (радили смо у Служби информисања сисачке Жељезаре, па кад одемо негдје на терен, ми успут припремимо и понеки прилог за сисачки дјечји лист Курир и Телевизију Загреб. Мада смо знали да одемо и директно због Курира и телевизијских прилога. А то су, због Курира, радили и остали сарадници тог тада популарног листа: новинари нашег Вјесника Жељезаре, сисачког листа Јединство, Рафинеријског листа сисачке Рафинерије, организатори рекреације у Жељезари, а и други сарадници – да није било тако, Курира не би ни било)... нас је, Виктора и мене, умјесто некаквог старог каменог моста, испод села, који сам замишљао, дочекао нови мост преко кога се улази, горе, у село Горичку. И то свјеже асфалтираним путем.

А повод да кренемо у Горичку, раног прољећа 1978. године, био је избор Драге Сајла, учитеља у горичкој Подручној (четворогодишњој) школи, која је била у саставу централне Основне школе „Радојка и Никола Вујанић“ из Шамаричких Брђана, за Најдражег учитеља. Драго се

претходне године нашао међу носиоцима тог значајног југословенског признања. Изабран, с још неколико њих, између 150 кандидата из цијеле Југославије. Ту, четврту по реду акцију избора најдражих учитеља организовали су – редакције Практичне жене, Галаксије, Просветног прегледа и Јутарњег програма Радио Београда, као и Културно-просветна заједница Србије.

У Горичкој је тада радила и учитељица Душанка Сајл, Драгина супруга. Родом из Меченчана. Душанку сам виђао у Меченчанима, а Драгу можда два пута у Костајници.

У археолошкој збирци, а код ње смо се најдуже и задржали, сваки артефакт, након што је био у Загребу на стручној анализи, обиљежен је подацима: од назива па преко времена из кога потиче, до мјеста и датума проналаска

Драго и Душанка дошли су у Горичку прије 16 година у односу на 1978. годину, кад смо их посјетили. Дошли су у село које још није имало ни електричну струју. Затекли су стару и трошну школску зграду. И онда су они и њихови вриједни и сложни Горичани (са многима од њих и ми смо разговарали) кренули у акције. Па је тако 1963. године Горичка добила струју, набављају се радио-апарати, касније и телевизори, фрижидери... Затим се 1966. и 1967. године уређују сеоски путеви, гради се мост преко потока Грабовице. Изградња 7,5 километара дугог сеоског водовода почиње 1971, а завршава 1974. године. Недавно је, а ријеч је о 1978. години, завршена и откупна станица за млијеко. А у плану је била изградња трговине (продавнице).

Изградња нове школске зграде почиње 1973, а наредне године је завршена. И док се школа градила, настава је одржавана у једној соби учитељског стана.

Оно што смо тада затекли у тој школи, било је заиста радосно. То ни под разну нисам тако замишљао: школа уредна, чиста, у малом холу панои са ђачким ликовним и литерарним радовима, „мало даље, у стаклу“, писао сам тада у Куриру, „налази се права археолошка збирка“, у којој је сакупљено више од три стотине предмета, „међу којима има и римских и келтских новчића. Сви су предмети пронађени у селу, у ближој околици и на брду Осјеченици“ (488 метара надморске висине). У школи је уређена и мала позорница за луткарске представе: мали Горичани сваке школске године изводе за родитеље и остале мјештани по шест луткарских представа. Ту је и сто с листовима и часописима за дјецу. На улазу у школу је метеоролошка станица, а напољу су и кошнице

са пчелама... И да додам: управо тих дана ђаци су, са својим учитељима, почели да уређују школско игралиште, а у плану је подизање малог школског воћњака.

У археолошкој збирци, а код ње смо се најдуже и задржали, сваки артефакт, након што је био у Загребу на стручној анализи, обиљежен је подацима: од назива па преко времена из кога потиче, до мјеста и датума проналаска. Учитељ Драго је о сваком том малом предмету причао заиста стручно... прави кустос! И са истим заносом причао нам је о брду Осјеченици, која се издиже као крило изнад села, а која спада у драгоцјена историјска налазишта. На које су почели да долазе и бројни стручњаци. Међу њима је и археолог Александар Дурман, поријеклом из Горњег Јаворња, професор на Филозофском факултету у Загребу, који ће коју годину касније водити истраживања на Осјеченици. Јер ово брдо било је тада још неистражено. А тек поглед с њега! Како се горе, на врху, човек осјећа лаган као птица. Небо га вуче да полети. Па сам и ја ширио руке...

Тада сам записао и ове ријечи учитеља Сајла: „Нисмо ни сањали“, а мисли на Душанку и себе, „да ћемо се овдје толико задржати. Наишли смо на дивне људе, на добру дјецу...“

*

Да не будем неправедан: на путевима по том природним љепотама пребогатом крају, забиљежили смо и богату етнолошку збирку у централној школи у Шамаричким Брђанима. За коју су старе и већ заборављене предмете сакупљали и ђаци из Горичке, а у оквиру рада Етнолошке секције, коју је водила наставница Мара Тишма. Збирка, смјештена у једну од учионица, имала је више од 200 предмета. Ту су ступа, наћве, вериге, жбан, народне ношње, стари музички инструменти, алати, те као и у Горичкој: стари келтски и римски новац. Такође смо забиљежили да се у тој учионици налази свеска у коју се уписују имена дародаваца. А међу њима су и имена ученица Милице Вујанић, Емилије Сајл, Јелене Медаковић... Школа је имала у плану да купи стару банијску дрвену кућу и да у њу смјести своју збирку. А да ли и јесте... И гдје су те збирке завршиле, ђаво нека зна. Као и школе. Као и Срби из тих села...

*

Прва школска зграда у Горичкој подигнута је 1885, а школа је почела с радом 1890. године. У Другом свјетском рату усташе су запалили школску зграду, а у њој су изгорјели и намјештај и комплетна документација.

*

Иако је у прољеће 1978. године аутобуски превоз ђака општине Двор на Уни био добро ријешен, ипак су ђаци из неких села и заселака морали да пјешаче до својих школа. Тако смо Виктор и ја, у априлу исте године, посјетивши Подручну школу у Горичкој, посјетили и споменути Основну школу „Радојка и Никола Вујанић“ у Шамаричким Брђанима. За лист Курир и емисију с наше регије за ТВ Загреб припремили смо прилог и о ђацима пјешачима. Снимили смо и ученике виших разреда који су свакодневно пјешачили из Горичке до централне школе у Брђанима. А

они су, између осталих: Бранка Арбутина, Љиљана Арбутина, Михајло Ћалић и Радана Ћалић. Осим њих, пјешаци су били и: Љуба Додош, Илија Лекић и Љуба Рогоља из Зриња, Милка Прибичевић и Мира Прибичевић из Грабовице, док је Марија Вукелић пјешачила сваки дан 16 километара, укупно, од својих Вукелића до школе. И сви су они били одлични и врлодобри ђаци. Исто тако знали смо да су пјешачили и многи други ђаци са дворског: из Остојића, Котарана, Рудића, Миљевића, Личина, Деветака, Тривановића... Ове из Горичке снимали смо на путевима, путељцима, код моста... А колико само шала, смијеха па и пјесме путем и од куће и до куће.

*

Презимена становника Горичке: Арбутина, Вигњевић, Вуишак (нашао сам их уписаних и као Вуишак), Вучинић, Дабић, Дедић, Дешић, Келебуда, Киук (и као Кијук), Кукић, Меанџија, Менићанин (и као Менићанин), Мишић, Прибичевић (и као Прибићевић), Самарџија, Стамболија, Трбојевић (и као Трбовић), Ћалић (и као Чалић)...

*

Као и сва банијска српска села, тако су и села дворског подручја, и Горичка међу њима, доживјела у Другом свјетском рату страшна страдања од усташа из банијских хрватских села и градова, а посебно од Хрвата из оближњег Зриња.

Као и сва банијска српска села, тако су и села дворског подручја, и Горичка међу њима, доживјела у Другом свјетском рату страшна страдања од усташа из банијских хрватских села и градова, а посебно од Хрвата из оближњег Зриња

Међу убијенима, стријељанима, закланима и спаљенима у мјесту (према подацима из Зборника... Двор на Уни... – Ђуро Остојић / Андрија Ђермановић: „На стратиштима“), из Горичке је 117 жртава. У логорима је страдало 99 Горичана, 18 их је убијено у селу и на другим мјестима. Само у логору Јасеновац страдало је 22 Ћалића, 21 Арбутина, 16 Вучинића, 13 Кукића, седморо Дешића, по четворица Вуишака и Киука, по двоје Менићанина и Прибичевића, двојица Дедића, по један Трбовић (вјероватно Трбојевић) и Вигњевић.

Ако је њих толико из једне ипак мале Горичке страдало у Јасеновцу, умирући у најужаснијим мукама, онда је још страшније данашње

лицитирање и фалсификовање улоге тог страшног, страшног стратишта српског, те ромског и јеврејског народа, као и једног броја Хрвата антифашиста. (Ни сам не знам колико сам пута био у Јасеновцу и у Градини, на другој страни ријеке Саве: и на лединама, и на отварању споменика, и касније... Па знам нешто о том заиста стравичном стратишту.) У Другом свјетском рату из Горичке су у партизанским јединицама погинула 42 борца. Међу њима и једна жена: Мара (Драгана) Кукић, која је погинула 24. јануара 1943. године у Брезовом Пољу.

И даље, подсећања ради, а из Зборника... Двор на Уни... – Милан Тишма: „Ратна штета – горко насјеђе“:

У децембру 1942. године једна мања усташка јединица опљачкала је село: стоку, покућство, покриваче, платно, одећу и друге предмете и неколико људи отјерала у логор. Укупна штета нанесена мјештанима села је 365.500 динара.

У јуну 1942. године продрла је већа усташка формација у село и одвела у логор више људи одакле се највећи број није никад вратио. Тад је из 50 српских домаћинстава опљачкано: месо, маст, ћилими и покућство, отјерани су коњи, говеда и сва ситна стока која се дала ухватити. Појединачна штета домаћинства кретала се од 3.000 до 75.000 динара, а укупна штета почињена у селу износила је преко 1.175.500 динара...

*

Једног дана, једног тужног дана, нашли смо се Дане Метикош, мој некадашњи шеф у Служби рекреације у Жељезари, и ја на горичком гробљу. Несретним случајем страдала је рођена сестра нашег драгог пријатеља из Жељезаре, професора Стојана Васиљевића. Васиљевићи су из Педља, а његова сестра удала се у Горичку. Прије тога, Дане, Љуба Пешкир, наша социјална радница, и ја били смо у Ријеци на сахрани Стојановог рођеног брата. И неко је тада споменуо и њихову сестру у Горичкој. И на помен Горичке, мени је пред очима она моја, замишљена, комоговљанска Горичка. Јер слике пред очима и туге које се у њима стварају, и то поново на гробљу, немају граница.

*

У слике Горичке, овдје, у избјеглиштву, данас ме, с времена на вријеме, враћа мој пријатељ Милан Ћалић. Наставник математике. Врстан, кажу, математичар. Али и заљубљеник у сликарство. Па ми је много ближи као сликар. Јер, математика... ја и математика... А једна његова слика наше банијске воденице заиста ми је драг дар. Милана се сјећам као ђака прве генерације Педагошке гимназије у Петрињи. Милан, миран, повучен дечко, а изузетно бистар, добар ђак. А данас, велим, кад се нађемо, Милан ми заокружује комоговљанску слику Горичке – ону с почетка приче. Мада, могло би се рећи да он ту слику појашњавањем неких детаља, неких тачних описа, поново отвара. Па Горичкој никад краја. Селу Горичкој, на Банији, а испод крила брда Осјеченице.

И које лијепо име! Име за све бајке сјећања у којима се спомињу и горе и њихове некад густе шуме.

КРВН(ИЧК)О СРОДСТВО

Бранимир Кршић

КРВН(ИЧК)О СРОДСТВО

Крвни непријатељи сједају за округли сто
да ударе природне границе
заједничком генетском материјалу.
Двије вјечито зарађене стране
преговараће о успостави перманентног мира.
Осуђују сваки злочин:
(чуде се вандализму својих десних руку,
ограђују се од њиховог мануелног рада!).
Напомињу да се овдје првенствено ради
о двије у потпуности различите културе
које баштине исте цивилизацијске вриједности.
Платформа заједничке будућности
биће мост на коме ће се срести двије историје
ометене у развоју добросусједских односа.

МИМИЗАМ

Ми је једно сушто и недјељиво.
Ви је измишљотина дволичних.
Ви постоји само кад вам се Ми
обратимо из поштовања
(само што Ви не завређује(те) поштовање).
Ви – то је у ствари – Ми,
које је прешло све границе
доброг укуса и лијепог понашања.
Између те двије замјенице
никад и није било генетских разлика,
осим „Ваших“ фантазија, које су каснијег датума.
Боље Вам је на вријеме вратити се к Нама;
у супротном –
никада нећете доћи к себи!
Јер,
долази вријеме
потпуне корекције граматичких правила
и остаће(мо) једино и само – Ми.

Истина је да сви путеви воде према Нама!

ВРАТА (ИСТОРИЈСКА БУДУЋНОСТ)

Свака врата су права, под условом да знаш –
улазиш ли или излазиш!
Ми имамо консензус за насилне уласке,
одавно не вјерујемо да лијепа ријеч отвара не гвоздена
него било каква врата.
Орук је наша лозинка, у сваком случају тачна.
Сезам је туђи бог – за такве ријечи иде се на робију.
Ми пијемо чај од маховине за изоштравање природног
инстинкта,
компас је ђаволска справа.
Дивље језике не говоримо, да не би себе доводили у сумњу.
Зато, узалуд питате гдје смо!
То вам не би рекли све и да знамо докле смо стигли.
Мада, и овај амбијент личи на онај претходни,
опет нам је небо под ногама...
Скок у вис – то је наша дисциплина, наглавце нам је патроним.
Али није земља од бетона,
није земља – зид!
А и навика је чудо.
Једноставно, чини се да простор путује с нама,
само је планета пребрза.

Али ми се увијек осјећамо као код куће!

BRANKO ČOPIĆ KAO OPŠTENARODNO DOBRO

NOVI POČETAK ZA ČOPIĆA

PIŠE: Srđan Srdić

Nemam ja nikakve proročke moći, apsolutno sam limitiran u tom pogledu, ali mi nije nejasna razlika između Ćopićevog vremena i onog koje to nije, dovoljno sam star da pamtim, i dovoljno priseban da branim *ono* od *ovog*. A to nije isključivo odbrana književnosti, mada bi prvenstveno morala da bude, već i odbrana težnji prema neiskvarenosti ideala, odbrana stremljenja, kretanja prema Nečemu, a ne Ničemu

Jah...

Ćopić Branko bio je opštenarodno dobro u vremenu kada je i književnost smatrana za opštenarodno dobro. Zapravo, postojala je namera da to bude tako, pa su književnosti dodati i poneki prerogativi bez kojih je mogla lagodno da živi. Danas je jasno da je i to bilo bolje od ovoga. I da je mnogo bolje bilo s Brankom Ćopićem nego bez njega.

A bez Branka Ćopića mi smo ostajali nekoliko puta. Prvo nam se to dogodilo kad je on odlučio. Bio je let, nakon njega je usledila vest u Drugom dnevniku jugoslovenske televizije. Onda je moja majka rekla da se desilo to što se desilo, čak mislim da je bila prilično direktna u saopštavanju istine, baš onako kakav je to bio i Ćopić. Valjda je smatrala da će deca bolje razumeti, zato što je to naučila od njega. Da poverenje investira u decu, nikako u odrasle. I poterala nas dvojicu na spavanje. Verovatno je bila ubeđena da će nam *tamo* biti neuporedivo bolje nego što je to (p)ostajalo *ovde*.

Potom je država koju je Ćopić, nikako sam, podizao, rešila da poleti na sličan, ne identičan način. Nije u tom letu bilo ničega dostojanstvenog, nije bilo razloga, nije bilo niti jednog elementa samurajskog. Bilo je to strmoglavljivanje od kog više oporavka nema. Nekako *kolateralno*, uz vlastito samoubistvo, država je izvršila i manje ili više nehотиčno ubistvo vlastite književnosti.

Isprva, javila se ideja da sva literatura koja je ispred sebe nosila jugoslovenski prefiks više nikome nije potrebna, niti bilo ko zna šta bi s njom takvom, ali da su svima potrebne nekakve književne parcele. S tih su parcela ka vratima izdavačkih kuća krenuli oni koji u vreme Ćopićevo ne bi prošli ni kabinu NO-LIT-ovog portira. I tako je počela da nestaje ideja o književnosti kao nasušnoj. Više niko nije novac ulagao u *knjige na metar*, kako bi ispaao manje glup u društvu. Jer, nije se moglo biti gluplji od onoga u šta se društvo postepeno, ali neumitno pretvaralo. A i ono što je opstajalo na jednoj parceli (Marinković ili Bulatović), nije bilo prihvatljivo na drugima. Ćopić kao da više nije bio potreban nikome. I manje je to osveta koju je nedotupavnost priredila njemu. Danas je jasno da se, prvo nečitanjem Ćopića, a zatim opštim nečitanjem, nedotupavnost konačno obračunala sama sa sobom. I to je pošteno.

Kada se naredne, 2022. godine, navrší sedamdeset godina od prvog izdanja Ćopićevog *Proloma*, novog, jubilarnog izdanja, sasvim sigurno neće biti. Nema te knjižare u čijem je izlogu danas moguće ugledati bilo koju od Ćopićevih knjiga. I nije to od juče. Nagrada koja nosi Ćopićevo ime danas je jedna od najirelevantnijih kojih u Srbiji ima. Ni to nije od juče. Niko ne brine, niko ne traži vinovnike. Bilo bi interesantno proveriti kataloge magistarskih, doktorskih radova, pa čak i seminarskih, master radova iz poslednjih nekoliko decenija. Svaki koji bi krenuo u ovu istragu, shvatio bi šta se desi kad se predugo gleda u Ništa. Da, Ništa. I Ništa je pohodilo stogodišnjicu Ćopićevog rođenja, pre šest godina. Neki novinski tekst, nešto *prigodno*, klišeizirano, slabo. I Ništa. Ništa više. „Znam ja nas...“, to.

A bio je Ćopić svačiji dobri ukućanin. Moja majka koja silazi s voza u Elemiru, druga polovina osamdesetih godina prošlog veka, u torbi nosi nekoliko tek kupljenih knjiga i upućuje se u istočni, kolonizovani deo sela. I onda ja čitam *Orlove* koji nikada neće prestati da lete, drugačijim letom od onog poslednjeg Ćopićevog, a baba i deda me ostavljaju u tom čitanju koje njima nije blisko, ali im je blizak Branko. Jer oni su ljudi iz Krnjeuše, Bosanski Petrovac, oni su *ti ljudi*, učesnici *osme ofanzive*, i oni možda ne znaju, ali osećaju da sve to ima i te kakve veze s njima, a ne s nekim drugima. Ili Saša, koji je odleteo pre no što se to radi, kao dete odleteo, koji negde iz biblioteke izvlači Lijana i nas dvojica zaglavljani u karavanu smeha, koji se u mom slučaju proteže do *Odumiranja međeda* kad sam prvi put eksplodirao smejući se postajući svestan da knjige mogu da ti urade i to. Ili Mila Bursać koja nam u srednjoj muzičkoj školi objašnjava kako se akcentuje Ćopićevo prezime, i to radi skoro pa preteći, kao da prilazi svetinji s kojom se nije šaliti, ni njoj, a još manje nama.

I ista ta majka koja me odvodi u školu koja se zove po Vuku Karadžiću, a ne po nekima od nazovivažnih narodnih heroja od kojih su neki i opstali,

neki doživeli transformaciju prema kojekakvim *svetim licima*, dok su Branku, ovde, u Kikindi, rezervisali uličicu, jedan patrljak koji gotovo nikuda ne vodi i koji je teže pronaći nego poslednjeg čitaoca neke od Ćopićevih knjiga u gradskoj biblioteci. I novobeogradske bulevarčine od kojih nijedna nema čast da se po Ćopiću zove, i most koji nije ni Pešićev ni Ćopićev, nego Radičevića s Fruške Gore, i nigde novog izdanja izabranih, sabranih dela, da ne govorimo o kritičkom izdanju koje se u svakoj civilizaciji odavno podrazumeva. Ništa. Jebo ti nas. Baš Ništa.

I tumor nečitanja koji je proždralo desetina hiljada stranica srpske književnosti, ne znam šta je učinio onima koje je Ćopić napisao a da ih je bilo po srpskim osnovnim školama, ali dobro znam da je, bar nominalno, u srednjim školama, u četvrtoj godini, onaj u kojoj postaje jasno koji su to pravi i budući čitaoci, a koji to nikako nisu, i dalje opstaje *Bašta sljezove boje*, i plava i crvena, tamo, pored stvari bez kojih nikakvog čitanja niti ima, niti je bilo, niti će ga ikada biti. Na svom mestu, pored Kamija, Brehta, Dostojevskog i Tišme, stoji Ćopićevo pismo Ziji Dizdareviću, a u tom pismu je Ćopić otpočeo svoj let prema opštoj praznini, već je tu počeo da se gasi i crta, a ne piše, zašto to radi. A ako je znao, i piše da je znao, da Dizdareviću pismo neće stići, osim u metafizici nekih zamišljenih istorija, Ćopić kaže kako se „tješi“ da će se naći onih koji će njegovo pismo pročitati bar zato što „vole njih obojicu“. A takvih je bilo mnogo, ali su nadjačani, nadglasani, pa im nije vredelo, nisu uspeli, džabe te ljubavi, jebo je ti, koja nije bila dovoljna da makne od nas „kasnu noć i strašne krajeve“. I to pismo, u svakoj čitanci u Srbiji i dan današnji stoji, četvrta godina srednje škole, da ponovim i da ne bude zabune, a trebalo bi da stoji i u udžbeniku iz istorije za istu godinu, kad bi trebalo da se svako u svojoj osamnaestoj godini počne da pita o stvarima i knjigama, čemu one služe i šta bi on s njima trebalo da radi, eto mu to pismo, pa nek ga čita i kao proročanstvo, kao presudu, nek ga čita kako hoće samo nek ga čita, a oni što su plaćeni da mu ga tumače trebalo bi to da rade iz sveg glasa uz vučje obrazloženje „da ih bolje čuju“, jer se nije čulo nikako, tamo gde je trebalo da se čuje. Zbog „apokaliptične nemani s kosom u smrti“, njoj da dreknu u lice, nikom drugom ne moraju jer će, ukoliko to urade, ostati s više savesti nego što bi je inače imali. Zbog prošlih i moguće budućih „crnih slutnji u prohladnim noćima, sa zvijezdama od leda“ kroz koju ljude „odvode neznano kud“.

To pismo, nije to književnost, to je etički lakmus i to treba da se kaže kako je bio neko ko je mogao i smeo tako da govori tad kad je govorio, i na vreme je govorio, i mogao je da poleti uz misao da je dao sve od sebe po cenu sebe. I to je samurajski. I to je patriotizam. I tako bi to trebalo da bude. Ako toga nema, onda stižu „tamni dželatni u ljudskom liku“, sa sobom odvođe ljude i njihove knjige. Njihove jezike. A onda je kasno. Ne da nema šta da se kaže, nego nema kako. Nema čime. I nema kome, u svetu od „crnih konja i crnih konjanika, noćnih i dnevnih vampira, mrkih ubica s ljudskim licem“.

A ima tamo, u istim tim čitankama, i „bivši ratnik“ Stevan Batić, u priči koja je za mene uvek bila poslednja Ćopićeva priča, na stranu *Vasilisa* i *Skiti*, vrhunski karverovska majstorija, da je Karver ikada kročio tamo gde je Ćopić kročio, priča zasnovana na matematičkim narativnim zakonitostima, bez jednog samoglasnika viška, Čehov, Hemingvej, Karver, to kažem. *Zatočnik*, Stevan Batić, „bivši ratnik“ zato što niko više ne vodi njegove ratove i nikog više ti ratovi ne interesuju onakvi kakvi su bili i zbog čega su bili, takvi ratnici više nikome nisu potrebni, tu su nekakvi „raznorazni ljudi“, tu su živi koji izigravaju mrtve, neki živi nedostojni smrti onih koji su za njih umrli, i Batić

koji to zna, „usukan, crn i bosonog“, starozavetni Batić koji je od svog ratovanja stekao pet ovaca, „četiri ovce i jednog ovna“, Batić koji bi lako mogao da bude i pravedni Jov, ne onaj koji će krivicu pripisati Bogu, već isključivo ljudima. Ako su to ljudi.

I s malo mesta u srpskoj književnosti isijava toliko gadne ironije, recimo, „evo našeg Steve“, to reći nekome ko je sve ali nije „naš“, nekome ko je ostao kao svedok, jedini preživeli, da „goni svoje ter svoje“ zato što mu se može. A zapravo mu se ništa ne može jer je okamenjen, jer dolazi iz nekog drugog vremena koje nije nevreme, odnosno jeste bilo nevreme da ne može biti veće, ali s posledicama u jednom drugom nevremenu čije posledice neće biti mnogo benignije. Stevan Batić prorok čije reči niko ne čuje jer niti ko želi da sluša, niti je za slušanje sposoban. „Bivši ratnik“ koji stavlja vlastitu krvlju stečenu partizansku spomenicu ovnu oko vrata, udarajući šamarčinu sistemu koji od ljudi i ljudina pravi ovnovne, a ovnovima dopušta da imitiraju ljude, njihove poslove i dane, tim veseljicama i plesačima po grobovima heroja koji će se sve vreme iščuđavati kako ima i nekoga koji nije jedan od nas u hipervolterovskom najboljem od svih najboljih mogućih svetova. Ovnovskom horu koji dolazi kao prethodnica „crnih konja i crnih konjanika, noćnih i dnevnih vampira, mrkih ubica s ljudskim licem“, horu možda ne gore od ovih potonjih, ali horu koji muče, riče i krešti. Nesnosno krešti i zagađuje sve oko sebe, pa i kuće mrtvih.

Ima ta priča, Ćopićeva priča, dan-danas, svaka čitanka u Srbiji, četvrta godina, o Stevanu Batiću koji „može da radi sa svojom spomenicom šta hoće“ jer ju je zaradio svojom krvlju, svojom hlabrošču, svojim poštenjem, zaradio ju je jer nije bio ovan, to je poučna priča o tome kako ne biti ovan u ovnovskom svetu, negde iz daljine nalik Joneskovom Beranžeu koga, doduše, opšta *nosorogizacija* iznenađuje, mada joj se odupire koliko je to u moći jednog građanskog mediokriteta, dok ratnika zdravog razuma Batića ne može da iznenadi iz razloga suviška ljudskosti, jedne nepatvorene, superiorne etike koja je više Ćopićeva nego bilo čije drugo čedo.

I kad zamahne nožem na svoje siromaško stado, a to je stado sve što je stekao, kad uprlja vlastite ruke krvlju koja *de facto* teče pravo iz njegovih vena, Batić je uveliko na železničkoj stanici na kojoj se ne kupuju povratne karte, jer više nema gde da se vrati. I ne ostavlja on zemlju, kako mu spočitava *drug* Stojan, već je zemlja napustila njega i sve nalik njemu, a nije ih mnogo preostalo, tu zamišljenu Batićevu zemlju odneli su ovnovi na svojim leđima da je raskrčme pred njegovim očima, i on im to neće dopustiti, već će odjezdit u nedosežnu neprisutnost, svojevolumno, Batić-Ćopić, isto je, isti let, isto oproštajno pismo, samo ko ume da čita.

Sad, nemam ja nikakve proročke moći, apsolutno sam limitiran u tom pogledu, ali mi nije nejasna razlika između Ćopićevog vremena i onog koje to nije, dovoljno sam star da pamtim, i dovoljno priseban da branim *ono* od *ovog*. A to nije isključivo odbrana književnosti, mada bi prvenstveno morala da bude, već i odbrana težnji prema neiskvarenosti ideala, odbrana stremljenja, kretanja prema Nečemu, a ne Ničemu. I zato je ono što je od Ćopića preostalo u pomenutim čitankama dovoljno za još jedan početak, pa ko ima volje i koga glas i dalje služi, da drekne, pa da se ne zaboravlja ono što nikada nije smelo da bude zaboravljeno. A postoji vreme za sve. Vreme za zaboravljanje, i vreme za podsećanje. Ako ništa drugo ovim tekstom nisam uradio, makar sam podsetio.

Šta ćeš...

Kragujevački pesnici 1960 – 2010.

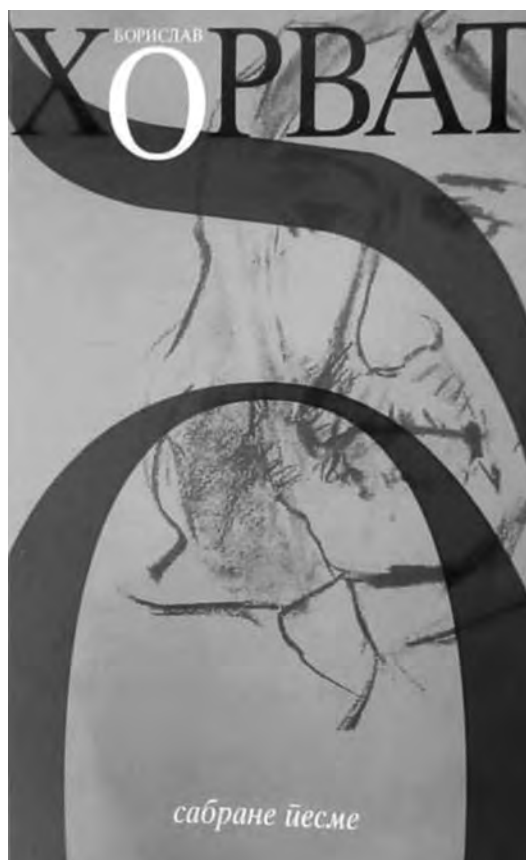
Kragujevački Sirano

PIŠE: Nikola Živanović

Postojanje prilično luksuznog i sveobuhvatnog posthumnog izdanja nešto je što se dešava malom broju pesnika. Ipak, ni ova knjiga nije doživela uspeh. Pre svega, nikome od kritičara nije bilo u interesu da se studiozno bavi obimnom knjigom nepoznatog pesnika. Zatim, rane Horvatove pesme nisu dobra preporuka za dalje čitanje, a sva je prilika da će neko ko nasumično prelista knjigu naleteti baš na njih pošto su knjige o kojima sam ovde nešto više rekao smeštene u središnji deo knjige

Grad, pesnici

Sirano de Beržerak, još od kada sam prvi put saznao za taj lik, imao je u sebi nečega što ga je činila sličnim onom divovskom, neuporedivom liku svetske književnosti – Don Kihotu. Čini mi se kao da sam negde video karikaturu na kojoj Sirano svojim džinovskim nosom juriša na vetrenjače. Postoji nešto očajničko u oba lika, ali i nešto plemenito, herojsko, bez čega se ne može. Kada je reč o Don Kihotu, o tome sam nekada napisao obiman i dosadan studijski rad, sa sve pozivanjem na sekundarnu literaturu, da bih ispričao jednostavnu priču. Don Kihot zna da on nije vitez, da Dulsineja nije princeza. Da zlo bude veće, i Sančo Pansa to zna. Sančo čak zna i da Don Kihot nije lud i da zna istinu. Sve se svodi na onaj trenutak kada Don Kihot počne da glumi ljubavno ludilo i pošalje Sanča sa pismom Dulsineji. Sanča presretnu Kihotovi prijatelji i vrata ga nazad. On naravno ispriča kako je pismo odneo, ali ne ispriča onako kako bi se stvari desile da je Dulsineja princeza. Opiše je kao nepismenu seljanku koja pismo pocepa jer sama ne zna da čita, a šta ima ko drugi da čita njena privatna pisma. Sančo upravo tako ispriča priču

Kihotu, zato što zna da će samo u takvu priču on poverovati. Da nikada ne bi poverovao u priču o Dulsineji kao princezi. Sirano je sličan u tome, on stvara iluziju da ga Roksana voli i koristi Kristijana da bi tu iluziju održavao. Kristijan je njegov Sančo. Ali postoji jedna bitna razlika. Nešto što sam video u Siranu, čega nije bilo u Kihotu. Kihot je luralica, Sirano je pesnik grada, zaštitnik tog grada, njegov dobri duh. Od toga dobrog duha, tog zanesenjaka koji će sve dati da održi iluziju, zavisi život jednoga grada. Grad bez pesnika koji u njemu živi život u iluziji – mrtav je grad.

Kragujevac je i danas jedan od najvećih gradova u Srbiji. Ali njegov uspon nastao je u vreme socijalizma, kada je uz fabriku automobila postao i jedan od najvećih industrijskih centara Jugoslavije. Tužna je slika današnjeg Kragujevca gde generacije koje su školovane i obučavane da rade u industriji nemaju više nikakvu industriju, pa rade poslove za koje nisu ni pripremljeni, ni voljni, ni sposobni.

Kragujevac šezdesetih godina bio je nešto sasvim drugo. Bio je to grad koji je oličavao socijalizam, sa svim onim masama ljudi koje bi preplavile ulice u tri sata, kada se smena iz fabrike pusti, pa smo mi deca morali da se penjemo na stabla ne bismo li posmatrali to mnoštvo ljudi, što je ličilo na neke retke životinje, ili migraciju gnuu u Africi. I naravno, u takvom gradu je počela da se razvija i kultura. Grad je već imao jedan veliki kulturni događaj: Veliki školski čas, koji je obeležavao nemačko streljanje đaka u Šumaricama. Svake godine je biran (kao što se i danas bira) neki pesnik da sastavi poemu koja će se tada čitati i tog posla su se prihvatala najveća imena naše književnosti – od Duška Radovića do Oskara Daviča. Naravno, za događaj je vezana i čuvena „Krvava bajka“ Desanke Maksimović, a u gradu je živela i Dora Pilko-vić Petani, pesnikinja i dobra Desankina prijateljica koja je začudo nadživela i veliku poetesu i koja je nama mladim pesnicima, u to vreme deci, pričala

anegdote još od Anice Savić Rebac i srpskoj književnoj sceni iz druge decenije dvadesetog veka, gde su glavni akteri bili ljudi čija smo imena vrlo dobro znali iz antikvarnih imanja ali se nigde više nisu spominjali. Takođe, tu je bilo i pesnika koji su se prema svom poslu ponašali kao da su na nekoj državnoj funkciji. Pamtim iz tog vremena Milana Nikolića, od koga bi možda vreme još jednom trebalo da pregleda njegove prevode kineskih pesnika pre nego što ga zauvek baci u istorijski zaborav. Nije bilo značajnih imena ali grad je bujao književnim životom. Nešto se spremalo da počne.

Cena anonimnosti

U to vreme je u Kragujevac došao klinac iz Vršca pod imenom Borislav Horvat (rođen Nikolić), poluciganin koga je odgojila baba. Došao je iz Vršca da napravi karijeru u Kragujevcu, gradu koji je napredovao, koji je bio uzor socijalističkog grada. Doneo je sa sobom svoje prve slabašne stihove, pune ekstatičnih miljkovićevskih, ali loših, slika, u knjizi ponosno naslovljenoj „Nikom od mene“ (1962), objavljenoj kao prvenac Matice srpske. Godinama kasnije tvrdio je da je u celoj knjizi samo taj naslov uspeo. Doneo je sa sobom i čisto srce, i dušu pokvarenu lošim životom, doneo je i veru u Boga kojom ga je pobožna baba naučila, ali i sveščice Bodlerovih i Remboovih stihova koje su ga učile suprotno. Došao je u grad radnika. Ne da radi, nego da se proslavi kao pesnik.

U to vreme 60-ih je u Kragujevac došao klinac iz Vršca pod imenom Borislav Horvat (rođen Nikolić), poluciganin koga je odgojila baba. Došao je iz Vršca da napravi karijeru u Kragujevcu, gradu koji je napredovao, koji je bio uzor socijalističkog grada. Doneo je sa sobom svoje prve slabašne stihove

U Kragujevcu, Horvat menja stil. Naredne dve knjige „Nebeski žali“ (1971) i „Usta svetilišta“ (1973) karakteriše vezani stih i odsustvo naslova u pesmama (naslovljava samo cikluse). Na te promene su uticali i neki stariji kragujevački pesnici. Svakako da pesme nisu privukle pažnju beogradske kritike (pošto je poezija u to vreme stremila nečemu drugom), i možda je već tada njegova karijera krenula onom nizbrdicom kojom se survala u provaliju gde njegovo delo i dan-danas stoji. Međutim, ove knjige su mu pomogle da pronađe svoj pravi glas i da postigne nešto što je malo naših pesnika postiglo. Anonimnost je za to mala cena.

Horvat je nesumnjivo bio ambiciozan pesnik, želeo je da živi od svog pesničkog rada, da bude poštovan zbog njega. U ovom periodu dobija poneku nagradu. Osim pesama piše i priče, ali ispred njega se nalazi premija

– „Veliki školski čas“. Napisati poemu za jednu takvu manifestaciju, stvoriti sebi mogućnost da ga čuju svi u velikom gradu u koji se doselio da ga osvoji kao pesnik, samo da ga čuju, to je bilo dovoljno da ga zavole kao pesnika, da postane pesnik grada, da učini Kragujevac književnim centrom. To je bila njegova potajna želja. „Usta svetilišta“ su poema koja je težila da ostvari taj san. Neuspešno. Poema će se istina izvesti na „Velikom školskom času“, ali tek 2005. godine, četiri godine po pesnikovoj smrti, kada su neki od njegovih učenika došli na ključna mesta u gradu. Ova knjiga se ne može uzeti za uspešno ostvarenje. Slike, teme, postupak ređanja slika je još uvek miljkovićevski. Ipak, knjiga je od ključnog značaja za put koji Horvatova poezija uzima. Šumarice su bile pokolj stanovništva svih generacija i klasa. „Veliki školski čas“, međutim, fokusiran je na streljanje gimnazijalaca. Ceremonija obeležavanja smrti mladosti u oktobru, imala je previše antičkog, previše mitskog u sebi da ne povuče pesnika. Duga kragujevačka zima koja je sledila posle ceremonije činila je da okupljanje u Šumaricama bude jedan od poslednjih lepih događaja u gradu. Mada zasnovana na tragičnom događaju, ova ceremonija je bila poslednji kolektivni izlaz u park kragujevačkim đacima, bila je poslednja prilika za igru.

Pošto „Usta svetilišta“ nisu izvedena (poeme koje nisu prošle konkurs na ovoj ceremoniji sačinjavaju celu jednu literaturu), Horvat je napisao možda najskromniju knjigu u svom životu „Bde dleto“ (1982). Reč je o nizu ekfrazna povodom bisti narodnih heroja koje su postavljene u Kragujevcu. Ovaj put se Horvat služi slobodnim stihom, ali prvi put njegove slike i misli su precizne, bez želje da fasciniraju. Horvat ovde prvi put traži sliku, a ne nameće je.

Horvatov Rembo

Veoma je teško sa ove knjige preći na njegovu sledeću. „Dokoni dželat“ (1988) najznačajnija je Horvatova knjiga. Kompoziciono vrlo pažljivo građenje, tako da se čini da svaka pesma u njoj čini jednu bitnu gredu koja se ne može pomaći a da se čitava građevina ne razruši. Ipak, pošto nemam prostora za jednu takvu analizu, pozabaviću se samo nekolicinom pesama, onim vanrednima, koje prodiru u Horvatovu mitologiju najdublje. Sama struktura ovih pesama u mnogome podseća na Bodlera i Remboa. Reč je o višedelnim pesmama u kojima se tema razvija i kontrastira iz jednog dela u drugi. Karakteristična je pesma „Sveća“ u kojoj se govori o Dedalovom i Ikarovom bekstvu. Antička mitologija deluje kao lak način da se obradi neka tema, ali ova pesma je pogodna da pesnik da obrise svoje mitologije, koju će u narednim pesmama izgraditi daleko autentičnije. Pesma suprotstavlja Ikarovu želju da nestane u visini, da se nikada ne vrati na zemlju, da postane sveća, Dedalovoj težnji da se vrati životu. Samo po sebi ovo ne bi bilo toliko značajno da nema sledeće strofe:

*Ti bi još ljudima! Gde te čeka slava,
Gozba, svirka, žene, omamljivo piće!
Šetnje maslinjakom u šumoru trava!
Jer si propustio da skončaš mladićem.*

Ceo život, sve što nam se nudi, svaka životna radost, ne može da zameni izgublenu mladost. Otuda antička vera da ljubimci bogova umiru mladi. Horvat na ovome zasniva svoju religiju. Starost je naporna, besmislena, puna prividnih zadovoljstava. Jedini način da se čovek spasi, jeste da umre mlad,

pre nego sazna da je smrtna, ili barem (pošto je svest o smrtnosti urođena) ne oseti da je smrtna.

Sonet „Grob s dečakom“, govoreći o Rembou, upravo u ovom francuskom pesniku nalazi ideal rano umrlog ljubimca bogova. Međutim, nesumnjivo je da Horvat Remboa pre svega ima u glavi kao pobunjenog mladog pesnika. Pa iako se ukratko navodi cela njegova biografija, ostaje samo lik mladića. Smrt, kao da dolazi kao neposredan rezultat rođenja:

*Ovde leži Rembo: čim krštenje minu
– Artir; sin pobožne žene i vojnika.
Vratio se s puta, da u rodnu glinu
Side i počine logom od svog krika.*

Sama „bačenost u svet“ razlog je za propast. Pesnička pobuna je prirodna reakcija na neidilične životne uslove. Karakteristično je što Horvatov Rembo beži upravo od onoga što se u opštim crtama vidi kao idila: „Umesto da prati dobru brazdu pluga/ u blesku lemeša prepozna duh Boga/ rugo mi se kako ume samo sluga/ zbog čega mu beše odsečena noga“. To je ono gradsko, što oduševljava Horvata. Avantura počinje ulaskom u grad. Nesumnjivo je da je Remboov portret, koji je ovde dat, u mnogo čemu i autoportret. I Horvat je bio sin vojnika koga je odgojila pobožna žena, i on je otišao u veći grad za pesničkom slavom.

**„Dokoni dželat“ (1988)
najznačajnija je Horvatova
knjiga. Kompoziciono vrlo
pažljivo građena, tako da se
čini da svaka pesma u njoj čini
jednu bitnu gredu koja se ne
može pomaci a da se čitava
građevina ne razruši**

U nizu pesama iz „Dokonog dželata“ i drugih knjiga opisane su neke lokacije u Kragujevcu. Možda najneobičnija među njima je o binjektašu knjaza Miloša – kamenu na kome smo kao deca sedeli u gimnazijskom dvorištu i ne znajući mu pravu namenu.

Najznačajnija Horvatova pesma je „Odar“. Horvat ovde koristi dugačak stih, pomalo zvukom nalik na onaj iz „Usta svetilišta“ ali daleko razvijeniji. Reč je o tome da je u pitanju stih sa dve cezure. I mada sebe smatram za dobrog poznavaoca versifikacije, nisam nikada naleteo na sličan stih. To bi značilo da takva forma možda ne funkcioniše, međutim naprotiv, Horvatov stih ima izuzetnu melodičnost, a time se ujedno otvara celo neispitano polje versifikacije. U pitanju je petnaesterac (5+5+5):

*Rano umrli, vaš počinak je nebeski znamen,
I obasjava svet, s nedostižnom jasnoćom, skrušen.
Zalud vam trave, uz mirni nadgrobni kamen,
Uspavanku o nadmoći jalove zemlje pevuše!*

*Kako još bruje vaša zvona! A mi, zavidljivi,
Hitamo grobljanskim kapelama u grču,
Il' očarani, ko povetarac u konjskoj grivi,
Da vas vidimo međ vencima, darovane smrću!*

*Al' zaticasmo vas, o žalosti, okružene bližnjima,
Koji su, skamenjeni, netremice slušali kako
Plamići sveća zbore da vas sve manje ima
Svakom kapljom voska skliznulom srebrnim čirakom.*

*I tad shvatismo odjednom: sudba nam nije ista!
I da vas je, zasut cvećem, uzvišeni vaš odar
Ustoličio u mlade mrtve. A nad glavom vam zablista
Svetokrug od plavog, spokojnog nebeskog svoda!*

Prvi deo pesme, u elegičnom tonu iznosi sve ono što je do sada bilo rečeno kao suštinsko za Horvatovu poeziju. Mladi su „darovani smrću“, a to što su mrtvi je „nebeski znamen“, „nadmoć jalove zemlje“ zalud im je objašnjavati. Oni su nedodirljivi za one najveće ljudske patnje, patnje koje donose starost i svest o smrti. Oni koji nisu imali tu sreću da umru mladi suočeni su sa dvostrukim zlom, ne samo svešću o smrti već i svešću o prolaznosti posle smrti. Smrt nije nikakav kraj, nestajanje se nastavlja sa svakom kapljom koja sklizne niz čirak. Sa druge strane, mladi mrtvi su ustoličeni, spokojni.

Drugi, duplo kraći deo pesme, dvostruko je gušći i intenzivniji:

*Zavejani prahom godina dugih, iznenada
Izranjali ste iz trava, tužniji od noćne rose,
Pa mašući nam, zamicali put nemih livada,
I, sa stidom, što smo još živi, budili smo se...*

*Kad klasje bi čeznulo da otpočine na stolu hlebom,
I jara jednako treptala iznad puteva i voda,
Nismo znali, na grob cveće da spustimo il nebo,
Jer bleštalo je slavom, kao vaš skroviti odar.*

Gotovo zaboravljeni, posle dugih godina, mladi mrtvi se i dalje pojavljuju, „izranjaju iz trava“. Njihovo postojanje postaje gotovo elementarno. Kao nebo, hleb, putevi i vode, njihov odar, zaboravljen, izgubljen, ostaje prisutan na neki metafizički način. Uz određenu slobodu, ovo bih protumačio kao svest o sopstvenoj smrtnosti pre nego se ta svest pojavila. Sa godinama, počinju da se pojavljuju ožiljci, bolesti koje ne prolaze kao dečije, za koje znamo da će tu ostati. Narušenost sopstvenog tela, njegovu nezalečivost, vidimo kao izdaju tela. Te izdaje, pa čak i u slučaju dečijih povreda i jednako opasnih bolesti, nije bilo, pošto nije postojala svest o smrtnosti. Smrt je izgledala kao nešto što će se desiti posle mnogo godina i jedino tada. Naknadno posta-

jemo svesni da smo mogli umreti i ranije, da smo mogli umreti i kao deca. U toj svesti leži neka ideja o nama kao neranjivima, nesvesnim smrti, koji umiremo spontano.

Poslednji deo, od samo jedne strofe, dovodi do tragičnog zaključka:

*Zar zato smo tako dugo živeli: samo
– Jedva se vukući ka groblju – za nemušto slavlje,
Da vam, dok počivate, blaženi, stavljamo
Sveže i mirisno cveće – na uzglavlje?!*

Oni koji su dočekali starost, ono vreme u kojem im je i kao mladima smrt bila očekivana, sada deluju očajno u tom svom umiranju. Stih „Jedva se vuku ka groblju“, ima dvostruko značenje. Osim što odlaze u posetu mladim mrtvima, oni se jedva i približavaju smrti. Život se otegaio, obesmislio.

Ostvaren i nepriznat

Treba imati u vidu da kada je pisao ovu pesmu, Horvat uopšte nije bio posebno star. „Dokoni dželat“ je izašao kada je imao 46 godina, ali zbog dugog rada na pojedinim knjigama i još tolikog čekanja da budu objavljene može se pretpostaviti da je nastala i pola decenije ranije. Kriza srednjih godina, neko bi rekao. Ili možda svest o tome da više nije mlad i da mora pronaći nove vrednosti u životu. Od tada Horvat bitno menja tematiku svojih pesama. Knjiga „Uzglavlje mrtvih“, uprkos naslovu okreće se od teme smrti, ka socijalnim problemima. Pesma „Bič“ koristi biblijsku priču o Hristovom proterivanju trgovaca iz hrama, kao metaforu za vladavinu novca u savremenom društvu. A pesma „Kuća“, još jedan od njegovih bisera, realizovana je metafora o nemogućnosti da se uđe u svoju kuću:

*Znam, ona me negde čeka,
u neko jutro, podne, večer,
makar ko prah, ili jeka,
da stignem do nje, nepostojeće.*

*Tu je, kraj drumu, u šumi,
s velikim dvorištem, zelenim.
Za prošćem, krošnja lipe zašumi,
ili se samo pričulo meni?*

(...)

*Mreška dan lišćem stepenište.
Na prvi stepenik moram.
Taknem ga, konji zanjište,
i kuća se odmakne, za korak.*

(...)

*...I u snu se da uđem – odlučujem?
Al kako stići do trema?
Hrastovih vrata zasun tu je.
A mene, sada, nigde nema...*

U godinama koje slede, razvija se nekoliko generacija pesnika koje su stasale na Horvatovom pesničkom iskustvu. Mladim pesnicima neophodno je neko usmerenje, tuđe iskustvo i savet. Potrebno je neko da im šapuće u uvo šta će reći. Taj neko nije mogao biti od pesnika koji su težili moći koju bavljenje kulturom u socijalističkom društvu donosi. Nisu mogli da budu ni ljudi koji su plaćeni za posao podučavanja mlađih, a takvih je oduvek bilo. Verovatno takav ne može biti ni neko sa uspešnom književnom karijerom jer će saveti biti karijerističkog tipa. Potreban je upravo čovek poput Horvata. Pesnik ostvaren kao umetnik, ali ne i priznat. Tako da je on mogao samo reći ponešto o tome kako se piše pesma, a ne i kako se postaje slavan pesnik jer on sam to nikada nije postao. Njegovo prisustvo u gradu, samo po sebi, simbolisalo je ono što poezija i treba da bude – ne sredstvo za postizanje slave, čak ne ni nešto što će naveliko biti čitano, već jedna duboka životna duhovna avantura koja nam služi da kako-tako prebrodimo besmislenosti života.

**Oni koji nisu imali tu sreću
da umru mladi suočeni su sa
dvostrukim zlom, ne samo
svešču o smrti već i svešču o
prolaznosti posle smrti. Smrt
nije nikakav kraj, nestajanje
se nastavlja sa svakom
kapljom koja sklizne niz čirak.
Sa druge strane, mladi mrtvi
su ustoličeni, spokojni**

Horvat je za života objavio još jednu knjigu pesama „Za u nigde“r (1993) koja na visini stoji u rangu prethodne dve, ali sa manje ambicioznim pesmama. Poslednja knjiga „Utajeni život“ ostala je nedovršena. Prvi put je objavljena u Horvatovim „Sabranim pesmama“ (2003) koje je priredio Vladimir Jagličić. Postojanje prilično luksuznog i sveobuhvatnog posthumnog izdanja nešto je što se dešava malom broju pesnika. Ipak, ni ova knjiga nije doživela uspeh. Pre svega, nikome od kritičara nije bilo u interesu da se studiozno bavi obimnom knjigom nepoznatog pesnika. Zatim, rane Horvatove pesme kao i veliki broj prigodnih pesama, pesmica pisanih za rok-grupe, razni prevodi, nisu dobra preporuka za dalje čitanje, a sva je prilika da će neko ko nasumično prelista knjigu naleteti baš na njih pošto su knjige o kojima sam ovde nešto više rekao smeštene u središnji deo knjige. Uprkos tome, a ovo će biti treći put da se posle Horvatove smrti vraćam njegovoj poeziji, čini mi se da značaj njegovog dela, makar onih najboljih pesama, vremenom raste.

*Link sa Horvatovim pesmama: <http://zaunigder.blogspot.com/>

DVIJE PJESME I INTERPRETACIJE

OŽIVJETI I UMRIJETI ZBOG RATA

PIŠE: **Muharem Bazdulj**

Broj značajnih ljudi iz globalne popularne kulture oduševljenih Nikolom Teslom je veliki. Čak i bez previše razmišljanja na pamet padaju Pol Oster, Peti Smit, Džim Džarmuš, Džek Vajt i Meg Vajt, Dejvid Bouvi, Kristofer Nolan, Orson Vels. Na ovaj spisak obično nije uvrštavan Leonard Koen. Međutim, nakon što zavirimo u njegovu posthumno objavljenu knjigu „Plamen“ vidjećemo da je i Koenu mjesto na Teslinoj listi

1. KAKO JE KOEN SREO TESLU

Kanye West is not Picasso

Kanye West is not Picasso
I am Picasso
Kanye West is not Edison
I am Edison
I am Tesla
Jay-Z is not the Dylan of Anything
I am the Dylan of anything
I am the Kanye West of Kanye West
The Kanye West
Of the great bogus shift of bullshit culture
From one boutique to another
I am Tesla

I am his coil
The coil that made electricity soft as a bed
I am the Kanye West Kanye West thinks he is
When he shoves your ass off the stage
I am the real Kanye West
I don't get around much anymore
I never have
I only come alive after a war
And we have not had it yet

Leonard Cohen , March 15, 2015

Kanje Vest nije Pikaso

Kanje Vest nije Pikaso
Ja sam Pikaso
Kanje Vest nije Edison
Ja sam Edison
Ja sam Tesla
Džej-Zi nije Dilan bilo čega
Ja sam Dilan bilo čega
Ja sam Kanje Vest Kanje Vesta
Pravi Kanje Vest
Velike prevarantske promjene u kulturi sranja
Od jednog do drugog butika
Ja sam Tesla
Ja sam njegov transformator
Transformator što je pravio struju meku kao krevet
Ja sam onaj Kanje Vest koji Kanje Vest misli da jeste
Kad ti odgurne dupe sa scene
Ja sam stvarni Kanje Vest
Ne movam se previše okolo
Nikad i nisam
Oživim jedino poslije nekog rata
A još ga nismo imali

Leonard Koen , 15. mart 2015.
(preveo sa engleskog Muharem Bazdulj)
***

Broj značajnih ljudi iz globalne popularne kulture oduševljenih Nikolom Teslom je veliki. Čak i bez previše razmišljanja na pamet padaju Pol Oster, Peti Smit, Džim Džarmuš, Džek Vajt i Meg Vajt, Dejvid Bouvi, Kristofer Nolan, Orson Vels. Na ovaj spisak obično nije uvrštavan Leonard Koen. Međutim, nakon što zavirimo u njegovu posthumno objavljenu knjigu „Plamen“ vidjećemo da je i Koenu mjesto na Teslinoj listi.

„Plamen“ je knjiga iz zaostavštine Leonarda Koena koju je priredio njegov sin Adam. Leonard Koen je umro sedmog novembra 2016. godine. Sudeći po datiranjima navedenim uz pojedine pjesme, „Kanje Vest nije Pikaso“ je pretposljednja pjesma koju je napisao u životu.

Povod za pjesmu je više nego jasan. Nepune dvije nedjelje prije nego što je pjesma napisana, 2. marta te iste 2015. godine, Kanje Vest je održao predavanje na Univerzitetu u Oksfordu o čemu su mediji opširno pisali. Vest se na tom predavanju predstavio kao strog profesor jer je zaprijetio studentima kako ne želi da čuje ni šapat jer bi ga to moglo izbaciti iz njegovog „toka svijesti“, a takođe je rekao kako je još prije upisa u srednju umjetničku školu imao ambiciju da bude „kao Pikaso ili još veći“.

Pikaso je ovdje, naravno, metafora, koja podjednako dobro funkcioniše i na engleskom i na srpskom, i u angloameričkoj i u našoj kulturi. Pikaso je simbol velikog umjetnika, najvećeg, većeg od života. Ali ako samo kažeš da Kanje Vest nije Pikaso, nemaš pjesmu. Imaš eventualno tvit. Ali mada je 2015. godine Twitter uveliko postojao, Leonard Koen nikad, ali nikad, ne bi mogao da bude tviteraš. Mogao bi da bude ubica, uostalom u pjesmi „The Future“ se sasvim sugestivno uvlači u um ubice, ali tviteraš ne bi mogao da bude. Pjesnik i tviteraš su antipodi.

Pikaso je metafora koja podjednako dobro funkcioniše i na engleskom i na srpskom, i u angloameričkoj i u našoj kulturi. Pikaso je simbol velikog umjetnika, najvećeg, većeg od života. Ali ako samo kažeš da Kanje Vest nije Pikaso, nemaš pjesmu. Imaš eventualno tvit

Koen stoga ide dalje. I najprije kaže kako Kanje Vest nije Edison. Okej, ako je Pikaso metafora za umjetnika, Edison je metafora za naučnika. Ne znamo da li je Kanje Vest imao pretenzija i da bude veliki naučnik, ali pošto je držao predavanje u Oksfordu koji simbolizuje nauku barem onoliko koliko i umjetnost, i taj stih svakako ima smisla.

I onda ide ključni stih: „Ja sam Tesla“. Zašto je to ključni stih? Zato što pjesnik nije uopšte imao potrebu da kaže kako Kanje Vest nije Tesla. Zašto nije imao potrebu da to kaže. Zato što je to samorazumljivo. Tesla je s jedne strane istovremeno simbol i umjetnika i naučnika. Ali to ovdje nije najvažnije. Tesla je takođe i simbol alternative, simbol samozatajnjog proroka za koga znaju samo izabrani, simbol kulta, u nekom starinskom smislu. Tesla je ono što Kanje Vest ne samo nikada neće biti, nego i ono Kanje Vest i ne želi da bude, ne zato što mu je to premalo, nego zato što je previše veliko da on tu veličinu uopšte i shvati.

Onda se pjesma malo širi, pa u nju uz Kanje Vesta ulazi Džej-Zi. Koen neće da mu sam Kanje Vest bude paradigma bilo čega, pa čak ni samog sebe. Jer ista ispraznost sujete navodi Kanje Vesta da se poredi sa Pikasom kao i Džej-Zija da se poredi sa Dilanom. Pa kaže Koen da Džej-Zi nije Dilan bilo čega, nego je on, Koen, Dilan bilo čega.

Zatim slijedi vrhunac ironije gdje se Kanje Vestu ne daje pravo ni da bude ono što svakako simbolizuje. Jer Koen je ono što bi Kanje Vest htio da bude, odnosno Koen je to bio još davno, kad je takva subverzivnost imala smisla.

A kao potvrda da je Tesla ključ pjesme, vraćamo se Tesli, ponovo bez ikakvog uvoda, ponovo bez potenciranja toga da Kanje Vest nije Tesla. Ali ovaj put, tu nije samo Tesla, tu je i njegov transformator i tu je božanstven stih o transformatoru „što je pravio struju meku kao krevet“.

Struja meka kao krevet, to je tu kao vodeni žig pravog pjesnika, kao ilustracija razlike od svakog falsifikata. Nakon toga mu preostaje samo da pjesmu privede kraju. Pa ponovo varira motiv da Kanje Vest nije čak ni ono što je njegova masmedijska persona.

Lirski subjekt za sebe kaže da je stvarni Kanje Vest, prije nego furiozno završi:

*Ne movam se previše okolo
Nikad i nisam
Oživim jedino poslije nekog rata
A još ga nismo imali*

Kao u varijaciji na Handkeovo upozorenje da se ne čeka novi rat da bi se postalo duhom prisutan, kao u varijaciji na famozni završetak romana „Kad su cvetale tikve“; Koen kao da na samom kraju oprašta i Kanje Vestu. Nije on kriv što mu sudbina nije dala priliku da oživi; nije on kriv što su najveći ratovi njegovog života klinačka digitalna nadgornjavanja. Koen je mogao da napiše „Cvijeće za Hitlera“, ovaj nema kome ni dati cvijeće.

2. VOJNIKOVA PRIČA

A Poem

When he was small, when he would fall,
on sand or carpet he would lie
quite flat and still until he knew
what he would do: get up or cry.

After the battle, flat and still
upon a hillside now he lies –
but there is nothing to decide,
for can neither cry nor rise.

Vladimir Nabokov

Pjesma

Kao mali dječak, kada bi pao,
na pijesak ili tepih samo bi ležao
nepomično i mirno sve dok ne odluči
da li bi radije ustao ili zaplakao.

Sada poslije bitke, nepomičan, miran
On leži nasred neke poljane
Ali nema više šta da odluči
Jer ne može ni da zaplače ni da ustane.

Vladimir Nabokov
(preveo sa engleskog Muharem Bazdulj)

***

U carskoj Rusiji, Vladimir Nabokov je spadao u privilegovanu manjinu. Jedva je izišao iz tinejdžerske dobi kad je od revolucije prebjegao u Berlin. U Berlinu se proslavio kao jedan od vodećih pisaca ruske emigracije, pišući, naravno, na ruskom jeziku. Ruska dijaspora je bila tolika da je bilo moguće biti profesionalni pisac pišući na ruskom izvan Rusije.

U Berlinu se oženio Verom Slonim, ruskom Jevrejkom. Nakon uspona nacizma, sa ženom i malim sinom seli u Pariz. Tamo će jednu novelu da napiše direktno na francuskom jeziku. Zatim Treći rajh okupira Francusku i Nabokovu biva jasno da porijeklo njegove žene postaje i u Parizu problem kakav je bio u Berlinu.

Mala porodica Nabokov se u Sen Nazeru ukrca na brod za Ameriku. Kako u jednoj čuvenoj rečenici kaže Nabokov, u tom trenutku za njegovog šestogodišnjeg sina, brod koji ih vodi u Njujork, u slobodu, koji im čuva živote, je platonski ideal svih onih brodova koje je kao dijete dotad crtao, pravio od papira, gledao u slikovnicama. Mali Dmitri Nabokov, sin Jevrejke, Jevrejkin je i po vjerskim zakonima i po nacističkoj praksi, mada već vrlo brzo, u nacističkoj praksi, neće mnogo bolje biti ni Rusima.

Iako već s mnogo iskustva u egzilu, Amerika je za Vladimira Nabokova jedan novi egzil. Tamo se vrlo brzo potvrđuje kao pisac engleskog jezika objavljujući roman „Stvarni život Sebastijana Najta“ napisan na engleskom već 1941. godine, prije nego su Sjedinjene Američke Države i službeno ušle u rat.

S jeseni 1942. godine, dok rat bjesni što u Evropi i Africi, što na Pacifiku, Nabokov piše pjesmu koja u prvoj rukopisnoj verziji nosi naslov „Ratna pjesma“ („A War Poem“). Objavljuje je u prvom (januarskom) broju časopisa „Atlantic Monthly“ za 1943, sa kraćim i jednostavnijim, a opet općenitijim naslovom „Pjesma“ („A Poem“).

U vrijeme kad Vladimir Nabokov piše ovu pjesmu, njegov sin jedinac već je osmogodišnjak, što će reći da je, po svojoj prilici, prestao da često pada, bilo na tepih, bilo na pijesak, odnosno naročito da je prestao da plače nakon što bi pao. Ipak, iskustvo gledanja reakcija malog dječaka na pad bilo mu je jako svježe.

Te jeseni 1942. godine, njegov voljeni rodni grad je pod opsadom. Napadaju ga vojnici iz zemlje u kojoj je proveo dvadesetak godina otkad je napustio Rusiju. Na nekim drugim frontovima ginu vojnici iz njegove nove

domovine. On zna da je nemoguće izjednačavati strane, on zna da oni koji se brane vode pravedan rat, ali zna i da je smrt jednog jedinog čovjeka ona tragedija koja je i rodno mjesto umjetnosti.

Kad političari prizivaju povećanje nataliteta, prizivaju što je moguće veću živu silu, a ključna osobina žive sile je da može postati topovsko meso. O takvom jednom pripadniku žive sile govori ova Nabokovljeva pjesma

Kad političari prizivaju povećanje nataliteta, prizivaju što je moguće veću živu silu, a ključna osobina žive sile je da može postati topovsko meso. O takvom jednom pripadniku žive sile govori ova Nabokovljeva pjesma. Nema u njoj dječakovog imena niti imena njegove domovine, nema insignija na njegovoj uniformi, on može biti pripadnik bilo koje i svake vojske, njegova tragedija nadilazi političku i ideološku identifikaciju.

Za žrtvu se često kaže „i on je nečije dijete“. Za djetetom majka arhetipski žali. Za osamnaestogodišnjake i devetnaestogodišnjake u uniformama često se, sa izvjesnim pravom, kaže da su djeca. Potresnost ove pjesme ponajviše i izvire iz bliskosti, temporalne i svake druge, iskustva iz prve i druge strofe. Mali dječak koji kad padne nije siguran da li treba da samo ustane ili zaplače, pa gleda u roditelja, kao da će mu njegova reakcija dati ključ i signal kako da odluči, nije previše različit od mladića koga država šalje da pogine bez obzira kakvim ključem i signalom pokušavala da pravda zahtjev da se položi život. Ono što je različito je, naravno, posljedica. Dječak će mnogo puta pasti, mnogo puta zaplakati, mnogo puta ustati, ponovo pasti, pa sve iznova, a mladić na bojnopolju pada samo jednom i nikad više ni o čemu ne odlučuje.

Dana 28. septembra 1918. godine, Ernest Ansermet je dirigovao na premijernoj izvedbi „Vojnikove priče“ Igora Stravinskog u Lozani. Navedena Nabokovljeva pjesma mogla bi se takođe zvati „Vojnikova priča“. Poznavaoci njegovog opusa tvrde da je apsolutno sve što je Nabokov pisao od 1940. do početka pedesetih primarno nadahnuto očinskom ljubavlju prema sinu. U vrijeme dok je Dmitri negdje između dobi malog dječaka koji pada na pijesak i tepih i dobi u kojem mobilisu mladiće da ginu na poljanama, Nabokov je u stanju „kontrolisane panike“ i straha za sinovu sigurnost. Kao neko ko je sa dvadesetak godina, doživio „izgon iz raja“, Nabokov ne želi da njegov sin doživi sličnu, a naročito ne goru sudbinu.

Čim u praksi bude dobio priliku Nabokov odlazi živjeti u zemlju najnespojiviju sa ratom, u Švajcarsku, na obalu istog Ženevskog jezera uz koje je premijerno izvedena „Vojnikova priča“. Sloboda postoji dok čovjek još donosi neke odluke. O plakanju ili ustajanju odnosno o mjestu za život, skoro da je svejedno.

O ANDRIĆEVOJ NOBELOVOJ NAGRADI, SRPSKOJ SABORNOSTI KAO KOLONIJALNOM REFLEKSU I PREČANSKOJ PERSPEKTIVI: KAMO DALJE, ROĐAČE?

BILJEŠKE UZ „BEOGRADSKI KONTRAPUNKT“

PIŠE: **Dorđe Matić**

Počevši od pitanja koje se odnosilo na sam događaj iz decembra 1961., kada je Ivo Andrić stupio na pozornicu da primi nagradu svih nagrada, pa do širih reperkusija toga priznanja na čitavu našu kulturu – koliko je Andrićev Nobel učinio našu književnost i kulturu vidljivijim u svijetu – otvarali su se sve teži problemi u dijalogu nekolicine pisaca i intelektualaca iz današnjeg takozvanog Regiona/Regije

Nedavni skup pod nazivom „Beogradski kontrapunkt“, održan povodom predstojeće šezdesetogodišnjice Andrićevog Nobela, što pada ove godine u decembru, otvorio je i postavio, kako nama koji smo na ovoj konferenciji sudjelovali tako i kulturi uopće, neka teška pitanja u vezi s tim činom ali i u vezi s nekim ključnim problemima naše kulture, sve do završnog, najtežeg pitanja: „Kuda dalje?“

Tako, počevši od pitanja koje se odnosilo na sam događaj iz decembra 1961. na moment kada je Ivo Andrić stupio na pozornicu Švedske kraljevske akademije znanosti da primi nagradu svih nagrada, pa do širih reperkusija toga priznanja na čitavu našu kulturu – koliko je Andrićev Nobel učinio našu književnost i kulturu vidljivijim u svijetu – otvarali su se sve teži problemi u dijalogu nekolicine pisaca i intelektualaca iz današnjeg takozvanog Regiona/Regije.

Prije postavljanja bilo kakvih teza, svatko koga imalo zanima ova problematika, trebalo bi prvo da pogleda arhivske snimke dodjele. Mnogo se iz njih dade vidjeti i pročitati.

Ono što je iz današnjice prvo upadljivo jest da je događaj, po uzusima vremena, snimljen filmskom kamerom, koja odmah sve čini monumentalni-

jim i nekako gotovo trenutno historizira stvari, daje im patinu i osjećaj trajnosti, za razliku od demokratskije, „realističke“, ali i nekako trivijalizirajuće digitalne tehnike današnjice, gdje pak gotovo ništa nema auru posebnosti i dramatike.

Budući da na snimci nema tona, osim u onih nekoliko minuta laureatovog govora, u pozadini, ekstradijegetički, čuje se Beethovenova *Peta simfonija* – ta koja počinje s četiri najpoznatija uvodna tona cjelokupnog zapadnog muzičkog kanona, s tri kratka i jednim dugim tonom, takozvana „Sudbina koja kuca na vrata“. Po toj uznemirenoj, grandioznoj muzičkoj „ilustraciji“ već, vidi se – događa se nešto jedinstveno, dramatično, sa osjećajem gotovo mističnim, čak i toliko desetljeća kasnije.

A onda, kada u sljedećim kadrovima ugledamo poznato, ozbiljno lice koje dolazi na pozornicu i nakloni se predsjedniku Švedske akademije, kao da su se sve sile i silnice poklopile: čini se da ne postoji fizionomija koja bi bila tako savršena, idealna da na svjetskoj sceni svjetskim umovima, pred okrunjenim glavama i vladarima, političarima i naučnicima, predstavi jednu još slabo poznatu, relativno malu zemlju stiješnjenu između dva golema podijeljena svijeta.

Pojava Andrićeva, one stroge naočale crnih okvira, začušan bijela kosa, smoking i bijela mašna koji mu savršeno stoje, pokazuje još nešto: to da mu takva formalna, otmjena odjeća i pojavljivanje na najvišim mjestima nije prvina. U ono vrijeme ovo mora da se naročito isticalo i uočavalo, pogotovo ako se gledalo iz naše zemlje: ne zaboravimo kako tada još uvijek izgleda i djeluje ogroman broj onih koji predstavljaju Jugoslaviju, političara i šefova Partije prije svega – tu su urbane, rafinirane fizionomije izuzetak, a ne pravilo. Kako Andrićeva pojava onda mora da je nervirala mnoge!, posebno vrhovnu Punjenu pticu, koja Andrića ionako nije voljela. Piščeva čuvena urođena gospoština, njegova ozbiljnost, njegova smjernost i umjerenost – ali i sigurnost, suverenost kako se u tim krugovima kreće, sve to uzbuđujuće je i istinski imponira i nakon tolikih decenija. Možda pogotovo danas.

Mala zemlja među svetovima

Uzbuđujuće, da – i poražavajuće. Spomenuli smo već: učili su nas da je Jugoslavija „mala zemlja“, tako će je apostrofirati i sam Andrić u stokholmskoj besjedi citirajući naslov knjige Ota i Lize Bihalji Merin: „Moja domovina je zaista ‘mala zemlja među svetovima‘“. Ali kad se sada gledaju ti kadrovi iz Stockholma, s refleksnim osvrtnjem na to u šta se u međuvremenu sve pretvorilo i šta je iz svega ostalo, javlja se neizbježna pomisao – ta zemlja

Ivo Andrić prima Nobelovu nagradu, 1961.

naime, Jugoslavija, u međuvremenu nestala, rasparčana, ponižena, samoponižena, ugašena u krvi i užasu, djeluje nesrazmjerno i disproportionalno veća nego što je možda uistinu bila. Da o njoj i ne znamo ništa, to je ono što čovjek osjeti dok gleda arhivske snimke i nakon toga ondašnje reakcije iz štampe i drugih medija o tome kako događaj zvoni u svijetu, dok se naslućuje uzdrhtalost u zemlji zbog nagle vidljivosti Jugoslavije iz neočekivanog ugla, na svjetskoj kulturnoj ali i političkoj, ideološkoj pozornici. I naravno, kao centar svega, Andrićeva misteriozna, ozbiljna i mudra pojava.

Sve to potvrđuje ono što samo ideologizirani, revizionistički mozgovi i nezalce neće da vide: koliko je ozbiljna bila ta zemlja u svojih nekoliko perioda i nekoliko ključnih momenata. I koliko bijedno ovo sve danas izgleda u kontrastu.

Dakako, to stanje stvari ne mora takvo ostati i ništa nije vječno, ali – nekako prosto ispada tako, u usporedbi s golemosti onoga čina, značajem toga čovjeka, njegovog stvaranja i odjekom njegova djela. Uostalom i toga čudesnog govora, gdje se Andrićeva veličina i mudrost ogledaju i u tome da on govor koncentrira na motiv „priče i pričanja“ i time, tipično, skreće pažnju sa sebe, stavljajući težište na svoju zemlju, na njenu književnost i njene potencijale, na stvaralačku energiju koja se upravo tada, nakon mračnih i ledenih pedesetih, u fantastičnim naletima sve jače oslobađa: „Moja domovina je zaista ‘mala zemlja među svetovima’, koja u brzim etapama, po cenu velikih žrtava i izuzetnih napora, nastoji da na svim područjima, pa i na kulturnom, nadoknadi ono što joj je neobično burna i teška prošlost uskratila. Svojim priznanjem vi ste bacili snop svetlosti na književnost te zemlje i privukli pažnju

sveta na njene kulturne napore, i to upravo u vreme kad je naša književnost nizom novih imena i originalnih dela počela da prodire u svet, u opravdanoj težnji da svetskoj književnosti i ona da svoj odgovarajući prilog. Vaše priznanje jednom od književnika te zemlje znači nesumnjivo ohrabrenje tom prodiranju.“

Ne zna se šta je ovdje bolje: apsolutna kontrola riječi i stila, višeslojnost, sugestivnost u prividnoj jednostavnosti, spomenuto odvratanje pažnje s vlastite ličnosti, čak i sa svoga djela, a na književnost zemlje, i iz toga implicitni patriotizam u kojem se osjeća eho kontinuiteta Andrićevog jugoslavenstva, *neovisno o uređenju države*, ili pak, stilski-jezično gledano, onaj metafizički „snop svetlosti“, ta mala stilska figura i metafora, jedina naglašena među nekoliko drugih, tek da u kratkom bljesku pokaže kakav je to pisac i zašto mu je takvom prosto morala doći nagrada koju upravo prima i na kojoj ovako zahvaljuje.

Iskustvo kolonijalizma

Drugo pitanje koje se provlačilo kroz čitav nedavni beogradski skup o Andriću, odnosilo se na tadašnje kolonijalne i današnje postkolonijalne prilike i poziciju naše kulture u njima.

Tu je Andrić izrazito, upravo aksiomatski potreban za razumijevanje nečega važnog.

Njegovo iskustvo kolonijalizma bilo je neposredno, direktno. I to, da pojasnimo, kolonijalizma ne samo u najvulgarnijem materijalnom smislu ekonomske eksploatacije nego onako kako ga je vidio Edward Said: koloni-

jalizam kao čitav jedan *duhovni pogled na svijet*, sistem svjesne i nesvjesne duhovne superiornosti.

Za Andrića, ali i za njegovu generaciju, rođenu upravo u takvim okolnostima, u zemlji kolektivne submisije, poniženja, porobljenosti, bijede provincijskog uma, urušene civilizacije što ju je najprije surov i primitivan tuđin unazadio za vjekove, a onda sljedeći tuđin unapređivao samo iz najgorih razloga, održavajući društvo takvim – osnovni i prvi način bijega i nužnog odmicanja od očaja tog stanja bilo je čitanje, kao estetski i idejni čin, okretanje stjecanju znanja, širenju vidika i razumijevanju stvari.

Andrićevo iskustvo kolonijalizma bilo je neposredno i direktno. I to, da pojasnimo, kolonijalizma ne samo u najvulgarnijem materijalnom smislu ekonomske eksploatacije nego onako kako ga je vidio Edward Saïd: kolonijalizam kao čitav jedan duhovni pogled na svijet, sistem svjesne i nesvjesne duhovne superiornosti

To je značilo najprije čitanje zapadnog evropskoga kanona literature i njegovih direktnih i implicitnih vrijednosti. Da odmah odagnamo primjedbenu koju će ovdje neki staviti: ruski utjecaj, kao nedostajuća druga karika i kontravrijednost, kroz ruske pisce i mislioce prisutne u čitalačkom iskustvu Andrićeve generacije, ne stoji u suprotnosti s tvrdnjom o zapadnim vrijednostima, već je taj utjecaj, kao i Rusija sama, dio drugačijega, ali ponovo evropskoga konteksta u jednom širem smislu.

Zapadne vrijednosti pak podrazumijevale su prije svih one što su se artikulirale kroz prizmu germanske kulture. Taj utjecaj odmah je stvorio osnovno i očito proturječje: donosilac Kulture (velikim slovom pisane) u isto je vrijeme, poslije Aneksije, bio i okupator i eksploatator, onaj koji s visine ili aktivno opresivno, sve „u sklopu pozitivnih zakona“, udara po domicilnoj, slavenskoj kulturi, ideji i rasi, koji svađa narode u Bosni i izmišlja identitete i historije upravo radi razdvajanja i manipulacije. Na toj raspetosti između austrijske kolonijalne vladavine i germanskog kulturnog modela odrasta i formira se Andrić.

To je po sebi ambivalentnost koja se čini nepremostiva, i ona će ostati doživotni unutrašnji sukob, čak i zazor (držim, potpuno razumljiv) koji će veliki pisac i kao privatno biće, iskustveno i filozofski, i kao građanin, idejno, nositi spram germanskoga ideološkoga i kulturološkoga elementa, u obje

svoje pojavnosti – austrijske iz doba Carstva i kasnije Njemačke (iz valjda samorazumljivih razloga) – i što će ostati kao trajnost.

„Da ne spominjem rat...“

Ali ta se podijeljenost može iščitati i kao metafora naših širih općih nesporazuma s germanskom, i uže njemačkom, kulturom i, implicate, s historijom idejnosti tog najmoćnijeg i najproblematičnijeg dijela evropskoga kruga. Ne moramo „spominjati rat“, kako bi rekao Basil Fawty (John Cleese), ne radi se sada o tome. Mnogo recentnije, na rafiniranijem nivou, ova pozicija između kulturnog modela i korpusa znanja koji su se uzimali kao neoborivi, kao apsoluti s jedne strane, i buđenja, šoka proturječnosti kad su se neke od kontradikcija počele spoznavati, to je nešto što smo, tko manje tko više, odavde prošli i mi sami postjugoslavenski intelektualci u proteklom decenijama. U tome, ponovo nam je Andrić u jednom suštinskom dijelu pret-hodnik.

U svojoj *Filozofiji povijesti* iz godine 1824, jednom od najznačajnijih, temeljnih filozofskih radova čitave zapadne historije i civilizacije, Georg Wilhelm Friedrich Hegel u uvodu, raščlanjujući tri vrste historije, odnosno historiografije, govori o prvobitnoj, „izvornoj“, kako je on zove, neposrednoj povijesti – o povjesničarima koji je pišu iz svoga doba. On tu pravi paralelu između te, po njemu najmanje pouzdane vrste historičara – i pjesnika. I sam kićenim romantičarskim jezikom piše: „Povjesničari povezuju ono što letimično prohuji spremajući to za besmrtnost u hramu Mnemozine“ – u hramu pamćenja to jest. Dodajući zatim fascinantnu rečenicu: „Bajke, narodne pjesme, predaje valja isključiti iz takve izvorne povijesti, jer to su još mračni načini i stoga svojstveni predodžbama mračnih naroda.“ U drugom poglavlju, „Geografski osnov svjetske povijesti“, govoreći o značaju prirode, odnosno potrebi neprecjenjivanja prirode kao preduslova za stvaranje civilizacije i, *respectively*, povijesti, Hegel piše: „Prirodu ne valja ocijeniti ni previsoko ni prenisko“. Pa dodaje: „Blago jonsko nebo zacijelo je mnogo pridonijelo ljupkosti homerskih pjesama, ali ono samo ne može proizvoditi Homere.“ U redu. Međutim, tu slijedi zapanjujuća rečenica, kao dodatak i komentar: „Također ih (Homere dakle), ne proizvodi uvijek; pod turskim sužanjstvom nisu se pojavljivali pjevači.“

Ovo i ovako dakle tvorac pojmova kao što su apsolutni Duh i svjetski Duh, govori u trenutku kad su se Goethe i Vuk već sreli, godinu prije 1825, kada izlazi prvi tom *Srpskih narodnih pjesama* u prijevodu Therese von Jakob, čuvene „Talfjeve“.

Kako je onda Andrić – ne zaboravimo, i kao školovani filozof – mogao pomiriti svoje biće i svoj intelekt s Hegelovom opscenom apodiktikom tvrdnjom, i iz toga, proširujući implikacije, i pitanje kako s njom pomiriti i naše kolektivno, *kulturno biće*: kako, kad je naš svijet i identitet sastavljen, upravo konstituiran, na ingenioznosti narodne pjesme, epike i predaje, koje, zajedno s Njegošem i Vukom, čine jednu od tri naše nulte, gotovo apsolutne vrijednosti. Kao što su, naravno, i sâm Vuk i Njegoš – u koje u našoj kulturi uvijek uglavnom sve nazad uvire – i sami neodvojivi i nezamislivi bez tradicije epskog ciklusa, bez tih *naših Homera*.

Tu odmah dakle nastaje podjela između problematične percepcije naroda kojemu je Andrić pripadao, napetost između pogleda iz centra prema nama i obrnuto, između pogleda Andrića kao evropejca po definiciji, nekoga tko gleda i tko se formirao po zapadnoevropskim civilizacijskim vrijedno-

stima kao vrijednostima *an sich*, po sebi, uza sva njena i ovdje spomenuta proturječja i probleme. Kako pomiriti ta dva pogleda? Ona su u jednom svom obliku, bez sumnje, a možda i u svojoj suštini, nesvedivi, nesaobrazivi, nepomirljivi.

Problem je međutim danas moguće još teži.

Melanholija poraženih

Tada je za Hegela postojao i Goethe. Danas, i već dugo vremena zapravo – mi za „nove Hegele“ nemamo novoga Goethea. Jednako kao što – da se vratimo na Andrićevo neposredno iskustvo – nema kalibara kao što su bili neki od Andrićevih suvremenika, opet u toj njemačko-južnoslovenskoj dijagonali, ili bolje varijabli, nema Ernsta Jüngerera i Karla Schmitta. Naročito ovoga potonjega, čiji je opis susreta s Andrićem, a preko njega i s kosovskom epikom, jedan od najpotresnijih momenata i ključnih susreta i prepoznavanja, rekao bih, za čitav dvadeseti vijek, naš, ali i evropski. Možda i svjetski.

Danas imamo njemačke novinare-biografe na zadatku, obavještajce i ljude iz fondova.

Glavni, ključni, centralni problem jeste naravno u tome što je Andrić, dok je bio diplomat u Berlinu, bez obzira na to što je došao iz zemlje kakva god da je bila, unatoč odrastanju i rođenju u strašnim uslovima i vremenima, u susretu pak berlinskom – JEDNAK sa onima s kojima se susreće.

Danas, nakon trideset godina potčinjavanja, samopotčinjavanja i stvarnog grijeha, koliko je onih koji se osjećaju u svojoj dubini jednakima, ne sa evropskim misliocima, nego s bilo kojim birokratom koji dolazi iz centra Evrope? Ne računajući, naravno, onu prepoznatljivu, obrnutu i reaktivnu aroganciju koja se refleksno, uvrijeđeno i inatljivo javlja u naših subjekata.

Ja govorim ovdje o stvarnom osjećaju jednakosti. A toga osjećaja, kružno, opet nema bez onoga čemu su Andrić i mladobosanci stremili od vlastitih prvih svjesnih dana, i što se čak dva puta u prošlom stoljeću i postvarilo, kakvo god da je bilo – jednakosti nema bez preduslova koji se zove stvarni i istinski državni (i dakako kulturni) suverenitet.

A ako se netko moguće začudi nad ovim i upita pa zar to nije u „atomiziranoj“ postjugoslavenskoj formi i ostvareno, kao odgovor i ključna distinkcija moglo bi poslužiti ono što, pišući o Rusiji doduše, ali potpuno primjenjivo na naš slučaj, briljantno artikulira teoretičar Dragan Kujundžić, na šta mi je ukazao Mladen Ćučula Mihajlović: „Umesto suvereniteta, država se sada ispunjava nečim što bi se moglo nazvati *suverenizmom*, svešču o gubitku suvereniteta, melanholičnim stanjem koje često pribegava nasilnim kompenzacijama (...)“

Ovdje se, na ovoj točki, i teoretičar i običan čovjek na ulici zdravorazumski slažu, reklo bi se – „konsenzusom“ neposrednog i življenog iskustva i stvarnosti.

Dve Radakovićeve kćeri i Smilja Srbijanka

Kakve to veze ima s nama, reći će netko, s nama ovdje, što nas je ostalo? Evo kakve.

Počeli smo iz namjere da govorimo u povodu Andrićevog Nobela za književnost – i u njegovu se književnost onda treba i vratiti. Uvijek i jedino.

U pripovijetki „Zmija“ objavljenoj, zanimljivo, *nakon* Drugog svjetskog rata i oslobođenja, Andrić u dva tipično velemajestorska kratka poteza smješta radnju u Bosnu u vrijeme poslije Aneksije 1878. godine. Tada u Višegrad na

mjesto budućeg *Platzkommandanta* stiže fijakerom austrougarski general, ni manje ni više nego prezimenom „Radaković“, iz „bečke vojničke porodice Radakovića, koja je već sto i pedeset godina davala carstvu više oficire“ (!), iz roda i obitelji što su „starinom Ličani, ali odavno potpuno ponemčeni i već u petom ili šestom naraštaju prave Bečlije“. Putuju i dvije njegove kćeri, također neslučajno imenovane kao „Agata i Amalija“ – sama imena koje Andrić bira već metaforički govore o odrođenosti i asimilaciji. Nijedna od dvije velegradske djevojke, na različite načine emotivno osjetljive i ranjive, naravno ne govori naš jezik. U gospodskoj kočiji vozi ih, sjajnim i ironičnim detaljem, kočijaš „Kranjac“ – dakle Slovenac iz Kranjske ali, kako će skoro svaki od nas Prečana s krajnjeg zapada znati, „Kranjcima“ se u narodu, tadašnjim rječnikom, označavaju i svi koji nisu pravoslavni, svi nesrbi, odnosno šire katolici, i Hrvati.

Pisac je znao nešto ključno: ta i takozvana sabornost, koja se, kažem, čuje često kod dijela srbijanske inteligencije, naročito dijela bliskog Crkvi, inzistiranje na beskonfliktnom jedinstvu – osim što u našim zapadnim krajevima zvuči šuplje i, što je još gore, tuđe, ujedno je i iluzija, potpuno odbacivanje stvarnosti

Radakovićeve kćeri, mlade, iako sa osobinama tipično *fin-de-siècle* urbanih, melankoličnih žena i djevojaka, sve su osim jednodimenzionalne: starija Agata jača je i trezvenija, mlađa Amalija, s nadimkom „Ofelija“ (!), „bleđa i nežnija“. Naravno, Andrić je u svojoj beskrajnoj nijansiranoj likovnoj postavi tako da se po istinskom proživljavanju, suosjećanju i kapacitetu za patnju naslućuje da su psihološke strukture i karakteri djevojaka po snazi upravo obratni u naizgled neobičnoj, ali psihoanalitički gledano, duboko logičnoj simetriji.

U nekom trenutku kočija se zaustavlja pored puta, u nigdini, „na jednom zaravanku“, jer se kraj drumu dogodila nesreća – neku djevojčicu ujela je zmija. Starija i visprenija sestra pokušava pomoći, s pozicije formalnog, fiziološkog, medicinskog znanja, no domaće žene, seljanke, u svojoj očajnoj pomirenosti i zaostalosti pozvale su jedino što imaju i što znaju – vračaru da bajanjem „izliječi“ djevojčicu.

S jedne strane Bečlijka Agata Radaković, prosvijećena, obrazovana na temeljima zapadnog znanja i znanosti, a sa druge gatara koja se, potpuno znakovito i fantastično inteligentnim piščevim rješenjem zove „Smilja Srbijanka“ – što bi u historijskom kontekstu značilo da Smilja nije iz toga kraja nego iz Matice, koja je pak u vrijeme radnje priče, 1885. godine, država s punom nezavisnošću. U sredini – bosanski živalj.

Nevjerojatan je taj raspon suprotnosti, nemoć i na kraju rezignacija bečke djevojke, porijeklom Srпкиnje, spram neimaštine, zaostalosti, prekršćanskog praznovjerja, ali i, što je tek suptilno, Agatine fascinacije zvukom Smiljine bajalice rečene na jeziku njenog roda, ali jeziku koji mlada Bečlijka ne razumije – u nekoliko stranica razvija se priča s toliko različitih i zadivljujuće postavljenih sublimnih motiva, da je jedva pobrojivo u koliko smjerova može ići problematiziranje, čitanje i tumačenje priče, a na liniji upravo ovih pitanja kojima se bavimo.

Srbi između naroda i političke nacije

Zašto bira Andrić generala Radakovića, a ne recimo nekoga iz etnije u kojoj je pisac rođen? Zato što su, pored signaliziranja naročite i zasebne priče o visokom vojnom kadru Monarhije novačenom iz srpske, krajiške, grencerske zajednice, iz vječnih „čuvara svake države“, suprotstavljenosti i kontrasti tako zapravo najveći u ovom dijelu našega svijeta. I, da se vratimo na prethodni motiv i kontekst u njihovoj najkompleksnijoj točki – zato što je *pogled* (ovdje i u francuskom filozofsko-teorijskom razumijevanju pojma – *le regard*) u isto vrijeme, paradoksalno, i kolonijalni i autokolonijalni, i on se još dinamički umnožava i usložnjava, do aporije.

Pored svih historiografija, pored potencijalnog „materijalističkog“, znanstvenog metoda i analize, problem nepomirljive razlike između pojavnosti srpstva u njegovim nespojivostima, Andrić je predstavio na suptilniji, potpuno nijansiran način i svojom čudesnom delikatnošću i diskrecijom, literarno ga uobličio i tako učinio da se on spozna bolje, dublje i proživljenije, čak i sa ovolikom vremenskom i svakom drugom distancom.

Andrić, sasvim neusporedivo, ukazuje na suprotstavljenost, na raspon konflikta i crtu podjele unutar jednog naciona, odnos razlika u jednom narodu, na golemi i napuknuti luk klasne, kulturalne, geografske razlike između Matice i Preka, između naroda i političke nacije, između dva suprotna civilizacijska kraja.

Ne smije se ovdje nešto prenebregnuti: on sve to piše i kao apostat – što usložnjava problem, jer se u tumačenjima redovito preskače mogućnost da je njegov uvid izoštren upravo vlastitom pozicijom voljnog odlaznika iz naroda i konfesije u kojima se rodio, što je činjenica koja se nikad ne bi smjela izgubiti iz vida. Ne da bi se nad njom „seirilo“, kao što samozadovoljno čine šovinisti i neosvijesteni, nego naprotiv, s poštovanjem, s najvećom mogućom delikatnošću i svijesti o takvom radikalnom činu.

Čemu uči Andrić

Pripovijetka „Zmija“ danas, međutim, u novim i drugačijim odnosima, mogla bi nam valjati dvostruko. S jedne strane kao hipersugestivan, rekli smo, subliman primjer mogućnosti otkrivanja postojanja i spoznaje fenomena, i iz toga proizlazećeg problema; kao potencijal naglog otkrivanja, ili neskrivenost, onako kako smo vidjeli još kod Heideggera, kakvu samo umjetnost može dati. S druge strane, pripovijetka služi i funkcionira i kao poziv na aktivno razmišljanje, na intelektualno djelovanje (prije eventualnog aktivnog, društvenog delanja). U tom smislu ona je metafora za problem što ga ne diraju i, još gore, najčešće ga i ne prepoznaju, niti žele znati ni na jednom od dva suprotna ideološka krila naše nacionalne inteligencije – kako na desnici, tako ni na takozvanoj ljevici, koja bi tobož po samoj stvari trebalo na to da je osjetljiva, na „klasno pitanje“, starim marksističkim terminom rečeno.

Narodi naime nisu od jednoga komada. *Sabornost* – pojam koji se poduže vrijeme čuje u Matici – može biti plemenita ideja, ali njome se, pogotovo iz ovdašnje, prečanske perspektive, iz koje i ja govorim, ne mogu, kao što se radi, apriorno odbaciti imanentni konflikti nacije i naroda. I na to kao da upozorava, sa izuzetnom delikatnošću, Andrić u svojoj pripovijetki, i ne samo u njoj.

Pisac je naime znao nešto ključno: ta i takozvana sabornost, koja se, kažem, čuje često kod dijela srbijanske inteligencije, naročito dijela bliskog Crkvi, inzistiranje na beskonfliktnom jedinstvu – osim što u našim zapadnim krajevima zvuči šuplje i, što je još gore, *tuđe*, ujedno je i iluzija, potpuno odbacivanje stvarnosti.

Da stvar bude gora, na tome se najčešće inzistira i iz dodatno opterećujuće moralističke, štoviše moralizatorske pozicije osuđivanja, ili čak – za prečansko uho naročito odbojnog – impliciranog *metafizičkog suda*. Kao da za tu „sabornost“ ili, dozvolimo, i za njeno fatalno historijsko odbacivanje, nismo sa ove strane već platili najstrašniju moguću cijenu.

Takav stav i s visine izrečena poludomišljena ideja o jednoglasju doki da prirodnu polifoniju srpske kulture čije je rodno mjesto upravo „razmeđe između svjetova“, iz koga je nastalo sve ono najbolje u njoj, sve do grandioznog djela našeg Nobelovca u čijem srcu se, ne slučajno, nalazi simbol mosta. Polazeći od premise jednoobraznosti koja se nudi kao put ili čak rješenje, i sama ideja postaje problem i opreka, jer namjesto različitosti na temelju kojih se konstruira djelatna politička zajednica, ona ujednačava i pokušava zbrisati razlike, brojne inkongruencije i nesuglasja. Ukratko, briše i negira konflikte gdje ih je nemoguće izbrisati.

Tu se praznim moraliziranjem ne može postići ništa. Jer krajnja, finalna ironija jeste da se u tom jednačenju, brisanju unutarnjih konflikata jedne nacionalne zajednice i kulture, u uniformiranju i saobražavanju onoga što se ne može saobraziti u suvremenom društvu i kulturi, jedan dio naše inteligencije opasno približava upravo onima koji izvana takođe gledaju na narod i kulturu kao na monolit, kao jedinstvenost bez razlika, što je pogled *per definitionem* kolonijalni. Taj i takav pogled i stav zajednicu provincijalno zatvara, plemenski uniformira i umrtvljavajući je izmješta je iz političkog upravo po kolonijalnoj matrici.

Biti dostojan pripadnik ove kulture, pa makar i u njenim ostacima i krhotinama, znači odbiti takav pogled, odbiti pristajanje na sliku o sebi kako je konstruira i nudi drugi, najprije neposredna „većinska“ okolina u našem slučaju, pa nakon toga stranac, ali na kraju, i tu treba biti radikaln – i sama Matica, onda naime kad nastupa iz točke nedovoljnog poznavanja naših razlika.

Upravo na to je Andrić ukazao i u svojoj književnosti, ali i u životu, svojim izborima, idejnošću, razumijevanjem stvari. To su sve stvari koje bi trebalo promisliti dobro i opet, odnosno za mnoge – i prvi put.

Jer ako mi nećemo, doći će drugi da to radi umjesto nas. A od Andrićevih vremena do danas, do novih „tumača po zadatku“, kako onih „iz Centrale“ tako i domaćih, za tuđe interese spremnih i voljnih subjekata, znamo na šta to onda izađe. I kako, po pravilu, izgleda kad ti drugi misle i tumače tvoju rođenu historiju, postojanje i uopće to što jesi i što bi trebalo da budeš.

Zato, šezdesetogodišnjica Andrićevog Nobela prilika je, ako ijedna, za ponovno promišljanje i otvaranje ovih problema. Za nas, „sa ove strane“, to je, štoviše, nužnost.

ЈУТАРЊЕ РАСПРАВЕ

Никола Вујчић

СТРАХ

Страх од ходања, страх од речи,
Страх од близине, страх од трајања тишине,
Страх од бројања и пребројаног
И оног што се не може пребројити,
Страх од погледа и огледала
Ока које све види
У коме сам и ја обична бројка.

Говорећи, пуним собу стварима,
Стварам свој музеј
Одјек неких речи из нагнуте посуде помуте њену празнину,
Страхујем да неће бити довољно светлости,
Да ће овај дан прерасти у зид,
У кавез,
Да ће се све речи сабити у једну али њу нико неће
Чути

НИТИ

За трагом, у његовој тишини, између две речи,
У њиховој дубини где стиснуто куца моје срце
И откуцава коначни збир, као да некуд жури,
А глас јечи јер терају ме речи па стопама дотичем
И земљу и ваздух као да пратим неко невидљиво биће,
Оно за чим жудим, готово бестелесно, гледам и
Питам се – да ли у свим тим покретима и речима
Заиста јесмо?
Кад све из себе исцеде, кад остане само тишина
Која одјекује,
Ништа.
Кад моје гласне жице затрепере – шта из њих
Истерују врисци из празнине звона у које сам се скрио
И нестао без трага
Ако се мој поглед још сећа – разлила се светлост
Коју је оставила изгорела свећа
И још траје дан

ОСИПАЊЕ

Свакодневно ме нестаје по део
Или опадне по нека влас косе или
По нека реч излети и загуби се
У свакодневној буци
Остану моје руке у додиру
Кораци се заглибе у једном месту
Поглед ме понекад остави на неком прозору
Који своју радозналост крије као огледало
Ујутро умивајући се вода ми спере
Невидљиву маску у којој сам се зближио
Са онима из сна и сад да ме виде
Не би ме препознали
Сваки дан нестајем део по део а да то и не примећујем
Други ми кажу - Некако си се променио
Једва сам те препознао
Боја гласа ти је постала храпава као звук из грла сламчице
Волео бих да знам шта травка травци у пољу шапуће
Не мичући се са места али како да то чујем
Желео сам живот у комадима бар у комадићима
У вртлогу у тако раздвојеној и састављеној
Стварности коју сам задржавао
Осипао сам се и кад сам веровао у чврстину
Свих поступака и кад сам остајао сам опкољен даљином
Та ме мисао тако усами да ми се учини да свет кружи
Негде далеко а да је у мени празнина и да се
Све около осипа

ЈУТАРЊЕ РАСПРАВЕ

1.
Где се светлост оштри?
На једном листу, у капи росе.
Па зар ту, опет ме лажеш?
Очију ми, ту се љуља и љути
што је гледам.
2.
Колико стане у скупљене дланове
У шаке
У корпицу исплетену од прстију?
Моје лице
Моје очи
И све у очима.

UZ DVADESETOGODIŠNJICU I PRESTANAK RADA IZVEDBENOG KOLEKTIVA BADco.

PUNE ČETIRI PETOLJETKE

PIŠE: Igor Ružić

Nije BADco. jedinstven po svjesnoj odluci prestanka postojanja u obliku koji je dovoljno dugo izdržao da ne bude samo fusnota. Dapače, najčešće baš tu i takvu odluku radikalne resupstancijalizacije donose oni najhrabriji, s različitom argumentacijom, ali ona se uglavnom svodi na nametnutu, ili samonametnutu, promjenu vlastite perspektive

Došlo i prošlo, reklo bi se lakonski i nastavilo dalje, *business as usual* domaćeg kazališta. Ali, nije baš tako, jer pandemijska 2020. nije stigla, mogla, a pomalo niti htjela obilježiti činjenicu svoje dvadesetogodišnjice, tj. činjenice da se u njoj, na ovaj ili onaj način, trebalo obilježiti nešto što ipak jest na drukčiji način definiralo stvari i što je, kratkoročno i/li dalekosežno promijenilo ovo društvo, pa i kulturu. Naravno, 2000. bila je po mnogočemu prijelomna, ne samo zato što na kraju nikoga nije pojeo milenijski bug. Ovdje je, kao što se zna, milenij došao par dana kasnije, i označio je ono što se još uvijek jednostavno, iako u biti nije takvo, zove kulturni razvitak. Što god danas tko mislio o tadašnjim upravljačima, o njihovim nacrtima, strategijama, rezolucijama ili tek bilježnicama, činjenica jest da se od 2000. broji trajanje mnogih fenomena domaće kulture, od kojih su neki preživjeli, neki nisu, dok su treći odustali, a razlog je isti: zanos koji se tada osjetio nije, gotovo od trenutka kad je pušten iz boce, slijedila sustavna podrška, čak i onda kad je nominalno za nju bilo i volje i sredstava. Među subjektima domaće kulture koji su nastali tada je i zagrebački izvedbeni kolektiv BADco. koji, nažalost, od prošle godine ulazi u onu posljednju grupu samoukinutih.

Nije BADco. jedinstven po svjesnoj odluci prestanka postojanja u obliku koji je dovoljno dugo izdržao da ne bude samo fusnota. Dapače, najčešće

baš tu i takvu odluku radikalne resupstancijalizacije donose oni najhrabriji, s različitom argumentacijom, ali ona se uglavnom svodi na nametnutu, ili samonametnutu, promjenu vlastite perspektive. U sličnoj poziciji našli su se i festivali, ali i platforme, grupe, umjetničke organizacije... Najpoznatije je, barem u ovom mileniju, vjerojatno samoukinuće najslavnijeg među domaćim festivalima: Eurokaza. Standardno subverzivnom inverzijom, festival s euro-predznakom prestao je postojati onog ljeta kad je Hrvatska ušla u Europsku uniju, uz ironični zaključak da je njegova misija iscrpljena. No, kao i Queer Zagreb koji se sjetio da mu je deset godina bilo dosta, nije sasvim nestao, jer produkcijski se i kao domaćin i dalje ostvaruje, u nipošto njim samim zadanim gabaritima. Spomenu li se samo još neki, koji preživljavaju na ostacima stare slave, grade drukčije modele postojanja i prisutnosti, ili su pak zaista i u potpunosti stavljeni *ad acta*, poput Eks Scene, Platforme mladih koreografa, TEST!-a ili Festivala novog cirkusa, svima njima su, kad se svedu iscrpljivanja poetike, mašte, snage, volje i poslanja i ljudstva, u konačnici ipak presudile produkcijske okolnosti. Upravo one diktiraju veću količinu potrošnje navedenog, i rezultat je logičan, koliko i, iz perspektive onoga tko kontrolira produkcijske datosti, krajnje ciničan: nitko drugi ih nije dokinuo do njih samih. Podsjeća na staru parolu o lancima...

Nije sve tako jednostavno, ipak, jer željelo se više nego što se moglo, a obećano je više od onoga što je trebalo dati, pa je agonija za neke trajala dulje, za neke kraće, ali rezultat je gotovo uvijek isti. Samo najvještiji, ne toliko u umjetničkom koliko u produkcijskom pogledu, opstaju u takvim okolnostima, a najgore je u tome upravo to da se ta zamka spremala još od devedesetih, kad su svi zazivali slatko tržište, ali su zaboravili da i nad njim, pogotovo kad je simbolički kapital kulture i umjetnosti u pitanju, postoji (ne) vidljiva ruka. No, u cijeloj toj povijesti izdržljivost i posvećenost, uz određene

Nemoguća iskapanja, Galerija MKC, Split 2020.

infrastrukturne ili pak sasvim osobne datosti, BADco. ima posebno mjesto kao izvedbeni fenomen koji je svoje trajanje dugo uspijevao prilagoditi tako da ni na trenutak ne odustane od svoje biti. Tek kad je to postalo nemoguće moralo se pristupiti sasvim dramatičnoj i sasvim konkretnoj sahrani.

Među subjektima domaće kulture koji su nastali 2000. godine je i zagrebački izvedbeni kolektiv BADco. koji, nažalost, od prošle godine ulazi u onu posljednju grupu samoukinutih (...) U cijeloj povijesti izdržljivosti i posvećenosti, uz određene infrastrukturne ili pak sasvim osobne datosti, BADco. ima posebno mjesto kao izvedbeni fenomen koji je svoje trajanje dugo uspijevao prilagoditi tako da ni na trenutak ne odustane od svoje biti

Posljednja produkcija u bogatoj i višeslojnoj povijesti BADco. zaista jest bila formalni ukop, odigran premijerno na Grobniku, u prirodi kojoj prijete krater nastao iskapanjem materijala za asfaltnu bazu autoceste Rijeka-

Zagreb. *Site specific* pristup jedna je od konstanti rada ove grupe jer, unatoč snažnoj konceptualnoj maniri, naizgled hladnom i namjerno neproničnom postupku, koji ne postaje ništa manje takav ni nakon više ili manje opsežnih obrazloženja, njihov cjelokupni opus ostaje obilježen samosvojnošću i prilagodljivošću. Posljednja je pak imala uvijek isti cilj: ostati na sceni, na način koji odgovara samo njima, slijediti svoj put i svoje kreativne impulse, suočavati se s nerazumijevanjem i plesne i dramsko-kazališne zajednice s jedne ili kritike i publike s druge strane, i konstantno dalje proizvoditi. Taj zahuktali *credo* ostao je okosnica spajanja nespojivog, od početne ideje da u to vrijeme možda i najbolji suvremeno-plesni duet (Nikolina Bujas- kasnije Pristaš i Pravdan Devlahović) postanu izvođači grupe čiji naziv možda i jest akronim od Bezimeno Autorsko Društvo, dok se s njima uparuju članovi bez prethodnog, ili s tek minimalnim scenskim iskustvom poput dramske autorice Ivane Sajko, koja u grupi nije ostala dugo, ili pak teoretičara Tomislava Medaka, dramaturginje Ivane Ivković i te pokretača i neslužbenog šefa kompanije, također dramaturga Gorana Sergeja Pristaša. Inicijalnim plesničima ubrzo su se pridružile nešto mlađe izvođačke snage Ana Kreitmeyer i Zrinka Užbinec, ali ni ostalima nije dugo trebalo da iz navodno sigurne pozicije preuzmu i performersko-prezentacijsku odgovornost.

Iako je na pozornici razlika uvijek bila vidljiva, jer izvrsni su plesni ostali izvrsni, dobri su to u ovoj konstelaciji postali, a dramaturzi su se snalazili, kolektivna sinergija nastala iz kvalitetno skrojnih mogućnosti i ograničenja, s trajnom i planskom namjerom širenja prvih i nadilaženja drugih, ostala je izvorištem ne samo izvanjske ili stručne posebnosti ovog kolektiva, nego i, što je puno važnije, trajnim potencijalom za istraživanje, učenje i probavljanje novih informacija, materijala, postupaka, čak i medija. BADco. je svoj unutarnji inkluzivni patent trajno primjenjivao i na vanjske suradnike, uz pomoć kojih je prelazio ograničenja prostora izvedbe koji nisu uvijek bili izvedbeni, među kojima su neki plesali samo jedno ljeto dok su drugi postali čvrstim vanjskim tijelom kolektiva (Helge Hiteregger, Daniel Turing, Silvio

Vujičić, Siniša Ilić, Goran Ferčec, npr.). Brojne suradnje s umjetnicima srodnog promišljanja medija u kojem primarno djeluju, bilo to dramsko pismo, vizualna umjetnost, film, kostimografija, širilo je i djelovanje BADco. jednako koliko je i samoj kompaniji orijentiranost na inozemne fondove, sudjelovanje u međunarodnim projektima i broj gostovanja zbog kojih su tvrdili da igraju vani kako bi mogli igrati kod kuće. Drugim riječima, europski, ali ne i samo europski put BADco. obilježilo je gastarbajtersko popunjavanje budžeta kompanije kako bi se prebrodilo domaće nezavisnoscensko preživljavanje, što je ipak na koncu model koji ne može izdržati zauvijek, bez obzira na posvećenost članova i suradnika ili njihovu moralnu, fizičku, ideološku i svaku drugu stamenost.

Iako je na pozornici razlika uvijek bila vidljiva, jer izvrsni su plesачi ostali izvrsni, dobri su to u ovoj konstelaciji postali, a dramaturzi su se snalazili, kolektivna sinergija ostala je izvorištem i trajnim potencijalom za istraživanje, učenje i probavljanje novih informacija, materijala, postupaka

Lamentiranju ipak nema mjesta, s obzirom da je riječ o racionalnoj odluci koja mnogo prokuhanog potencijala vraća sceni na različite načine: od pedagoške prakse u institucijama poput Akademije dramske umjetnosti i njezinog Plesnog odsjeka, preko izravnog aktivizma i preuzimanja političke odgovornosti, do kolektivom nesputanog autorstva i višestrukog osamostaljenja pojedinačnih autorskih rukopisa svih članova, ne nužno jedino u ovako klasificiranim sadašnjim i budućim agregatnim stanjima. Umjesto žala za prošlošću, svrsishodnije je četiri pune petoljetke BADco. i više od četrdeset predstava, instalacija, projekata, akcija... koje je u pravilu pratila i teorijska priprema/podrška u vidu publikacija, skupova, konferencija... možda naivno i bezuspješno pokušati svesti na nekoliko zajedničkih nazivnika. Nema sumnje da je rad ove kompanije obilježio pojam koncept, ali izvan naslaga kojima ga je opteretila umjetnička retorika i njezina profanacija on ipak označava ideju, možda razrađenu, ponekad namjerno vidljiviju ili dominantnu, a bez nje ionako nema umjetničkog rada kakav god on bio. Otpisavši na trenutak koncept, kohezivni faktor opusa BADco., u sasvim privatnoj interpretaciji potpisnika ove čitulje, mogla bi biti druga dva, jednako opterećena, široka i ambiciozna termina. Prijedlog je: gezamtkunstverk i utopija, namjerno fonetski i namjerno ne s velikim početnim slovom.

Preveden i shvaćen kao sveukupni umjetnički poduhvat, pri čemu se pazi

na svaki detalj i koji stvara cjelinu detaljima u njezinoj funkciji, prvi je gotovo pleonazam u izvedbenim umjetnostima suvremenog ili suvremenijeg tipa. Naravno, govori li se o pojedinoj produkciji, filmu, složenijem artefaktu i sličnom. Međutim, kad je riječ o umjetničkom kolektivu koji je u dvadesetogodišnjem trajanju imao uspona i padova, ali zastajkivanja i stranputica ipak bitno manje od punopravnih, čvrstih, uvjerljivih i vrijednih ostvarenja, dostići razinu punine tog pojma uspjeh je i veći nego što je vidljivo tek iz pojedinačnih radova. U postizanju te kvalitete jednako su zaslužni svi koji su bili ili još uvijek, na ovaj ili onaj način jesu BADco., ali i svi oni koji su se grupi tek približili jednokratno, suradnički, honorarno ili pauzalno. U spoju prominentnih sposobnosti i specifične težine članova, ali i suradnika, kolektiv je uspio izgraditi vlastiti jezik koji nije samo koreografija, samo režija, samo dramaturgija ili samo teorija, nego i, i, i..., što je u finalu puno više od zbroja sastavnica. Svaki pojedinac u tom prožimanju dobivao je priliku za samoostvarenje unutar zadane ili donesene niše ali i izvan nje, kroz rad na materijalu i kroz dopuštenje da materijal radi na njemu ili njoj. Pritom to ostavlja dojam sličnosti pojedinih segmenata opusa kolektiva, ili pojedinih radova, ali samo ukoliko se jezik sluša tako da se ne razumije, ili se ne želi razumjeti, što se njime govori. Postići da uvjetno rečeno dramski ili „tek“ izvedbeni tekst, govori istom sintaksom kao pokret te da koreografija korespondira s filmskom montažom a vizualna komponenta, dakle kostim u užem i scenografija u širem smislu, prevodi boje, materijale i oblike natrag u tekst, postiže se rijetko, uglavnom upornošću i minucioznim kalibriranjem svakog od izražajnih sredstava tj. svakog segmenta poruke od strane svakog od sudionika procesa. „Za kazalište je bitan totalitet ljudskog iskustva“, rekao bi jedan od viđenijih članova grupe.

Utopija je tek neznatno „lakši“ zajednički nazivnik opusa BADco., ne nužno samo zato što je naizgled vezan prije uz tematski aspekt većine radova. Kontempliranje o prošlim i budućim boljim rješenjima za različite slojeve suživota i održivosti, ali i aktivno zagovaranje nekih od njih, nesumnjivo jest i početni impuls i završni premaz nekih od predstava i akcija ove grupe. Međutim, i onda kad je riječ o hermetičnijim radovima, ili kad autoeksplicacija uporno zaziva tematiziranje istodobno konceptualistički kriptiranih ali i teorijom populariziranih (koliko god to paradoksalno zvučalo!) pitanja poput onih umjetničkog rada, sjećanja, gledanja ili pak geo i bio politike, riječ je ponovno o traženju načina kako poboljšati postojeće. Od samih sebe, pa preko arhitekture, vizualnih umjetnosti, književnosti pa do ekologije i kapitalističkog odnosa prema umjetnosti, prirodi i svemu između, članovi BADco. uvijek jesu i u funkciji potrage ili zagovaranja potrage za smislom najrazličitijih sputavajućih „zadanosti“, programirani da ga ne pronađu. Ponekad je to zbiljskije, uvjetovano globalnim krizama, ponekad transhistorijski u vezanju avangardi s modernošću, a ponekad u propitivanju svrhe tehnologije u odnosu na njezin utjecaj. Jer, čak i kad su najviše „ohlađeni“, ali i kad su čak i konkretnom događajnošću zagrijani do naznake transparentnog aktivizma, radovi BADco. argument su protiv dehumanizacije, možda čak primarno samih sebe.

Ima li većeg i boljeg razloga za samoukinuće?

*Pored internetske stranice BADco., više o grupi, njezinom radu i članovima može se saznati iz nedavno objavljene knjige razgovora s njima koje je kroz nekoliko posljednjih godina vodila teatrologinja Una Bauer. Knjigu naslova „Vježbanje nemogućeg“ objavili su Centar za dramsku umjetnost i Umjetnička organizacija Oaza, obje iz Zagreba.

BRANKO GAVRIĆ (1955. – 2021.)

DABOGDA ŽIVIO ROCK 'N' ROLL!

PIŠE: Bojan Krištofić

Plakat *ORA '81.* nije bio prekretnički trenutak za dizajn samoupravnog socijalizma zato što se tamo pojavljuje Vlada Divljan, koji je, uostalom, bio nepotpisani model, nego zbog toga što je Branko Gavrić nepogrešivo precizno osjetio *zeitgeist* – Titova smrt godinu dana ranije, daljnja liberalizacija omladinskog tiska i supkultura, nepovratni prodor duha Novog talasa kao autentične kulture mladih u sve pore javnog prostora uopće

Mada ih dijeli razmak od sedam godina (iako su bili skoro vršnjaci, rođeni sa samo tri razlike), u mom osobnom svemiru skoro iznenadna smrt Branka Gavrića usko je povezana s odlaskom Vlade Divljana (1958. – 2015.), također puno, puno preranim. Prvi rad pri kojem sam osvijestio njegovo autorstvo – ono Branka Gavrića, za mene središnjeg beogradskog i srpskog dizajnera druge polovice 20. stoljeća, ujedno i likovnog umjetnika, bio je nezaboravni plakat za jednu omladinsku radnu akciju '81. godine, čiji je lik – Vlada Divljan. Naravno, Divljana nisam nikad upoznao – za mene, mladog čovjeka rođenog potkraj osamdesetih, *spiritus movens* VIS-a Idoli bio je i ostao jedna od onih novotalasnih ili novovalnih umjetničkih osobnosti „većih od života“, k tome jedini od njih kod koga mi se takva aura kojom je na javnim nastupima zračio do dana današnjeg čini stvarnom i opravdanom. Bila je, dakako, poduprta i njegovom potpunom nepretencioznošću i dobroćudnošću, kakvu, također mi se činilo, nije bilo moguće glumiti ili podražavati. Za razliku od Divljana, Branko nije (p)ostao veći od života. Govoreći i pišući o njemu, koristim vlastito mu ime, jer sam imao privilegiju Branka zvati prijateljem, kao što sam se nadao da on tako zove i mene, tridesetak godina mlađeg momka, strukom dizajnera, koji je spomenuti plakat vidio na izložbi *Dizajn za novi svet* Muzeja Jugoslavije (2015/16.) (kustosi: Ivan Manojlović (MJ) i Koraljka Vlajo

Plakat *ORA '81.* / Omladinske radne akcije, 1981.

(MUO Zagreb)), o tome napisao tekst što ga je Branko vidio, nakon čega smo stupili u kontakt i počeli se družiti više-manje svaki put kad bih navratio u Beograd unatrag par godina. Naše prvo pravo druženje bio je ručak uz Savu kraj Muzeja savremene umetnosti, odakle je Branko došao iz Zemuna, gdje smo susreli Andreja Dolinku, prvog dizajnera Muzeja, za koga ne znam je li Branka poznao otprije, no osjećao sam tada kako smo i on i ja bili sretni kao mala djeca što imamo priliku uživo „pretresati“ cjeloživotni rad stvaraoča koji je jugoslavenski i srpski dizajn odredio više nego što je, imam dojam, do danas bilo prepoznato.

Plakat *ORA '81.* nije bio prekretnički trenutak za dizajn samoupravnog socijalizma zato što se tamo pojavljuje Vlada Divljan, koji je, uostalom, bio nepotpisani model (mada više nego prikladno izabran), nego zbog toga što je Branko nepogrešivo precizno, kako je umio uvijek (što je jako bitna sposobnost svakog vrhunskog dizajnera), osjetio *zeitgeist* – Titova smrt godinu dana ranije, daljnja liberalizacija omladinskog tiska i supkultura, nepovratni prodor duha Novog talasa kao autentične kulture mladih u sve pore medija, umjetnosti i javnog prostora uopće, te s time povezano novo otvaranje svijetu kroz muziku, dizajn, fotografiju, strip i sve druge vidove potpuno emancipirane kulturne autohtonosti – sve to skupa je Branko dotaknuo palcem kako bi mu osjetio bilo i sav taj uzavreli krvotok je potom propustio svojom originalnom optikom te ovjekovječio na površini plakata koji prikazuje omla-

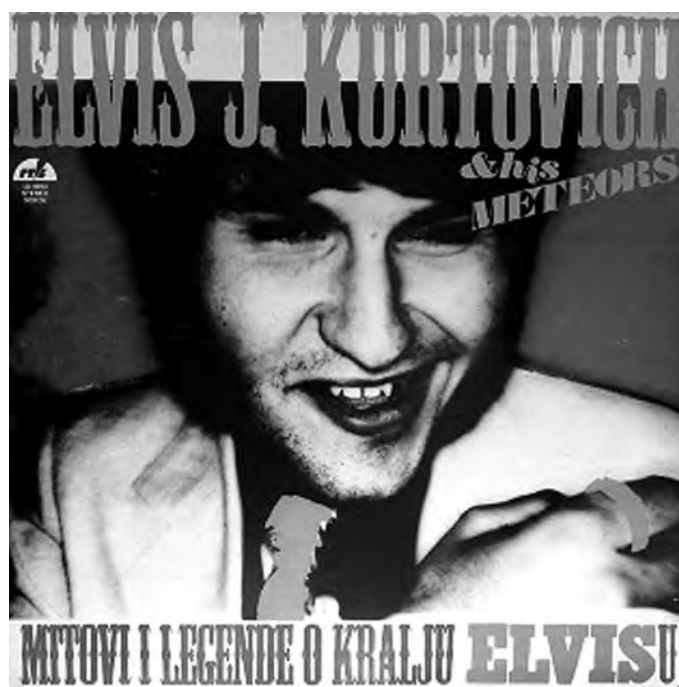
dinca Vladu sredenog poput Clarka Kenta ili Supermana (što je Divljan uistinu bio) kako srcem i rukama širi košulju, pokazujući svoje neizbrisivo S na grudima, a kraj njega stoji lopata zabijena u zemlju dok mu se iza leđa rađa novi, šareni dan. Ili samoupravni socijalizam i Superman idu sasvim ukorak jedan s drugim, ili Vlada Clark Divljan Kent i omladini i Partiji donosi nešto posve novo, dosad neviđeno, bio to napokon komunizam ili kapitalizam ili kakav treći dar s neba. Poruka je pogodila svoj centar.

Bez ikakvih bojazni zbog mogućih objeda da zastupam anakronizam, jer bunt dlaku mijenja, no ćud nikada, želio bih ustvrditi kako Branko Gavrić jest rock 'n' roll, preciznije – njegov slobodarski, neukrotivi, istinski otvoreni dio

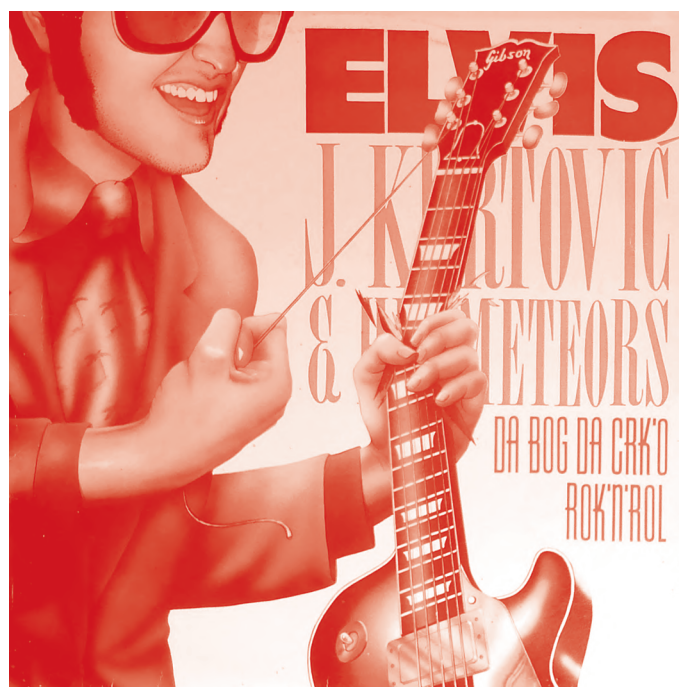
Zato, ako je Divljan (bio) lice *zeitgeista*, koje je naprosto moralo ostati vječno mlado i postojano, čak i donekle u stvarnosti, znamo li kako je on opstao mladolik i tako jedva promijenjen sve do kraja života, onda je Branko bio njegov okvir, onaj koji je skromno, ali nepogrešivo, omogućavao da lice što je više moguće dolazi do izražaja i tako što pouzdanije i trajnije obilježi vrijeme i prostor iz kojih je izniklo. Svakako, nije Branko stao samo na jednom plakatu, makar remek-djelu. Dizajner i skupa sa Sinišom Škaricom kreativni direktor Jugotonove epohalne vinilne kompilacije *Paket aranžman* (1981.), grafički oblikovatelj brojnih drugih omota ploča što su se utisnuli u zajedničko pamćenje generacija, među kojima se ističu sarajevski pokret *Novi primitivizam* te Elvis J. Kurtović & His Meteors – *Mitovi i legende o kralju Elvisu* (1984.), *Da Bog da crk'o rok'n'rol* (1985.)... – grafički urednik muzičkog magazina *Džuboks*, ali i urednik opće prakse: primjerice, upravo je Branko kao urednik beogradskih Omladinskih novosti objavljivao stripove hrvatskih autora poput prve varijante *Albuma* (1980.) Krešimira Zimonića, s kojim je u koautorstvu povremeno surađivao i na samim stripovima... Ukratko, Branko je bio svestrani, renesansni čovjek, što svaki dizajner prema pozivu i životnom opredjeljenju nesumnjivo mora biti, kako bi mogao rasti i ostati povezan s prirodnim tokom i svoje i međunarodne kulture te razvijati njihovu razmjenu; a također je bio i čovjek od masovnih medija, čovjek od novina i tiska, kojem je duboko razumijevanje „sedme sile“, uz sudjelovanje u njezinim svjetovima suštinski odredilo stvaralački i životni put. K tome, bez ikakvih bojazni zbog mogućih objeda da zastupam anakronizam, jer bunt dlaku mijenja, no ćud nikada, želio bih ustvrditi kako Branko Gavrić jest rock 'n' roll, preciznije – njegov slobodarski, neukrotivi, istinski otvoreni dio. Branko je, siguran sam, dobro znao što je u životu uradio i postigao, kakav je i koliki krug ocrtao i čemu je sve blagonaklono i nesebično podario lik. Pak je Brankov lik, meni, bio njegov brk, donekle banski, pomalo plavokrvni, nekako nalik kakvom plemiću iz davnina, no to je nedvojbeno bio i ostao punk brk, lice plemenitosti i dobrote vječno postojano ispred grimase antimodernosti i primitivizma. Brankov najbolji i najtopliji dizajn. Dabogda živio rock 'n' roll!

Paket aranžman (1981.)

Mitovi i legende o kralju Elvisu (1984.)

Da Bog da crk'o rok'n'rol (1985.)

PARTIZAN KOJI PROMATRA DALEKOZOROM

**GORAN VEJVODA, KOMPOZITOR ZVUKA,
FOTOGRAF, MULTIMEDIJALNI UMJETNIK**

Kad si mlađi i ne razumeš, drma te, ali uzmeš nešto i pročitaš, saznaš dalje, odlaziš u nevine teritorije. To je ta razlika između prošlog i sadašnjeg vremena, jer su nevine teritorije tada postojale, danas bi ti trebao elektronski mikroskop da ih nađeš. Sve je danas ultra-hibrid i ultra-brzina, na neke ljude ta količina slojeva pada kao kamenolom i satre ih, događa se kompleksifikacija svega i ne snalaze se svi najbolje u tome

RAZGOVARAO: Željko Luketić

FOTOGRAFIJA: Florence de Montgolfier

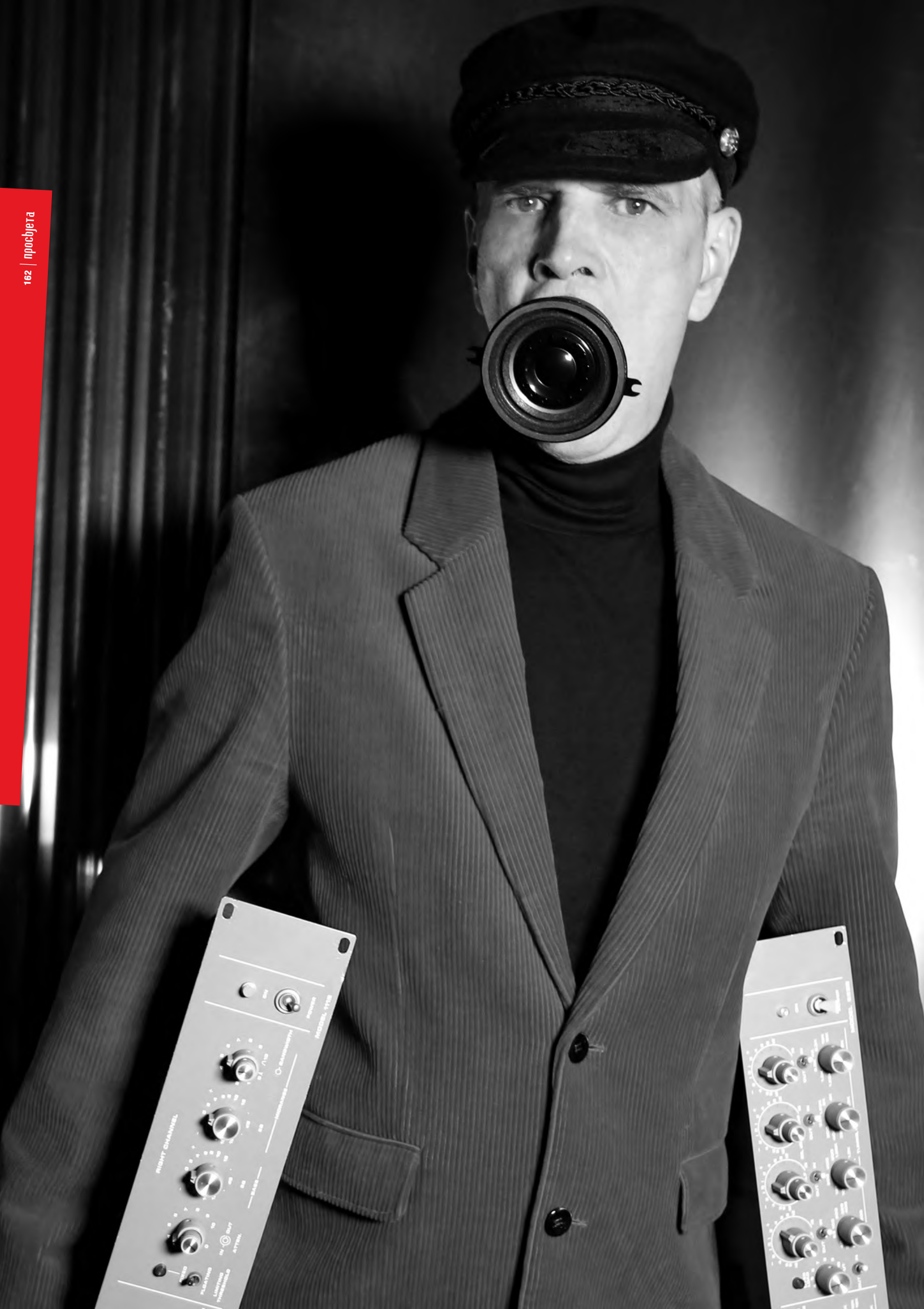
Ugledni časopis „Vreme“ nedavno je učinio presedan i objavio razgovor u dva nastavka s umjetnikom kojega je nazvao „Tajna ikona beogradskog novog talasa“. Naravno, ti razgovori, baš kao ni ovaj, ne mogu u potpunosti razotkriti koliko je toga od 70-tih pa sve do danas doživio, smislio, oblikovao, fotografirao, komponirao i producirao Goran Vejvoda, multimedijски artist kojega svaki dio javnosti pamti barem po jednoj djelatnosti, no teško ih može pohvatati baš sve. Razlog je možda i u tome što Vejvoda, osim vlastitih instrumenata djelovanja često mijenja i adrese, pa se može opravdano smatrati i multinacionalnim, svjetskim umjetnikom. Njegova sadašnja adresa je Amerika, prije toga bila je Francuska, još prije toga bila je to Jugoslavija u koju je došao, između ostalih, nakon Engleske i Italije. Ovih dana u regiji je prisutan zbog jedne iznimno praćene godišnjice: zagrebački Croatia Records, u svom beogradskom dijelu danas znan kao Jugoton Croatia Records, a svima nama u kolektivnom sjećanju samo kao Jugoton, objavio je reizdanja prvih albuma Električnog orgazma, Šarla akrobate i kultne kompilacije „Paket aranžman“, a sve u povodu 40 godina novog vala, odnosno novog talasa.

Vizuale na tim reizdanjima radio je i Goran Vejvoda, čiji je fotografski pa i dizajnerski rad, čini se, najmanje istražen, jer će primat u toj memoriji prije preuzeti njegov glazbeni dio u bendovima poput Kozmetike, Idola, D’Boys, kolaboracije s Bebi Dol, Mitrem Subotićem Subom (Rex Ilusivii), a kasnije s Rambom Amadeusom i Elvisom J. Kurtovićem, da spomenemo samo neka najglasnija imena iz domene pop kulture. Pisao je za magazine poput Rocka,

Džuboksa, umjetničkog časopisa Izgled, nastupio u „Ruskom umjetničkom eksperimentu“, objavio jednu od prvih ikad napisanih knjiga o Brianu Enu „Zaobilazne strategije“ i potom otišao u Francusku gdje karijeru nastavlja kao uspješan sound-artist. Autor je glazbe za filmove Enkija Bilala, objavljuje svoje eksperimentalne radove i bavi se teorijom zvuka, čest je gost muzeja i galerija, a sa svojom suprugom Florence Müller je i autor dvodijelnog filma „All Sounds Considered“ (2017.) koji se bavi medijem zvuka i tišine, te zvuka kao umjetničkog medija.

Međutim, zvuk je posljednjih mjeseci „kao štafetu“ zamijenila fotografija: osim Vejvodinih fotografskih doprinosa reizdanjima ključnih novovalnih albuma, dogodile su se i dvije izložbe, upravo istog povoda. „Novi talas u Beogradu: Paket aranžman (1981. – 2021.)“, autora Zorice Kojić i Dragana Ambrozića, predstavlja uz Gorana Vejvodu i antologijske snimke koje su nastale tokom 1980. i 1981. godine, a koje potpisuju i Goranka Matić, Branislav Rašić, te fotograf i dizajner Branko Gavrić. Prije završnice na Kalemegdanu na platou ispred Umetničkog paviljona „Cvijeta Zuzorić“, sličnu su retrospektivnu izložbu, ovaj puta pod naslovom „Tako je talasao Novi talas“ u RTS Klubu početkom godine postavili Jugoton i Radio Beograd 202. Čini se da je novi talas opet u žiži interesa, tako da je razgovor s Vejvodom možda najbolje započeti fotografijom.

Uz spomenute izložbe i reizdanja albuma „Paket aranžman“, kao i prvog albuma Šarla Akrobate „Bistriji ili toplji čovek biva kad...“ i Električ-

nog orgazma, stavljen je obljetnički naslov „40 godina novog talasa“. Je li to baš točan početak novog vala i trebamo li ga uopće tražiti?

Goran Vejvoda: U posljednjih godinu dana imao sam dosta vremena da razmislim baš o tim pitanjima, jer živimo u kontradikciji ubrzanog vremena i sad odjednom, vraćamo se unazad. Žurimo negde užasnom brzinom. Otkad su me zvali iz Croatia Recordsa, i sad ova lepa reizdanja, pa sve do ovih izložbi, često se postavljalo pitanje koji je prelomni momenat i kada nešto počinje. Uglavnom za većinu historijskih stvari zna se datum, zna se i minut, znamo kada je ubijen Gavrilo Princip i bilo bi super da se kaže, eto, „tog dana prdnuo je neki tip u nekom podrumu i sve je počelo“. Ali u smislu nekih povoja, ceo jugoslavenski kontekst tada je bio vrlo pokretan, sada mi je to mnogo jasnije: bila je neka tanana nelagoda, neću reći mržnja, prema zabavnoj muzici i šundu koji se pojavljivao u istom obliku kao i u anglosaksonskim zemljama, a i prema svim onim sinfo rok, kvazi rok i kvazi pop grupama koje su nam se sve popele na kurac. Ne kažem da ta ili neka estetska muzika ne treba da postoji, ali ona nije oslikavala društvenu napetost, ona nije bila ogledalo trenutka. U smislu društvene napetosti mora da postoji neko zvučno i muzičko ogledalo trenutka. U tom smislu, neki realan trenutak koji, barem kad se pogleda s distance, izgleda kao historijski trenutak. U svakom slučaju, on vrlo organski reaguje na nešto što se dešava. U smislu bivše Juge sve je to već bilo spremno i sve je kuvalo ispod, još od Buldožera pa na dalje, sve te grupe bile su spremne. Imao sam osećaj da su bili raspoređeni u startnim blokovima. Nešto kao konjske utrke, u trenutku prije nego se na startu otvore vrata. Taj prelomni trenutak vrlo je blizak onome što se dogodilo u Engleskoj, od panka sve do novog vala i slušljivijeg, sladunjavijeg novog romantizma, to je bilo naprosto zato jer ljudi ne mogu dugo vremena da primaju sve te jake udarce koje je proizvodio pank. Ukoliko je netko usmeren isključivo na, recimo metal, i zatvoren je isključivo u svoju strukturu, onda ima poziciju van vremena i van istorije. Ukoliko ste u normalnijem, ljudskom fazonu, revolucionarni udar ne može se primati stalno u glavu. Prelomni momenat, te zvučne slike, počinje sredinom 1970-tih godina i polako se sve penje i menja do negde 1983., gde počinje da se razvodnjava i ulazi u mainstream. Svi stilovi na kraju postaju mainstream, to im je sudbina.

Koliko je „Paket aranžman“ kao kompilacija novih beogradskih bendova izdanih za zagrebačkog izdavača Jugoton danas još aktualniji i kao svojevrsni nostalglični dokument tada vrlo žive i propulzivne kulturne i svake druge suradnje i razmjene Zagreba i Beograda?

Goran Vejvoda: Možda s godinama postajem nostalgličan, jer kako stariš i vidiš stvari koje odlaze, kako vreme teče, upravo je sadržaj ovog pitanja nešto zbog čega sam duboko tužan što je jedan entitet, jedna celina kakva je bila bivša Jugoslavija – nestala. Taj *crossbreeding* koji se događao u to vreme je bilo nešto što je fantastično. Naravno, svi nacionalisti na ovoj planeti će da kažu „ne!“, ali za njih me nije briga. Nacionalizam je gubljenje vremena, jer nije kooperacija i kolaboracija između ljudi s idejom da se pravi bolja budućnost. U umetničkom smislu, tadašnja suradnja je upravo bila snaga koja je omogućavala da makedonski bend svira prve koncerte u Ljubljani, Rijeci ili Sarajevu, ili da bendovi iz Zagreba izdaju ploče u Beogradu i obrnuto. Bukvalno mi o tome nismo tada razmišljali, ne sećam se ni u jednom trenutku da je netko od muzičara i/ili umetnika koje sam sretao spomenuo tzv. „nacionalni problem“. Nikada, a bio sam prisutan na jugu, severu, istoku i zapadu zemlje,

nisam čuo da je netko Srbin, Hrvat, Slovenac, Bosanac ili što drugo. Osim u vicu. Nas to tada nije zanimalo. I zapravo nisam nostalgličan, nego na neki način ljut, idealna zemlja ne postoji, idealan grad ne postoji. Postoji samo kombinacija idealnih zemalja i/ili gradova koji tvore idealno mesto. Nebitno je radimo li mi to mentalno u glavi ili stvarno. Sada živim u Coloradu, daleko na neki način od svega, ali vezan sam za Meksiko koji je tu blizu, vezan sam za Hrvatsku kroz izdanje za Fox & His Friends, vezan sam za Beograd zbog izložbi o novom talasu, imam prijatelje po celom svetu... svi smo u nekoj kolaboraciji. Strah od multi-kulturnog društva je velik. Svi mi žongliramo na jednoj granici, naravno, ne kao prije, kao na primer, tada ta kolaboracija Zagreb – Beograd. Tada je to bilo prirodno i mi nismo ni razmišljali o tome kao nečem posebnom. U tome je bila snaga te zemlje, koja je sada u raspadnutoj remiks verziji.

U smislu bivše Juge sve je to već bilo spremno i sve je kuvalo ispod, još od Buldožera pa na dalje, sve te grupe bile su spremne. Imao sam osećaj da su bili raspoređeni u startnim blokovima. Nešto kao konjske utrke, u trenutku prije nego se na startu otvore vrata

Suradivao si sa grupama Idoli, Kozmetika, D’Boys, zatim pomogao karijeri Bebi Dol i mnogima drugima kao muzičar i producent. Osobno smatram da je zapravo Kozmetika onaj prvi pravi novi val u Jugoslaviji. Na obljetničkim izdanjima Šarla Akrobate i „Paket aranžmana“, naglasak je stavljen na tvoju ulogu fotografa. Ipak, bio si više od toga i nisi imao samo tu ulogu.

Goran Vejvoda: Kozmetika je poslednja epizoda dugačke priče koja je počela negde 1974. godine, znači pre panku i novog talasa. O Kozmetici bismo mogli zaista dugo, ali izdvojio bih ono najvažnije: ona je važna jer je imala taj alhemijski momenat, kako je što rađeno i kako je išla suradnja među, letećim, privremenim i modularnim članovima grupe. Mi smo bili bukvalno u umetničkom kaotičnom samoupravljanju i animalno se vodili instinktom ka kreaciji. DIY-moment je također važan, a korišteni su i principi ne-muzičara koje je upotrebljavao, na primer, Brian Eno. Ukratko bi to značilo da bilo tko, u bilo kojem trenutku može da uzme i menja instrument i postane umetnik i muzičar i da ima neku duboku potrebu da se iskonski izrazi. Meni često govore, „a ti si taj renesansni lik pošto si radio sve i svašta“, što me sve manje čini sretnim jer upravo me nedavno moja žena koja je kustosica i istoričarka umetnosti podsetila da upravo renesansa profesionalizuje umetnike, a pre toga je bilo vreme u kojemu su svi bili muzičari i pesnici, umetnici, sasvim neprofesionalno.

Fotografija mi je pomogla da se izrazim kad nisam imao gitaru ili papir i olovku, bili smo Warholova deca i sada na to gledam kao preteču instagram-kulture, jer smo prvi put nakon hipi-kulture prešli iz dugog vremena u kratko vreme. Sada smo još u kraćem. I Warhol je dodirivao druge medije, jer uvijek postoji želja da se izrazite kroz neko novo ili drugačije sredstvo. Na neki način, ta želja te čini da budeš površan, znači, nisi možda super-dobar u svakom od tih medija, ali ostvaruje se taj pred-renesansni momenat u kojemu su se ljudi osećali neopterećeni ne samo profesionalizacijom, nego i etiketom koja može da ti se stavi na leđa. U tom smislu i u tom trenutku, imao sam puno razloga, zbog prijatelja, roditelja, poznavanja jezika i još puno toga, osećati mogućnosti svih medija. Razvila su se i tehnološka sredstva, a važna je i izloženost tada velikoj sceni kulturnih centara, od Ljubljane do Skopja pa nadalje. Recimo, najviše vremena provodio sam u Beogradu u Studentskom kulturnom centru (SKC) gde su dolazili ljudi poput Josepha Beuysa, Katalin Ladik, Charlemagne Palestine, Vladana Radovanovića, Marine Abramović i cele ekipe, ima ih jako puno. Mi smo sve to „pili“ i „pušili“, i naravno, ne možeš nakon toga da ostaneš neutralan. Možda si mlađi i ne razumeš, drma te, ali uzmeš nešto i pročitaš, saznaš dalje, odlaziš u nevine teritorije. To je ta razlika između prošlog i sadašnjeg vremena, jer su nevine teritorije tada postojale, danas bi ti trebao elektronski mikroskop da ih nađeš. Sve je danas ultra-hibrid i ultra-brzina, na neke ljude ta količina slojeva pada kao kame-nolom i satire ih, događa se kompleksifikacija svega i ne snalaze se svi najbolje u tome. Za neke je to košmar.

U umetničkom smislu, tadašnja suradnja je upravo bila snaga koja je omogućavala da makedonski bend svira prve koncerte u Ljubljani, Rijeci ili Sarajevu, ili da bendovi iz Zagreba izdaju ploče u Beogradu i obrnuto. Bukvalno mi o tome nismo tada razmišljali

Spomenuo si bivšu državu odnosno tadašnje vrijeme. Postoje dva dominantna narativa o Jugoslaviji na ovim prostorima: od romantičnog gledanja na vrijeme koje je bilo sjajno i od posve ekstremnog suprotnog gledišta o „tamnici naroda“ u kojoj je „postojala samo jedna vrsta jogurta“. Kako se u tu raspodelu uklapaju ideje gledanja na multimedijske umjetnike kao renesansne „svaštare“ ili je možda i vrijeme tražilo da preuzmeš samo jednu ulogu, recimo onu muzičara u Kozmetici ili vlastitom bendu Annoda Rouge?

Goran Vejvoda: Uvek je bilo bolje i uvek je bilo lošije. To je dupli odgovor i o tome često pričam ovde u Americi gde živim. Uvek je bilo perspektiva, koje

Šarlo akrobata, SKC, Beograd, 1981 – 1982. / Fotografija: Goran Vejvoda

Električni orgazam, SKC, Beograd, 1981 – 1982. / Fotografija: Goran Vejvoda

Ivica Vdović, Ulica Prote Mateje, Beograd, 1981 – 1982. / Fotografija: Goran Vejvoda

Milan Mladenović, Ulica Prote Mateje, Beograd, 1981 – 1982. / Fotografija: Goran Vejvoda

su se mogle poboljšati, a onda bi se ipak pogoršale. Za mene je dovoljno da zemlje imaju barem neku ideju kako funkcioniše društvo i da se međusobno ne kolju svakih pet minuta. Ne uključujem u to „demokratski proces“ koji je, kako ga se danas shvaća, u Americi proizveo sve što se dogodilo sa Trumpom. To da ljudi glasaju na izborima, naravno da je bolje nego da ne glasaju, međutim, događaju se situacije zatvaranja u vlastitu istinu, ili činjenice da netko uvek zna bolje. Svatko gaji svoju baštu i svoju istinu, znači „moja istina je bolja od tvoje“ i obrnuto, i onda naravno, „moj pištolj je veći od tvog“, pa izvadim pištolj jer mene ne jebe tvoja istina, pa te ubijem jer je moja istina bolja od tvoje. To je potpuno suprotno od onoga što mene interesuje. Uvek je bolje graditi, a ne rušiti. Što se moje uloge tiče, čak sam i sretan s time da ljudi ne znaju čime se sve bavim, niti možda imaju ime za to, naprosto kažem – umetnik. Ako netko ima podpitanje i zaista želi znati, rado mu odgovorim, ako ne pita i to mi se dopada: umetnik je neka romantična kategorija koja uključuje svašta, ne mora se nužno definirati. Čak i u današnje vreme kad se sve zna, odlično je da ipak morate i sami potražiti nešto. Nisam ni na Fejsbuku zbog toga, nije da mi se ne dopada, jer sam vrlo rano prihvatao nove tehnologije. Ovde se radi i o nivou privatnosti, naprosto ne puštam svakoga. Ne bih možda ni sebe pustio, ne znam sve o sebi i možda će mi trebati još puno godina da shvatim tko sam. Napisao sam to u tekstu „Čudo“ za reizdanje Šarlove ploče za Croatia Records, bio sam tu neki slobodni elektron koji ide od probe do probe bendova. Možda sam lučio previše slobode i možda se netko time osetio ugrožen da im ne zauzmem mesto. Kao u kancelariji, dolazi neki novi tip, pa se svi useru. . . .

Fotografija mi je pomogla da se izrazim kad nisam imao gitaru ili papir i olovku, bili smo Warholova deca i sada na to gledam kao preteču instagram-kulture, jer smo prvi put nakon hipi-kulture prešli iz dugog vremena u kratko vreme

Taj novi tip je izgleda dobio najbolji stol, ima prozor i pogled na nebo. . .

Goran Vejvoda: . . .da, u mom slučaju je to neki umetnički svet, ali procesi su uvek isti. Svi imamo iste žudnje, iste strahove, iste bolesti. Moja pozicija „slobodnog elektrona“ i u kontekstu drugih fotografa koji su bili zastupljeni na izložbama o novom valu u Beogradu, jest da sam u svim tim situacijama možda bio „shadowman“, čovek iz senke. Ili partizan koji promatra dalekozorom, možda su tu neki koreni mog oca. Prijatelj sam sa Gorankom Matić i obožavam njene fotografije, sve izložene fotografije na Kalemegdanu

su odlične, možda je neka generalna razlika da nikad nisam radio namensku fotografiju, recimo za neke novine. Puno vremena sam provodio sa tim bendovima, uvek sam imao foto-aparat kod sebe i nekada bih slikao čisto iz zezanja. I Goranka bi to radila i Dragan Papić bi to isto radio. Šarlo Akrobata hteli su da im uradim ceo omot za ploču „Bistriji ili tuplji čovek biva kad...“ i kad sam im predložio kako će to izgledati, a fotografiju smo brzo izabrali, prva reakcija bila je da suviše hladno izgleda. U omotu nije bilo nekog haosa, a ploča je imala haotičan momenat, što je dobro. Odmah u startu znao sam da želim ići u kontrast od haosa. Uvek sam bio pod uticajem Bauhauusa i švajcarskog dizajna, hladnog, ali bez vremenske dimenzije. Sve te stvari stoje, one nemaju vremenski potpis, kao što ima neki psihodelični dizajn. Omot smo potpisali zajedno, jer su hteli svoje elemente, ali naslovna strana je ostala kako sam zamislio i zbog toga sam sretan. Iako je Papić napravio 50 hiljada slika više od mene, u nekom smislu se smatram bliskim njemu, prema načinu i stilu fotografija, osećam tu neku ležernost i ne vidim formalizam. A i družili smo se puno zajedno, pratili New Musical Express, Melody Maker, Antona Corbijna, omote Kraftwerka, Blue Note, metalnih omota suvremene muzike Philips ploča... Pratimo sve te časopise, slušamo te ploče, izloženi smo, za razliku od svih onih naših prijatelja iza gvozdene zavese. Mi smo tada imali taj vetar slobode, pokret Nesvrstanih, grad pun Afrikanaca na raznim studijima i sve to upijaš u sebe kao spužva.

Strah od multi-kulturnog društva je velik. Svi mi žongliramo na jednoj granici, naravno, ne kao prije, kao na primer, tada ta kolaboracija Zagreb – Beograd. Tada je to bilo prirodno i mi nismo ni razmišljali o tome kao nečem posebnom. U tome je bila snaga te zemlje, koja je sada u raspadnutoj remiks verziji

Negdje u tom vremenu, tvoj se multimedijalni rad proteže i na knjige. Uređuješ i objavljuješ kolekciju razgovora Brian Eno: „Zaobilazne strategije“ 1986., jednu od prvih takvih knjiga o Enu uopće. Tada i odlaziš iz Jugoslavije. Kako je došlo do te izmjene ne samo fokusa, nego i lokacije?

Goran Vejvoda: Nekad mislim da je moj život posložen modularno, ili da se izrazim drugačije, kao neka štafeta koju u određenom vremenu nosim. Ideja o knjizi o Brianu Enu pojavila se na neki čudan način. Moja majka vodila me na prvi koncert koji sam vidio kao klinac u životu, na koncert Beatlesa u Rimu 1965. godine. Ona je tada mislila da će moda Beatlesa brzo proći i da je to tek neki prolazni faktor i da to neće da ostane, nego će se sve vratiti u stari fazon. Ona je imala taj neki buržujski stav. Vremenom, prvi instrument

koji sam imao bili su bubnjevi i znala mi je da kaže „pa nećeš valjda svirati taj primitivni instrument!“. To me je pogodilo. Bila je pametna žena, ali je imala konzervativan fazon prema visokoj umetnosti. Otprilike, ili si Mozart ili si niko. Zbog toga nisam ni školu završio, to mi je bilo kao neki teret na leđima. Kad sam krenuo da kapiram Briana Ena, shvatio sam, vidi, tu ima neki intelektualac, ima teoretisanja, ima i umetnosti. Htio sam da napravim knjigu koja bi u Jugoslaviji bila kao neki manual, kao školska knjiga i da na kraju pomisle, jebote, sve ovo može da se radi sa zvukom i muzikom! Vrlo mi je bilo bitno da se ta knjiga desi, i desila se.

Bio sam tu neki slobodni elektron koji ide od probe do probe bendova. Možda sam lučio previše slobode i možda se netko time osetio ugrožen da im ne zauzmem mesto. Kao u kancelariji, dolazi neki novi tip, pa se svi useru

Bilo te je na svim stranama svijeta i radio si puno i još uvijek radiš. Kako bi danas sažeo sve to, ako netko baš pita i ostavi možda jedan redak prostora.

Goran Vejvoda: Rekao bih da sam kompozitor zvuka, soundcomposer. Taj mi se izraz sviđa. Danas je najveći problem 19-stolećni model i način mišljenja, za većinu ljudi postoji strah da se sve raspada. Kažem to u neutralnom smislu, ali danas smo svi umetnici i fotografi zbog telefona kojeg imamo u džepu, imamo pluginove pa smo i svi muzičari, sve je tu. Jacques Derrida, Guy Debord i mnogi drugi govorili su o tome, to nije ništa novo. Problem je što smo svi sve, a ta paradigma je vrlo teška da se proguta, zato što se kapitalistički sistem raspada kad smo svi sve. U kapitalizmu moraš da budeš individua da bi mogao da budeš potrošač, pošto kapitalizam postoji na potrošnji.

U kontekstu umetnosti, ako sistem nije baziran na novcu, vraćamo se u predrenesansno doba, gde ja mogu da ti dođem pod prozor i pevam serenadu, a ti mi baciš karotu jer sam gladan. Taj umetnički bubble će eksplodirati, to je sigurno. Zato se i ne trudim imati galeriju, nekoga ubeđivati u neki rad niti prodavati neku praznu priču ili art-storytelling, koja će da završi kao dekorativni element iza neke sofe. Sadašnji hijerarhijski sistem će se raspasti, rascep se već dešava. Isto kao i ekologija, znamo da smo udarili u zid, ali ne poduzimamo ništa. U umetnosti isto, svaki dan obilazim galerije suvremene umetnosti ovde u Denveru gde živim i sve to izgleda kao proliv. I sebe uključujem u taj proliv. Problem je u tome što većina ljudi koristi isti kod promatranja i dešifriranja umetnosti, ima formatiran stav. Interesuje me potpuno otvoreni pristup, pristup oslobođen dogme konzumiranja i stvaranja umetnosti. Možda neka nova ekologija arta na horizontu.

O FILMU *POSljednji SRBIN U HRVATSKOJ* PREDRAGA LIČINE

INTERTEKSTUALNI TERORIZAM

PIŠE: Zoran Jovančević

„Posljednji Srbin u Hrvatskoj“ je debitantski film kojim je njegov autor Predrag Ličina dokazao i redateljsku i scenarističku zrelost, a i zrelost odgovornosti izbora teme. Ono što ga uvelike razlikuje od ostalih u regiji je da ni najmanje nije servilan prema zapadnim centrima moći, koji su itekako krivi za rat na području bivše Jugoslavije

Postoji nekoliko različitih segmenata koje pokriva film „Posljednji Srbin u Hrvatskoj“ (2019.) Predraga Ličine, a to su: područje naglašene filmske, medijske i popkulturalne intertekstualnosti, područje globalne stvarnosti duboko ukotvljene u *društvo spektakla* odnosno proizašle iz njega, intenzivan proces implozije hrvatskog društva koji se već godinama unazad našalost događa, te urlik preispitivanja smisla sudjelovanja u ratnim sukobima '90-ih godina na području Hrvatske, od strane onih koji su u njima izgubili svoje živote.

Kako je Jacques Rivette umjetnički rad Jean Luc Godarda lapidarno nazvao intertekstualnim terorizmom, u nešto drukčijem referencijalnom ključu se to može reći i za film Predraga Ličine „Posljednji Srbin u Hrvatskoj“.

Sama intertekstualnost ustanovljava tekst kao otvorenu mogućnost odnosa jednog teksta ili jednog njegova dijela s drugim tekstovima ili djelima u kulturi, gdje značenja određenog djela ne proistječu iz njega samog, već iz njegovog mapiranja komunicirajući s drugim sadržajima. Tako dani tekst postaje permanentno dinamičkog karaktera, te uslijed otvorenosti novim integracijama i stvaralačkim dopunama uvelike ovisi o konkretnom gledatelju to jest interpretatoru. Time *užitak gledanja* filma biva i nadograđen *užitkom interpretacije*, a iza toga i transformacije jednog kinematografskog djela. Sam *filmski citat* se mora prepoznati, jer inače gubi svoj smisao i značaj. Za filmskog stvaratelja citat je sam oblik komunikacije s drugim djelima i njima se koristi u svrhu: dobivanja podrške za građenje vlastite ideje; izražavanje profesionalnog poštovanja za konkretnog autora, odnosno djelo (takozvani

Iz filma *Posljednji Srbin u Hrvatskoj*

homage); određenog stilskog isticanja – filmske aluzije na danog autora, njegov umjetnički uradak ili specifičnu filmsku epohu; parodiranje određenog filmskog ili nekog drugog teksta; parafraziranje teksta što znači da je riječ o svojevrsnom labavijem citiranju. Dramaturški gledano, citati odnosno šire gledano cjelokupna intertekstualnost, itekako bivaju u službi proširivanja radnje, odnosno osnaživanja same filmske priče.

Sukladno spomenutom, treba nabrojati razne filmske i druge reference u filmu „Posljednji Srbin u Hrvatskoj“.

Kadrovi otvaranja filma snimljeni iz zraka gdje glas radijskog voditelja u *offu* priča o stvarnosti („U intervalu posljednjih godinu dana Hrvatsku je napustilo 186.633 stanovnika. To je za 4,5% manje nego godinu dana prije.“) filmska je aluzija na kadar otvaranja filma Roberta Altmana „Kratki rezovi“ (Short Cuts, 1993.). Samo prezime Motika isto tako može biti i nadimak jednog od glavnih likova filma kako je on visok i mršav. Vozeći crveni sportski kabriolet automobil, to može biti citat na lik kojeg primjerice glumi Dustin Hoffman u filmu „Diplomac“ (The Graduate, 1963.) Mikea Nicholasa ili film „Prijezir“ (Le Mépris, 1963.) Jeana Luca Godarda gdje crveni kabriolet vozi filmski producent. Dana ikonografija crvenog kabrioleta jedna je od konstanti prikazivanja hedonističkog načina života u mnoštvu filmova, te naravno nije karakteristična samo za dva navedena filma.

Što se tiče *billboard* reklama gdje su jedan do drugog plakat za vodu za piće i plakat za serijal s nacionalnom junakinjom Hrvajkom Horvat, nesumnjivo je da sintagma „kruha i igara“ biva zamijenjena sintagmom „vode i seri-

jala". Kada Milan Motika na ulazu u dani lokalitet daje napojnicu zaštitaru na vratima to je očito citat iz filma „Dobri momci“ (Goodfellas, 1990.) Martina Scorsesea, a isto tako kada Predrag Ličina snima kadar snimljen iz prtljažnika automobila radi se o kadru jako korištenom u raznim filmovima, ali je on ipak najtipičniji za rad Quentina Tarantina. U vezi scene kada u jednom caffe baru sjedi osoba i čita nacionalni tjednik nazvan Sloboda, očito je da autor ironizira cjelokupno stanje Hrvatske odnosno njezina državnog suvereniteta, a i na samom početku je kazano da se radnja filma događa sedam godina nakon bankrota Hrvatske. U sceni na stolu za masiranje, gdje je Milan Motika u salonu za masažu, to je itekako moguća referenca na sličan kadar s Robertom De Nirom u filmu „Dozvola za Fockere“ (Meet the Fockers, 2004.).

Kako je Jacques Rivette umjetnički rad Jean Luc Godarda lapidarno nazvao intertekstualnim terorizmom, u nešto drukčijem referencijalnom ključu se to može reći i za film Predraga Ličine „Posljednji Srbin u Hrvatskoj“

Što se tiče metamorfoze ljudi od normalnih osoba u one zaposjednute uslijed inficiranosti, radi se o klasičnoj vizualnoj ikonografiji horor filma. Stavljanje oboljelih u karantenu je moguće aluzija na film Gorana Markovića „Variola Vera“ (1982.), a osim njega i veliki broj stranih filmova dotične problematike. Još jedna referenca na sadržaj regionalnog filma može biti i u kontekstu samih zombija, kako je jedan od naslovljenih filmova Živojina Pavlovića upravo „Država mrtvih“ (2002.), a osim njega u kontekstu svjetske kinematografije se naravno radi o zasebnom – *Zombi žanru*. Nacionalna diva Hrvojka Horvat je neuništiva, to jest besmrtna – je slobodnija referenca na više inačica filma „Besmrtna“, kao i na istoimeno literarno djelo. Kada likovi u filmu „Posljednji Srbin u Hrvatskoj“ izgovaraju „Pođimo na selo“, to očito biva referenca na refren pjesme *Ula ulala* benda Haustor.

Davanjem imena Maks liku koji je tetoviran raznim fašističkim i nacističkim obilježjima, vidljiva je aluzija na Maksa Luburića, ali isto tako može biti i kratica za riječ *maksimalno* – što bi označavalo transgresiju civilizacijski prihvatljivog ljudskog ponašanja. Uzevši u obzir da likovi u filmu Predraga Ličine putuju iz jednog lokaliteta do drugog, može se reći i da se radi o *road movie* filmskom žanru. Odmorište Drakula je očito aluzija mada može biti i autorov *homage* filmovima o Drakuli, serijalima, te drugim vrstama popkulturalnih pojava inspiriranim njime. Kada Milan (Mićo) Motika konstatira „Stvarni život je dosadan“ on parafrazira maksimu Alfreda Hitchcocka kako „Film ne treba biti kriška života, već kriška kolača“. Što se tiče izdvojenog objekta *podruma* kao prostora za medicinske odnosno biološke eksperimente, očito se radi o toposu horor ikonografije.

Kada starija gospođa puca iz skraćene puške sjedeći u drvenim kolicima, naravno da se radi o stripovskoj vizualnosti koja je referenca na film Sloboda

Iz filma *Posljednji Srbin u Hrvatskoj*

dana Šijana „Maratonci trče počasni krug“ (1982.). Još jedna referenca na drugi Šijanov film „Ko to tamo peva“ (1980.) je scena kada jedan od likova sipa rakiju u dvije male čaše, a iza toga nazdravlja pijući iz flaše. Nakon što je otkrivena formula za liječenje virusa koja glasi – *srpska krv plus rakija*, jedan od likova izgovara: „Od toga možeš samo veća budala postati“. To se može itekako shvatiti i kao referenca na dokumentarni film „Vrela krv“ (2008.) autora Marka Mamuzića. Ime generala koji bi htio baciti takozvanu Humanu bombu je Ass Lee Turchinson, a očito je to aluzija na zapovjednika NATO-a Wesleya Clarka. Igrom slova Predrag Ličina mijenja ime NATO-ovu generalu, a time mu i daje karakternu odliku ljudske zadnjice – Ass. Osim toga lik zapovjednika koji hoće da baci takozvanu Humanu bombu je proizišao iz satire o naoružanju svjetskih supersila. Naravno radi se o filmu Stanleya Kubricka nazvanom „Dr. Strangelove ili: Kako sam naučio prestati brinuti se i zavoljeti atomsku bombu“ (Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb, 1964.).

Koristeći pjesmu *Bacila je sve niz rijeku* grupe Indexi kao muzičku pozadinu sukoba do istrjebjenja između Srba i Bošnjaka, referenca na film Srđana Dragojevića „Lepa sela lepo gore“ (1996.) je više nego jasna, te ona vjerojatno predstavlja autorski komentar Predraga Ličine na suvremenu neprekinutost neprijateljskih odnosa. Kada se u kampu pozdravljaju preko razglaša vojnici, to je očito referenca na film „Dobro jutro, Vijetname“ (Good Morning, Vietnam, 1987.) kojim Predrag Ličina radi *homage* glumcu Robinu Williamsu te autoru filma Barryu Levinsonu.

Različitih referenci i citata je očito jako mnogo, te zbog toga treba spomenuti i druge: Sanitarno osoblje u bijeloj zaštitnoj uniformi itekako proizvodi aluzije na veliki broj filmova, te je zbog toga moguće navesti samo najznakovitije primjere među njima, u kojima bijela boja odražava pripadnost kvazivishoj ljudskoj rasi, i gdje u njihovoj vizuri sve ostale bivaju njima inferiorne. To su naravno filmovi „Rođenje jedne nacije“ (The Birth of a Nation, 1915.) Davida Wark Griffitha, „Paklena naranča“ (A Clockwork Orange, 1971.) Stanleya Kubricka te kao treći reper može poslužiti film Michaela Hanekea „Funny Games U.S.“. Osim navedenog postoji i cijeli jedan zaseban filmski segment, a to je podžanr *distopijskog filma*, u kojem bijela uniforma predstavlja tendenciju ka obavljanju raznih eksperimenata na ljudima, bili oni socijalni, medicinski, ili u sferi neke druge znanosti.

Što se tiče kralice „Zora puca, bit će dana“ koju Hrvojka Horvat permanentno spominje u filmu i kao u serijalu čija je zvijezda, treba reći sljedeće: Autor stihova istoimene pjesme je Petar Preradović, te je pjesma napisana u svrhu buđenja hrvatske nacionalne svijesti. Za samog Petra Preradovića koji je bio časnik u austro-ugarskoj vojsci znakovito je da je i sam promijenio vjer-

sku pripadnost kako bi potencijalno napredovao u karijeri, to jest prešao je na katoličanstvo iz pravoslavlja kojem je izvorno pripadao.

Slično inverziji nacionalne pripadnosti Petra Preradovića, koja se u hrvatskom društvu događa i dan-danas itekako nažalost, i sama podjela uloga u filmu „Posljednji Srbin u Hrvatskoj“ bazirana je na svojevrsnom *contra castingu*, odnosno pripadnosti glumaca ulogama koje su suprotne njihovim nacionalnim pripadnostima.

U vezi geografskog lokaliteta Čepikuće koji se spominje u filmu, a većem broju gledateljskog auditorija nije poznat, radi se o mjestu u kojem se nalazi stanica za teleportaciju, iz kratkometražnog filma „Teleport Zovko“ (2013.) redatelja Predraga Ličine.

Na kraju će biti spomenut, iako je u stvari mogao biti i na samu početku, naravno George A. Romero, kako je on i ustanovio kao masovnije prihvaćen odnosno zaseban žanr *filmova o zombijima*, te je snimio nekoliko filmova iz tog područja. Svi ti filmovi su imali utjecaj na film „Posljednji Srbin u Hrvatskoj“.

Inače, sam Romero je sve to intenzivno konzumiranje to jest proždiranje ljudi i njihovih mozgova u njegovim filmovima, objasnio upravo sredstvom njegova komentara o određenim društvenim pojavama – nasilnim revolucijama, intenzivnom konzumerizmu te pomami za društvenim interakcijama.

O Društvu spektakla i hrvatskoj stvarnosti

Pored u većoj mjeri elaborirane filmske, medijske i popkulturalne intertekstualnosti, drugi segment to jest interpretacijski okvir filma jest stvarnost ukotvljena u *društvo spektakla*, odnosno proizašla iz njega. Zato treba navesti neke od točaka istoimenog vizionarskog djela Guyja Deborda.

Slike odvojene od svih aspekata života stapaju se u jedinstveni tok stvari, u kojem prethodno jedinstvo života više ne može biti ostvareno. Spektakl je konkretizirana inverzija života, nezavisno kretanje neživota. Spektakl nije samo dekor stvarnog svijeta, već je samo srce nestvarnosti ovog društva. U korijenu spektakla nalazi se najstarija od svih društvenih specijalizacija – specijalizacija moći. Stvarnost se pojavljuje u granicama spektakla, a spektakl postaje stvarnost. To uzajamno otuđenje čini bit i temelj cjelokupnog postojećeg poretka. Pasivni pristanak, koji spektakl zahtijeva, zapravo je već efikasno nametnut njegovim monopolom nad pojavnošću.

Spektakl ne teži ničemu drugom do sebi samom. Spektakl je u stanju da podredi sebi ljude, upravo zato što ih je ekonomija već potpuno podredila svojim ciljevima. Spektakl nije ništa drugo nego ekonomija koja se razvija zbog sebe same. Spektakl je sve što izmiče čovjekovoj aktivnosti, sve što ometa i zavarava njegovu sposobnost preispitivanja i korekcije. To je suprotnost dijalogu. Promatrači su povezani samo jednosmjernim odnosom s centrom koji ih razdvaja jedne od drugih. Spektakl ujedinjuje ono što je odvojeno, ali samo kao odvojeno. Društvena uloga spektakla je proizvodnja otuđenja. Iza sjajuće spoljašnosti spektakla, modernim društvom dominira težnja k općoj banalizaciji.

Da bi se radnicima nametnuo status – slobodnih proizvođača i potrošača vremena-robe, njihovo vrijeme je moralo najprije biti predmet nasilne eksproprijacije. Vrijeme proizvodnje, vrijeme-roba, zapravo je beskonačno gomilanje istovjetnih intervala.

Sukladno navedenom, očito je da je utjecaj društva spektakla na ljudski život sveprisutan, te se ogleda na mnoštvo različitih načina.

Ako postoji jedna od bitnih odlika zombija, onda je to upravo njihova ispražnjenost to jest neutralizacija njihove izvorne individualne prirode, te punjenje i uobličavanje njima stranim sadržajem. Itekako dolazi do izražaja da nije užasno ono strano što je predstavljeno u zombijima, već je to nasilje tendencije ljudske objektifikacije, koja se permanentno nalazi unutar sustava i koja biva prihvaćena kao norma.

Tako na primjer, u cilju stvaranja iluzije slobode te pod krinkom demokracije informiranja, ljudima je često dano i sugerirano da sudjeluju u interakciji s medijima, i to uz razne efektne slogane, kakvi bi mogli biti – „Komentiraj, ti to želiš, što o svemu sada veliš“?!!! Kako je ipak osnovni cilj danog diskursa proizvodnja komunikacije što višeg emocionalnog registra, te njezina što veća banalizacija i kognitivna reduciranost, to itekako priziva određenu problematiku verificiranu dobro poznatim principom. A koji glasi „Garbage in – garbage out“ (inače izvorno lociran u području IT sektora). U prijevodu, ako smeće unosiš u sebe, samo smeće možeš i proizvesti“. Bilo da je riječ o velikom broju internetskih portala, tematskih grupa na društvenim mrežama, ili o načinu međusobne javne komunikacije političkih dužnosnika.

Znači, okvire same komunikacije obični ljudi očito ne određuju, te im je ona uvelike nametnuta, a protekom vremena se i značajno odražava na njihove mentalne horizonte. Iako spadaju u takozvanu kategoriju *prozumeni* (prosumers) – što znači istovremeno biti proizvođač vijesti i konzument, ljudi-zombiji ipak bivaju puno više konzumenti nekvalitetnog, nego sami proizvođači kvalitetnog medijskog sadržaja. Stoga maksima „Mediji misle isto što i ja!“, koja je naravno inverzija realnih pozicija moći te proizvod ljudske autoironije, ovdje itekako dobija svoju punoću.

U vezi medijskih pejzaža same Hrvatske, profesionalni standardi medija već godinama bivaju na ekstremno niskom nivou, nemajući ikakvu ozbiljniju tendenciju fokusa na bitne stvari za građane, baveći se ili određenim nedogađajima, ili kada bi se i bavili nečim bitnim, ne bi nastojali za danu problematiku naći ishodišnu točku. A što bi trebao biti jedan od osnovnih predujeta i novinarstva i modernosti. Pošto je novinarstvo definirano traganjem za Istinom, a modernost odlikom da se uz manji utrošak energije odnosno rada dobije što više. Zbog svega navedenog, oblast medija u Hrvatskoj se može smatrati područjem potpune antimodernosti.

Što se tiče dimenzije vremena poimane odnosno strukturirane u društvu spektakla, odlikuju ga život isključivo u sadašnjosti, iniciranje povijesnog zaborava, te beskonačno ponavljanje identičnih intervala. Nalik *mitu o Siziifu*, dolazi do izražaja apsurd postojanja suvremenog čovjeka, te se ponavljanje pretvara u nepodnošljivo tragičko iskustvo, alegoriju dinamike kapitalističke represije, imajući i odlike religijskog vječnog vraćanja. U svijetu koji je izgubio svaki smisao, došlo je do potpunog iščeznuća subjekta, te on biva značajno deteritorijaliziran i lociran u međuprostore.

O intenzivnom procesu implozije hrvatskog društva

Treći segment bitan za analizu filma „Posljednji Srbin u Hrvatskoj“ je proces implodiranja hrvatskog društva, odnosno onog što je ostalo od njega. Više je nego očita pojava prisutne svojevrsne socijalne autofagije to jest izjedanja samog sebe, koje se nažalost događa već dugi niz godina. Dani proces biva značajno intenziviran ulaskom Hrvatske u Europsku Uniju 2013. godine, kada nad Hrvatskom prestaje postojati značajniji oblik monitoringa. Nalik

političkim procesima koji su se događali u Africi prilikom povijesnih valova dekolonizacije pojedinih država, a što je veoma ilustrativno prikazano u filmu „Africa, addio“ (1966.) Gualtieroa Jacopettia i Franca Prosperia, kada su mnoge različite interesne skupine ulazile u borbu za podjelu plijena, strukturno slično se događalo i u Hrvatskoj. Nažalost, očit je potpuni paradoks i ironija, da je u Hrvatskoj po njezinu ulasku u Europsku Uniju došlo do značajnog pada sveukupnih civilizacijskih standarda. Bilo da je riječ o kvaliteti rada državnih institucija, sastavu državnih političkih tijela, dominantnom političkom diskursu, stanju ljudskih prava, demografskim negativnim kretanjima, novinarskim slobodama, nedozvoljenoj sprezi privatnog i javnog, stanju u strateškim sigurnosnim sferama te mnogim drugim bitnim državnim segmentima.

Treći segment bitan za analizu filma „Posljednji Srbin u Hrvatskoj“ je proces implodiranja hrvatskog društva, odnosno onog što je ostalo od njega. Više je nego očita pojava prisutne svojevrzne socijalne autofagije to jest izjedanja samog sebe

Što se tiče konkretnih analogija sa spomenutim procesima u afričkim državama treba spomenuti baziranje vlasti na autokratskom vladanju i gruboj sili, intenziviranje internih sukoba, te naglašene političke nedosljednosti, kao da je i razvoj određenih geografskih dijelova ovisio o nacionalnoj pripadnosti samog stanovništva.

Neovisno s analogijom dekolonizacije, imploziju hrvatske države odlikuje još nekoliko elemenata: Gubljenje repera u bilo kakvoj vanjskoj stvarnosti, nepostojanje svijesti o neophodnosti određenih profesionalnih standarda za bavljenje politikom, epigonstvo i konformizam, ukidanje izvorne namjene velikom broju državnih institucija, što je posljedično dovelo do onemogućavanja i najbazičnije društvene podjele rada, te osnaživanje povijesnog revizionizma.

„Prvo što rat ubije, to je istina“, konstatirao je Winston Churchill, bivši premijer Ujedinjenog Kraljevstva, i, jednako bitno, bivši novinar. Najlakše za detektirati nekvalitetan način elaboracije hrvatske stvarnosti je kroz prizmu pretjeranog ponavljanja istosti. Tako, ako nečeg ima previše, znači da ga ima premalo, odnosno znači da ga nema na konstruktivan način, staro je pravilo. Na to su itekako referentne brojne medijske manipulacije, te presija identičnog informativnog programa, u kojima se godine i desetljeća izmjenjuju, a sam televizijski sadržaj ostaje u potpunosti konzerviran i nepromijenjen.

Spektakularna neplodnost govora i praznina svakodnevice očito idu zajedno, a u službi uspostavljanja monolitnosti određenih političkih teza, kao i monopola nad istinom. Unificirani jezik tako biva suštinski antikritičan, jednoznačan i jednosmjern, a sveprisutnost farse itekako dolazi na vidjelo.

U svrhu estetičke opomene neostvarenih dostignuća te prisutne promašenosti namjene jezika, najadekvatnije je citirati Marka Fabija Kvintilijana – poznatog rimskog učitelja retorike, koji je konstatirao: „Bogovi nisu išta ljepše mogli darovati čovjeku od veličanstva Riječi“.

Slično tome je neophodno ukazati i na mišljenje Johana Wolfganga Goethea o održivosti kulture jedne države, a što je itekako upotrebljivo za Hrvatsku u sadašnjosti. Tako se Goethe suprotstavlja provincijalizmu i nacionalnoj zatucanosti koja na drugog projicira anatemu te ga demonizira. On također zagovara utjecaj drugih kultura na vlastitu kulturu koja će opstati jedino ako asimilira druge kulture, protiveći se stereotipima i konzervativizmu koji vladaju o tim kulturama. Goethe također inzistira na tome da književnost mora imati širok horizont svojih interesa, te se ne smije oslanjati samo na svoju kulturu, pošto kultura nije nešto strogo naslijeđeno, već je treba stvarati, to jest širiti. Samo takva kultura i književnost koja će nadrastati sebe može sudjelovati u ideji svjetske književnosti.

Takoreći identično Goetheu, ali u jednom sasvim drugom mediju, danu problematiku je obradio češki umjetnik animacije Jan Švankmajer posredstvom njegovog remek-djela „Mogućnosti dijaloga“ (Možnosti dialogu, 1982.).

Krik i bijes – Je li se za takvu državu vrijedilo boriti i poginuti

Zarobljenost individua u vlastitom fizičkom tijelu, te njihova nemogućnost prevazilaženja određenih *ad hoc* političkih zadanosti, itekako uvjetuju samu sudbinu tih individua. Stoga, četvrti interpretativni okvir filma „Posljednji Srbin u Hrvatskoj“ biva segment urlika preispitivanja smisla sudjelovanja u ratnim sukobima '90-ih godina na području Hrvatske, od strane onih koji su u njima izgubili svoje živote. Time film veoma korespondira s filmom „Optužujem“ (*J'accuse*, 1919.) francuskog redatelja Abela Gancea. Dani film je inače snimljen točno stotinu godina prije filma Predraga Ličina, te sadrži signifikantnu sekvencu u kojoj mrtvi vojnici ustaju s ratnog bojišta i kreću da izraze sav svoj gnjev. A koji biva usmjeren protiv rata uopće i cjelokupne ljudske gluposti, ali i događanja kao što su ratno profiterstvo, odnosno neimanje svijesti civilnog stanovništva o veličini žrtve dotičnih vojnika koji su u ratu dali svoje živote.

Identičan dramski agens se očito može iščitati u filmu „Posljednji Srbin u Hrvatskoj“, pošto se većina tog što je politički obećavano prije i za vrijeme rata, u postratnoj Hrvatskoj nije dogodilo, odnosno Hrvatska je štovitije postala sama negacija svega dugo iščekivanog. Stoga se poginuli u tom ratu itekako imaju pravo zapitati: „Je li za takvu Hrvatsku uopće vrijedilo poginuti“.

O raznim događanjima u realnosti ipak može najbolje govoriti samo ljudsko tijelo, time postajući zasebna vrsta teksta. Teksta koji je ispisan raznim traumama – tjelesnim, psihičkim, mentalnim, te raznim promjenama nastalim uslijed niza političko-ideoloških tektonskih poremećaja države.

Sveukupno gledano, film „Posljednji Srbin u Hrvatskoj“ je debitantski film kojim je njegov autor Predrag Ličina dokazao i redateljsku i scenarijsku zrelost, a i zrelost odgovornosti izbora teme. Ono što ovaj film uvelike razlikuje od velikog broja hrvatskih i regionalnih filmova je to da ni najmanje nije servilan prema zapadnim centrima moći, koji su itekako krivi za rat na području bivše Jugoslavije, a isto tako i za razne druge ratove koji su se dogodili, a vjerojatno će se nažalost i nastaviti događati na mnogim geografskim prostorima.

ZA POEZIJU NISU VAŽNE ČINJENICE, NEGO ISKRENOST

RADMILA PETROVIĆ, PESNIKINJA

Ova zbirka Radmile Petrović kao da je stigla u pravo vreme, što je možda i razlog njene velike popularnosti, u trenutku kada se feminizam, rustični stil života i rodna ravnopravnost bore da ostave svoj trag gde god je to moguće

RAZGOVARALA: **Tamara Babić**

Od kako se pojavila, Radmila Petrović svojom zbirkom *Moja mama zna šta se dešava u gradovima* (PPM Enklava, 2020) ne prestaje da intrigira sve one koji (ne) prate književnost, a pogotovo poeziju. Sve je više autorki koje privlače pažnju publike, čak i onih koji nikada nisu širili svoje čitalačko iskustvo na poeziju. U čemu je zapravo intriga kada je ova mlada pesnikinja u pitanju? Jedan odgovor bi se mogao ticati njene želje za provokacijom i udaljavanjem od ustaljenih tema kada je novi talas poezije u pitanju. U svojoj poeziji aludira na neke stvari koje ubacuje u svoje stihove šaljivo, ali oprezno, uvek ostavljajući dovoljno prostora čitaocu da sam završi njen tok misli. Stihovi su prepuni različitih emocija i iskustava sa kojima se pesnikinja bori, uvlačeći čitaoca u svoju (unutrašnju) borbu. Sa druge strane, Petrovićeva približava seoski život i spaja ga sa svojim iskustvima gradskog života i situacijama u kojima se našla, pokušavajući da pomiri ove dve struje svog života – prošlost koju ne može da iskoreni iz sebe i život u velikom gradu koji niko iz njene porodice ne razume. Pametno uplitanje pitanja postojanja i borbe sa očekivanjima roditelja je upravo ono što je mlađim generacijama prijemljivo i interesantno. Pored borbe sa samom sobom, autorka se bori i sa određenim očekivanjima svojih roditelja i njihovim načinom shvatanja života koji se razlikuje od onoga što se nalazi u njenoj sadašnjosti i budućnosti. Ove crte su lako prihvatljive i razumljive svima koji pročitaju zbirku, ostavljajući dovoljno prostora da se povežu sa autorkom. Jednostavnost seoskog života, iako je mnogima strana, upravo je ono što je novo i toliko jednostavno, a opet zanimljivo čitaocima.

Ova zbirka kao da je stigla u pravo vreme (što je možda i razlog njene velike popularnosti), u trenutku kada se feminizam, rustični stil života i rodna ravnopravnost bore da ostave svoj trag gde god je to moguće. Igrajući

pomalo na tu kartu, vidi se uticaj pesnikinja – koje i ona sama navodi kao uzore – koje već imaju utaban stav kada su ove teme u pitanju. Ovu zbirku odlikuje i doza buntovništva, posebno u stihovima u kojima se autorka bori sa figurom oca, što je još jedna odlika koju je publika dočekala pohvalno i prihvatila kao svoju borbu. U vremenu kada svako ima svoje mišljenje i želi da ga iskaže, ovakvi glasovi služe kao svojevrsni eho koji daje podsticaj da se poezija prebaci i na ostale delove našeg života. Do brze popularnosti i velikog dela (mahom mlađe) publike, autorka je stigla brzim širenjem njene poezije na društvenim mrežama. Kako je ovo glavni vid promocije, ne čudi činjenica da je u veoma kratkom roku svako ko je bio u kontaktu sa ovom knjigom istu prosledio dalje na čitanje ili barem u virtuelnom svetu zabeležio jedan mali njen deo.

Autorka je poznata po tome da daje kratke odgovore na pitanja i ukratko komentariše sve, pa i popularnost svoje poezije, ostavljajući upravo stihovima da dovrše njene misli, što budi određenu misteriju kod čitalaca, ali i ostavlja pitanje koliko toga može da izvuče pre no što se odluči da promeni opšta mesta iz dosadašnje poezije. Upravo ovakva visoka očekivanja su ono što svi čekaju u novim pesmama Radmile Petrović, u želji da ponovo promeni poeziju i učini je još приметnijom.

Moja mama zna šta se dešava u gradovima je razlog zašto mnogi (opet) čitaju poeziju i to je upravo najbolja odlika ove zbirke. Ne treba zanemariti da je knjiga objavljena kod jedne nekomercijalne izdavačke kuće koja je dom upravo za ovakvu poeziju, probranu i onu koja je spremna da napravi neku promenu u moru istih i sličnih. Ostaje nam da čekamo šta će novo Radmila Petrović da unese u poeziju i na koji način će iznenaditi čitaoce svojom narednom zbirkom.

Kako si došla do pisanja poezije?

Radmila Petrović: Bilo je to u drugom razredu osnovne škole. Veroučitelj Stanko Aćimović donosio nam je časopis za koji mislim da se zvao Zvončić. Jednom je rekao kako ne bi bilo loše da neko od nas napiše pesmu. Ja sam napisala neku kratku o Crkvi ili Bogu i objavili su je u tom časopisu. Veroučitelj je bio zaista divan, oglasio je svima da je moja pesma izašla i kupio mi neku knjigu na poklon. Učiteljica je podigla časopis i svečano rekla Radmila će zauvek imati ovu pesmu ili tako nešto. Uglavnom, kad u selo dođe časopis u kome je tvoja pesma, to je za ljude tamo neki događaj. Za mene i nije bio neki poseban, ali priznajem, bila sam srećna jer su ostali smatrali da je to nešto značajno. Napisala sam još par pesama u osnovnoj školi. Sa 17 godina sam počela ponovo da pišem jer su sestre otišle da studiraju i ja sam se osećala usamljeno. Imala sam sreću da u srednjoj školi koju sam pohađala predaje pesnik Petar Matović. Krenula sam kod njega na literarnu sekciju i tu je opet počelo.

Koliko je teško/lako povezati tvoje odrastanje na selu i svet književnosti u koji si uplovila?

Radmila Petrović: To su različiti svetovi, ali upravo ta potresna dinamika između njih mene motiviše i inspiriše da pišem.

Koji su tvoji uzori/idoli u poeziji i kako si ih otkrila?

Radmila Petrović: Nemam idole niti uzore. Želim da budem autentična. Volim poeziju Monike Herceg, Tanje Stupar Trifunović, Milene Marković, Zvonka Karanovića, Ana Marije Grbić, Petra Matovića, Kristine Milosavljević, Milice Špadijer, Maše Seničić, Marije Dragnić, Nemanje Stanišića, Magložate Lebde, Silvije Plat, volim bitnike, novu američku poeziju... Mislim da ću tek otkrivati poeziju.

Prvi susret sa poezijom

Radmila Petrović: Prva pesma koju nisam zapravo ni razumela a u kojoj sam osetila to nešto što pruža poezija bila je pesma Miodraga Pavlovića koju sam videla u sestričnoj čitanki. Ništa se nije rimovalo, ništa mi nije bilo jasno, ali je pesma tako lepo zvučala. Kao da mi je poezija poručila kroz tu pesmu da treba nešto jedna drugoj da damo.

Da li si mislila da svojom poezijom možeš da postigneš ovoliki uspeh?

Radmila Petrović: Nisam mislila niti je iko to mogao da predvidi.

Koliko ličnog ima u tvojoj poeziji?

Radmila Petrović: Krećem od sebe, stojim svim srcem iza onoga što napišem. Činjenice nisu bitne, već suštinska iskrenost i razlog zašto pišeš.

Kako unapređuješ svoje pisanje?

Radmila Petrović: Tako što čitam poeziju i prozu i saradujem sa svojim urednikom Zvonkom Karanovićem kod koga sam išla na radionicu pisanja. Išla sam i na brojne druge radionice, to je dobar način da unapredite pisanje.

Kako vidiš svoju budućnost u književnosti?

Radmila Petrović: Ne znam, ne opterećujem se budućnošću.

Šta fali trenutnoj pesničkoj sceni u Srbiji?

Radmila Petrović: Ne fali joj ništa posebno. Možda malo više materijalnih sredstava i medijske pažnje. Novi glasovi su uvek dobro došli.

GOVORILI SU MI DA JE BEOGRAD GRAD U KOME NIKOG NE SMEŠ DA POGLEDAŠ U OČI

ja sam šmeker-devojka
imam perorez u džepu
i žice u brushalteru
ne znam da pričam o filmovima
znam kako se sade luk i grašak
i da točkovi traktora idu samo pravo
kad nestane ulja za hidrauliku
ali njega to ne interesuje

on je muškarac-dama
ne zna kako funkcionišu
porodični sistemi sa sekirama
vilama i grabuljama
zna koja su vina dobra
koji kaputi preplaćeni
ali mene to ne zanima

mala, zajebi, kaže
i ja se setim
kako je vrućina bila velika
tog leta u malinama, a cena niska
pa smo blokirali prugu
prevrnuli maricu
i da je jedan iz žandarmerije
imao isto tako sjajne oči
i pogled koji pomera kašike

bilo je naređenje
ne sme se probiti kordon
ali cena je bila niska
nismo mogli radnike da isplatimo
i sve su to bili
neki muškarci-dame u oklopima
koje su žene iz mog sela
probijale kamenjem

tamo gde sam odrasla
nežnost se ne iskazuje prema ljudima
ona se čuva
za mačice što se okote u štali
tamo naučiš neke fore
onda odeš daleko
i tražiš muskarca koji na njih ne pada

kad ga sretnoš počinje rat
za koji nemaš nikakvu strategiju
zato što je ljubav jednostavna
a ti si pre svega devojka
i u neke bitke
ne ulaziš da bi pobedila

EKONOMIJA ŽUDNJE

znaš kakva je bila moja baba
čuvala je decu po Herceg Novom
on mlatio mistrijom
po zidovima u komšiluku
pa se udala

zime su bile duge
kubici drva se pogoreli
ona je palila vatre
on tresao čunkove o njenu glavu

gde god sad da odem
kažem nisam odande
pripadam poljani,
tamo gde su komšije odavno
zakopale mućak sa naše strane međe,
ali ne i ljudima koji su je naselili

u nižim razredima sam sanjala
kako me jure da me kolju
u višim četvorku iz matematike
na fakultetu nisam dizala bune

noću čujem topljenje glečera na severu
klizišta kako zatrpavaju Ameriku
tako im i treba!
govore ljudi iz mog sela

grudi su mi i danas
kao nekad ocena iz matematike
Petrović, mršava dvojka!
rekla bi nastavnica dok deli zadatke

i dalje me pitaju o tebi, to boli
mnogo više nego
kad su me u školi pitali
koje slovo ne znam da kažem
pa pička vam materina
recite vi ono što ne znate, mislila sam

biceš bogat
kako si se stalno i ponašao
a nisam ti rekla
oduvek sam maštala da kreneš ka meni
onde gde i buržuji kreću praznih ruku

uvek sam želela
da dođeš u zagrljaj

SAMO ŽELIM NEKOG DA RASKLOPIMO TRAKTOR MOG OCA U TIŠINI

ja sam šmeker-devojka
imam perorez u džepu
i žice u brushalteru

stavljala sam srce pod hipoteku
htela da gradimo dom
sad nisam sigurna
da li me je iko od tih ljudi voleo

ali pustila sam prošlost da to i ostane
ja se, tata, prva probijam kroz sneg
i cvetam, kao kukurek

birala sam hranu, ustajala kasno
nema od takvih ništa, govorio si

a znaš kakva ću ja, tata, biti žena
jaka kao šifre na imejlu
neću se šminkati, hraniću se zdravo
na mom čelu pisaće organik

noću ću hodati sama
biću devojka-hajdučka trava
onakva kakvu nikad ne bi oženio

opstaću kad gromovi udaraju
u trafostanice, kad spiker govori
ne izlazite bez preke potrebe
a penzioneri lome kukove na trotoaru

sama sam, tata, jer ja sam ljutić-devojka
melem, ako me prisloniš na kožu
a kad me držiš predugo, otvaram rane

ja sam sveže bilje, tata, i suvo sam bilje
na tavanu koje čeka da pristaviš čaj

samo nikad nisam osetila da sam
majčina ili tvoja dušica

ali, oprostila sam

traktor je startovao u zoru i vraćao se
kad padne mrak

nije vreme
za mene su naporno radili moji roditelji

MOJA MAMA ZNA ŠTA SE DEŠAVA U GRADOVIMA

moja mama nema sina
nema overenu zdravstvenu knjižicu
njeno srce nije od čelika

surutka joj teče pod prstima
samoća se razlistava u stabljike kupusa

i samo je motika ostavlja bez daha

ona zna da su tatine ruke armirani beton
reči crni luk blizu očiju

razume jezik bilja
ima odgovor na pitanje zemlje
ali čuti

ovde čudan znači dobar
a budak znači smrt

moja mama nema sina da je zaštititi

razumno je bilo jedino napustiti nas

naopako, mama
šta bi tek od mene bilo da si otišla

SANJAM OCA I NOŽEVE, NOŽEVE, NOŽEVE

sećam se, zajedno smo slušali vesti:

u Crnoj Gori donet predlog zakona
o istopolnim brakovima

kako si ustao, prekrstio se i rekao
Crna Goro, postala si još crnja

opet si psovao Ameriku, ali, tata
nije ljubav Lidl da dođe sa Zapada

obići ćeš sve vračare da me spasiš

nema vajde, ja ću misliti o njoj
ti o ženi na koju inače misliš
kad slušamo Šabana Šaulića

hej, tata, imaćeš divnu snaju

ta delija devojka zna da puca iz puške
možeš u nebesa da vineš jabuku

da, tata, imaćeš snaju čak iako nemaš sina
vidiš koliko je domišljat Bog

TETKA KAŽE TO JE SMRT ZA PRAVOSLAVLJE

ova devojka je maštala
o poslovnom kompletu
i visokom momku
koji nikad ne bi udario ženu

da kad stvari postanu teške
otpusti dugme na mojoj košulji

kad se pojavio pisala sam pesme
o gospodinu sa damskim manirima

dušom poput šupljeg džepa kaputa
nenadano dubokom

mama, čujem šuštanje kukuruza
noću u ovom gradu
otkako sam shvatila

da toga što sam kod njega volela
ima u jednoj devojci
samo mnogo, mnogo više

DVA MINUTA BEZ POEZIJE

znam, mama,
dali ste sve od sebe
ali sa mnom je krenulo
kao kad se šarulja telila
– naopako

a bila sam dobra u školi
uvek petice, đak generacije

a sad, kojim ćeš me travama lečiti
od topline njenih usana

za raspuste sam boravila na njivi
svi drugi na moru
sad znam da najtužnije leto
nije ono provedeno u malinama

deda je prodao tele
i kući nije dolazio dok ga nije propio

i ne samo toliku rakiju
popio je čitavo imanje
bezbriznost tvog detinjstva
baba je zbog njega prerano završila

neko će za to ispaštati
komšije su često govorile

mama, jesam li ja taj neko?

SRPKINJA SAM, AL' MI KOSOVO NIJE U SRCU, NEGO TI

tata je prvo kukao na dedu
što nije hteo
ni u četnike
ni u partizane
pa su ga ganjali i jedni i drugi

onda na predsednika

uvek na Ameriku

ovde se u rat išlo ako nemaš
vezu u vojnom odseku

generale
pobedili bismo da si znao

jedna zaljubljena žena
opasnija je od NATO tenka

protivraketnu zaštitu
nosi u grudima

bokove uvek drži
u borbenom položaju

sreće ima toliko
da štiklom ne potrefi minu

pobogu čoveče, naspavajte se

u vezi s kosovskim pitanjem
generale

božuri cvetaju

u mojim gaćicama

ŠUMA, PLUG, JAGORČEVINA

osećam duše ženskih predaka
koje su nastradale od muške ruke

zakačile se za mene
kad sam krenula u Beograd
i neće ni one kući

govore mi seci ih kao pihtije!

pogledom ili kuhinjskim nožem?
možda perorezom koji nosim u džepu?

hoću, samo ne ovog
naročito ovog! naređuju

od svega što sam na svetu mogla biti
bila sam samo žensko, priča Radovanka
pse na selu nikad nismo cenili
a biti žena bilo je gore od psa

tvoj praded a je bio kao izvor
kaže Dobrosava, hladan i prek
spavali smo u kaci za rakiju kad me je doveo
vešao me je kao mačku koja je pojela sve piliće

a sve je to i bilo zbog rakije

snago, ne pristaj da budeš nečija

izađite iz mojih pesama!
i vi ste htele samo sinove
koji su vam posle razbijali glave

ništa iz muke niste naučile, babe
sve je bilo uzalud

PLANINA U PLAMENU

tata, u ovoj ćerki imaš pomalo sina
kog si mnogo želeo
ne samo u načinu na koji hodam
ili igram uz pesme Sinana Sakića

nekad kroz mene prostruji krv predaka
onih što su ubijali svoje žene
puškom skidali komšijsku decu s trešnje

možda bih i ja mogla
rano da upregnem volove
dugo gradim ono što ću kasnije
da polupam

šta to natera čoveka da krene
na sopstvene snove čekićem?

mogla bih se probuditi i reći
ženo, ispeci mi kokošku za ručak
danas ništa neću da radim
sanjala sam da sam Bog

tata, u ovoj ćerki imaš pomalo sina
koji se nije rodio

spašena je jedna žena
muške krvi po kojoj plivaju ćuskije

BOŠKO PETKOVIĆ ŠTO ČOVJEKU TREBA – SPASIMO ZEMLJU, STUDIO MODERNA, ZAGREB, 2021.

SPASIMO PLANETU

PIŠE: Goran Borković

Petkovićev fikcionalni junak putuje svijetom kako bi pokušao shvatiti otkud dolazi pohlepa i zašto ova civilizacija tako strelovito juri u samouništenje

Nakon što je kao pravni savjetnik za politički sistem napisao jedanaest stručnih knjiga, Boško Petković u svom najnovijem rukopisu „Što čovjeku treba – spasimo Zemlju“ (Studio Moderna, Zagreb, 2021.) pokušao je dati odgovore na osnovna pitanja koja opterećuju čovječanstvo poput ekološke problematike, korištenja tehnologije ili međusobnog nerazumijevanja. Petković se poslužio danas gotovo završenom formom razvijanja teze putem dijaloga dvoje sugovornika, nalik na antičke filozofe koji su kroz razgovor nastojali ne samo postaviti pitanja, nego i ponuditi odgovore na njih. Petkovićev fikcionalni junak putuje svijetom kako bi pokušao shvatiti otkud dolazi pohlepa i zašto ova civilizacija tako strelovito juri u samouništenje. Razgovora pritom s nizom neimenovanih državnika, bankara, umjetnika, kao i običnih ljudi iz različitih dijelova svijeta trudeći se, ne samo razumjeti razloge ljudske autodestrukcije, nego i sugovornicima ukazati na greške i ponuditi im naoko jednostavne odgovore koje smo svi znali, ali smo ih u utrci za bogatstvom zaboravili. Autor pritom problematizira i sudbinu jugoslavenskih prostora, ne bojeći se dati odgovore koji se mnogima neće svidjeti. Petkovićeva knjiga, s jakom etičkom dimenzijom i jasno postavljenim moralnim nazorom, važan je doprinos razumijevanju razloga koji su doveli do toga da se nikada ovako globalizirano čovječanstvo nije osjećalo manje povezanim.

PREGLED PROZAISTA ROĐENIH OSAMDESETIH

POSLEDNJA ATARI GENERACIJA

PIŠE: **Dragan Babić**

Odrastavši u periodu između raspada SFRJ do 5. oktobra 2000, oni stvaraju prozu koja je odavno prestala da bude himna samo njihove, već je prerasla u krik svih generacija – naposljetku, treba se setiti i Hemingvejevog stava da nije samo njegova generacija izgubljena, već da „sve generacije postaju zbog nečega izgubljene, uvek su bile i uvek će biti“ – uključujući onu svojih roditelja

Kada se govori o zajedničkim odlikama autora koji pripadaju jednoj određenoj grupi, oni se često opisuju kao pisci „najmlađeg“, „mlađeg“, „mladog“ ili „srednjeg“ naraštaja, ali se u retkim slučajevima ističe koji je naraštaj u pitanju i kog su tačno uzrasta oni o kojima je reč. Govoreći o grupi pisaca koja bi se danas mogla opisati kao „mlada srpska proza“, govori se o generaciji onih koji su rođeni tokom osamdesetih godina prošlog veka, odnosno onima koji su svoje detinjstvo i mladost proveli u poslednjim trenucima SFRJ, tokom ratova devedesetih i usred najvećih iskušenja koja su u tom dobu potresala granice država koje su rapidno nestajale i nastajale. U samom središtu svih tih potresa nalazila se grupa dece koja je posmatrala probleme starijih i pratila haos koji je iz spoljnog sveta dospavao u njihovu mikro-stvarnost. Oni, međutim, nisu bili nemi posmatrači svega toga, već su upijali impulse iz spoljašnjosti i pokušavali da razumeju šta se dešava oko njih, premda ne uvek na adekvatan način i sa jednakim uspehom. Upravo ta generacija dece, iste one dece koja je stasavala igrajući se i klikekima i konzolama, vremenom je stasala u naraštaj mladih pisaca koji u svojim proznim tekstovima predstavlja akumulirano iskustvo. Da parafraziramo jednog od hip-hop umetnika tog uzrasta, ova „poslednja Atari generacija“ – mada bi se ona jednako adekvatno mogla opisati i kao „poslednja Sega Mega Drive“ ili „poslednja PlayStation generacija“ – odrasla je negde između rata i mira, imanja i nemanja, nevinosti i iskustva, komunizma, socijalizma i tranzicijskih promena.

Upravo se na međi svih ovih pojmova može pronaći uporište pisaca rođenih osamdesetih. Odrastavši u periodu između raspada SFRJ do 5. oktobra 2000, oni stvaraju prozu koja je odavno prestala da bude himna samo njihove, već je prerasla u krik svih generacija – naposljetku, treba se setiti i Hemingvejevog stava da nije samo njegova generacija izgubljena, već da „sve generacije postaju zbog nečega izgubljene, uvek su bile i uvek će biti“ – uključujući onu svojih roditelja. Oni stoga progovaraju i u njihovo ime, ali i u ime svih onih koji su određivali njihov životni put, i bune se protiv veštački nametnutih okvira koji potenciraju usko ograničene književne teme. Umesto toga, pišu o najširem mogućem dijapazonu činilaca stvarnosti koji ih intrigiraju, od sećanja na detinjstvo i setnog povratka u prošlost, preko analize ponašanja prethodnih naraštaja i njihovog uticaja na sopstveni, sve do odlaska van simboličkih i konkretnih granica domovine, u potrazi za boljim životom i novim iskustvima. Zbog toga je neophodno tu prozu posmatrati u jednom sveobuhvatnijem kontekstu koji će doneti potrebnu širinu i dubinu za analizu kreativnih potencijala i stvarnih dometa književnosti koju stvara ovo godišće. Takav kontekst, naravno, nije moguće predstaviti u formi časopisa, ali je moguće naznačiti taj kontekst i istaći nekolicinu imena koja predvode prozno stvaralaštvo generacije osamdesetih.

Barem desetero pisaca stvaraju različita i raznovrsna, ali, pre svega, uspela i primetna dela koja su se nametnula kako čitaocima, tako i kritici i žirijima relevantnih nacionalnih i međunarodnih nagrada. Tekstovi tih pisaca – Dragoslava Barzut, Dušan Vejnović, Ana Vučković, Miloš K. Ilić, Bojan Kri-vokapić, Barbi Marković, Marija Pavlović, Andrea Popov Miletić, Bojan Savić Ostojić i Luka Tripković – pokazuju već istaknute tematske, motivske, stilske, žanrovske i druge smernice koje vode ovaj naraštaj napred i pomažu mu da svoje iskustvo pretvori u prozne zapise koji će lako doći do publike. Veći broj ovih autora svoje prve knjige objavili su na konkursima za neobjavljene rukopise, i jasno je da upravo ta prilika za publikaciju, zajedno sa časopisima i internet portalima, usmerava produkciju mlađih pisaca. Neki od njih su nakon toga dospeli do relevantnih izdavačkih kuća, postali laureati važnih nagrada i nastavili da traseraju put imenima koji će nastupiti u budućnosti. Pored desetero navedenih autora, treba istaći još nekolicinu drugih čiji kvalitet ne manjka i čija bi se proza mogla pronaći u nekom drugom, sličnom odabiru. U pitanju su, između ostalih, Vladimir Tabašević (jedini pisac ove generacije koji je postao laureat NIN-ove nagrade), Branko Ćurčić, Ivan Antić, Ljubomir Koraćević, Radomir D. Mitrić, Aleksandar Tanurdžić i Milica Vučković, te su i oni svakako pisci od kojih se očekuje mnogo.

HRABRI ČOVJEK S KORDUNA

Cijelu karijeru vezao je za uglednu „Politiku“, kao zagrebački dopisnik i nasljednik karizmatičnog Steve Ostojića. U onoj maloj prostoriji dopisništva u Gajevoj ulici iz dana u dan izvještavao je na vrućoj relaciji Zagreba i Beograda, ponekad neshvaćen u ovoj, ponekad u „onoj“ sredini, ali uvijek krajnje korektan u izvještavanju, analizama i komentarima

Za malo koga, kao za Radoja Arsenića, može se reći da je bio vrhunski novinarski profesionalac, korektan čovjek i pravi i iskreni prijatelj. Prošao je u novinarstvu, na ovim prostorima krajnje nezahvalnoj profesiji, sve – od vremena printera i daktilografa do modernih komunikacija kada su se tekst i slike slali mobitelom. Cijelu karijeru vezao je za uglednu „Politiku“, kao zagrebački dopisnik i nasljednik karizmatičnog Steve Ostojića. U onoj maloj prostoriji dopisništva u Gajevoj ulici iz dana u dan izvještavao je na vrućoj relaciji Zagreba i Beograda, ponekad neshvaćen u ovoj, ponekad u „onoj“ sredini, ali uvijek krajnje korektan u izvještavanju, analizama i komentarima, vezan za činjenice, bez nepotrebnog senzacionalizma.

Zahvaljujući zagrebačkim „Novostima“ saznali smo da je otišao, nakon kratke i teške bolesti, naš dragi Radoje. Za kojeg se prije svega može reći da je bio „pravi drug“, kolega kakav se samo poželjeti može. Samozatajan u komunikaciji, spreman uvijek podijeliti informaciju, bez ikakve ambicije da bude prvi i jedini, ekskluzivan. Njegova „ekskluzivnost“ bila je znatno više od gromke vijesti koja živi jedan dan. Njegovo novinarstvo je opus koji se pamti, koji je ostavio traga, bez obzira što novine doslovno žive svega nekoliko sati, od kioska do dnevne sobe. Ali, tekstovi Radoja Arsenića živjeli su daleko duže, bili su kronika jednog vremena, turbulentnog i grubog, upravo onakvog kakvog su ga osjetili još mnogi iz njegove generacije i profesije.

Nikada, ali nikada se iz njegovih usta nisu mogle čuti žalopojke, (ne) argumentirane kritike, kuknjava. Ni zbog događaja koji su prelazili preko napaćenih naroda na ovom trusnom balkanskom tlu, ni zbog osobnih problema koje je imao pišući o istini. Jer, novinarstvo i istina, često, tu, od Triglava do Đevđelije nisu dobro primljena roba.

U onoj bivšoj državi, u glavnom gradu Hrvatske, „Politikino“ dopisništvo bilo je važno novinarsko mjesto. Tu je godinama stolovao stari novinarski bard, Stevo Ostojić, nizak rastom, ali visokog ugleda u politici. Vodio je svojevrstni dnevnik, ispisujući na stranicama „Politike“ sve što se događalo u Zagrebu i Hrvatskoj. Nema koga nije intervjuirao, od Miroslava Krleže do Augustinčića, Hegedušića, Krkleca, Ujevića, Ribara. U „Našim godinama“, debeloj knjižurini opisao je Jugoslaviju s naslovnih strana u periodu od 1943. do 1983. Družio se Ostojić sa svim relevantnim političarima tog vremena, od Stipe Šuvara do Dušana Dragosavca, Milke Planinc i koga sve ne. Kroz njegovu sobu u Gajevoj prodefilirali su svi koji su nešto značili u životu Hrvatske, ne samo u politici.

I u takvom okruženju svoju novinarsku karijeru počeo je Radoje Arsenić. Nakon studija prava 1972. postao je honorarni suradnik „Politike“, a već dvije godine kasnije su ga primili u stalni radni odnos. Bile su to osjetljive godine za novinarstvo, masovni pokret je prohujao, a problemi su ostali. Ponekad je, ili budimo poštenu pa kažimo uvijek, bilo nezahvalno pisati na relaciji Zagreb-Beograd. Dovoljan je bio samo i naslov u novinama, koji novinar nije stavio, da krenu problemi, iako u tim sedamdesetim i osamdesetim je malo tko slutio što sve dolazi s devedesetima.

Radoja se pamti kao novinara koji je uvijek, uvijek i uvijek striktno provjeravao informaciju. Ako su kolege iz susjedne „Politike ekspres“ ili zagrebačkog dopisništva „Večernjih novosti“ imale mogućnost malo slobodnije interpretirati neki događaj, profesionalno „čvrsta“ „Politika“ to nije dopuštala. A stil Radoja Arsenića bilo je baš to ozbiljno, kvalitetno, provjereni i točno novinarstvo, vijest koja je tražila daljnju reakciju, komentar. U minijaturnoj prostoriji u Gajevoj bila je i printer soba, a iz strojeva sličnih gigantskoj pisačkoj mašini izlazili su tanki bijeli perforirani papirići kako bi se iskucani tekst pročitao u beogradskoj redakciji. Drugog dana, na redakcijskim kolegijima beogradskih novina, prvo je pitanje bilo „tko što ima“. A tekstovi Radoja Arsenića uvijek su bili putokaz ako se željela točna i provjereni informacija.

Novinari tog vremena po mnogočemu su se razlikovali od današnjih. Mnogi od njih, čekajući rezime maratonskih sjednica Centralnog komiteta sjedili bi u kaficima, dok se tamo Radoja gotovo nikada nije vidjelo. On je i to čekanje na priopćenja iz zgrade na Prisavlju kratko pripremao da tekst bude što obuhvatniji i konkretniji. Drugi dan rezultat se vidio.

Nikada u izvještajima i analizama koje je potpisao Radoje nije se osjetilo navijanje za srpsku ili hrvatsku stranu. Jer, pravo novinarstvo ionako ne poznaje navijanja, poltronstvo ili sluganstvo ili u moderno vrijeme PR ovom ili onom političaru, već ono mora biti imuno na pritiske, koliko god neugodni bili. A pritiska je bilo, naravno i prema vrsnom profesionalcu kakav

je bio Radoje. Dok su se mnogi lomili, a nekima i obitelji pucale, Radoje je nastavio s onim što je najbolje znao, pisao o istini.

Nakon Steve, postao je 1985. godine šef zagrebačkog dopisništva „Politike“. Njegovo šefovanje bila je korektna suradnja sa suradnicima, uostalom sve ono što ga je krasilo kao čovjeka. Nikada ga se nije moglo čuti da podigne glas, uvijek je sve dočekao sa smiješkom, mirno i staloženo. Svojim dubokim glasom znao je smiriti strasti kod kolega koji su bili mnogo više skloni elektriziranju pojedinih situacija. Tih osamdesetih godina, pogotovo pred njihov kraj, počele su velike promjene i u profesiji, kompjuteri su kucali na vrata, sve su se manje diktirali tekstovi ili slali putem tehničkih dinosaurova, zastarjelih strojeva. A više od toga, te godine nadomak devedesetih, krajnje su zaoštrile političke prilike u zemlji. Bilo je jasno da slijede ozbiljna i izazovna vremena, koje će mnogima i u novinarstvu odrediti sudbinu. Kada se Jugoslavija počela raspadati, a rat je visio u zraku, profesija novinar bila je krajnje opasna. „Našao sam se u situaciji da mi se raspadne država i zavičaj, ali sam srećom izbegao da mi se raspadne i porodica“, govorio je Radoje, koji nije uopće imao dilemu ostati devedesetih u Zagrebu. Uostalom, zašto bi i bilo gdje otišao, taj hrabri čovjek s Korduna. A razloga za to, nažalost je imao, jer je pritisak na novinara „Politike“ bio strašan. Od izravnih do neizravnih prijetnji, da bi stepenice u zgradi u Gajevoj postale opasne za život. Doslovno.

Radoje je preko noći postao ratni dopisnik. Sam je govorio, „nisam ni mrdnuo iz Zagreba“. Nastavio je raditi ono što je najbolje znao, pisati objektivno, svjedočio se to nekome ili ne. „Ostao sam u drugoj državi da radim za kako se smatralo, neprijateljske novine, ali sam osjećao da radim u istoj profesiji“, tvrdio je, a u tim ratnim godinama nije mogao ni vidjeti tekstove koje je objavljivala „Politika“. Bilo bi danas krajnje zanimljivo pročitati njegove zapise iz tog vremena, a dio toga je kasnije objavljeno u knjizi „Remember Maksimir“. To je i tužna priča o nesreći obitelji Zec, ubojstvu djevojčice Aleksandre koje i danas traži procesuiranje krivaca od kojih su mnogi izbjegli kazne.

Napisat će kasnije Radoje Arsenić i knjigu „Zagrebački dnevnik“, sagu o odnosima Hrvatske i Srbije, koja bi mogla doživjeti stotine naknadnih izdanja, jer se malo toga izmijenilo i pokrenulo iz vremena kada je nastala ta knjiga. Prošao je Arsenić, zapravo, sve što jedan novinar koji je tako dugo bio u profesiji, mogao proći. Više jada, nego veselja, više muke nego satisfakcije. Gorki novinarski kruh, pogotovo na brdovitom Balkanu, naprosto je takav.

Ali, on je to novinarstvo volio, bez obzira na sve. Živio je taj posao od jutra do večeri, stalno pratio „je li se nešto dogodilo“, prolazio sve faze novinarstva, pogotovo kada je zaživio Internet. Dobro je poznao i prilike u kojima su živjeli Srbi u Hrvatskoj, prije i poslije devedesetih. Bio je kroničar jednog vremena, kao dokaz da je jedino pravo novinarstvo ono kada se ozbiljno radi posao, iz dana u dan, iz sata u sat. Nije to trka na sto metara, već maraton u kojem opstaju samo pravi profesionalci kakav je bio Radoje.

Jurica Kerbler

PANOPTIKUM

Goran Borković

RIJEČKA "GOSPOĐA MINISTARKA" U BEOGRADU

Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca iz Rijeke s predstavom "Gospođa ministarka" gostuje u Narodnom pozorištu u Beogradu 20. juna. Redateljica Narodnog pozorišta Tatjana Mandić Rigonat potpisuje adaptaciju, režiju i izbor muzike te predstave, posvećene nacionalnoj prvakinji HNK Ivana pl. Zajca Oliveri Baljak, koja ulogom Živke Popović slavi 40 godina umjetničkog rada u riječkom HNK-u.

"Gospođa ministarka", kultno djelo srpskog komediografa Branislava Nušića, imala je posljednju premijeru u riječkom HNK-u prije 60 godina. Osim Oliveri Baljak, u predstavi igraju i Aleksandar Cvjetković (Ujka Vasa), Jasmin Mekić (Čeda), Ivana Bruck (Dara), Jelena Lopatić (Raka), Aleksandra Stojaković Olenjuk / Sabina Salamon (Nata), Nikola Nedić (Pera pisar) . . . U predstavi se govori ekavicom, a lektor i savjetnica za scenski govor bila je dr. Ljiljana Mrkić Popović, uz pomoć glumice Vjere Mujović.

U predstavi se, između ostalih, koristi i pjesma Momčila Bajagića prema

stihovima Dušana Kovačevića "Pada vlada" iz filma "Profesionalac", kao i kompozicija Dejana Petrovića "Vrteška". "U briljantnoj i razigranoj režiji Tatjane Mandić Rigonat i izvrsnoj scenografiji Stefana Katunara, u izvođenju hrvatske drame riječkog HNK Ivana pl. Zajca, nakon 60 dugih godina premijerno je odigrana Nušićeva 'Gospođa ministarka'. Smijeh, ponekad gorak, ostavio je duboki trag u publici koja je snažnim i srdačnim pljeskom i povicima 'Bravo' nagradila ovu izvrsnu predstavu koju smo dugo čekali", izvijestio je Radio Rijeka nakon premijere u julu 2020.

"ZAGREB – BEOGRAD VIA SARAJEVO"

Jugoslovensko dramsko pozorište (JDP) počelo je probe predstave "Zagreb – Beograd via Sarajevo" Jelice Zupanc, u režiji i adaptaciji Gorčina Stojanovića, koja prati zamišljeno putovanje vlakom književnika Ive Andrića i Miloša Crnjanskog poslije Prvog svjetskog rata. Crnjanski je ratovao na strani Austrougarske, a Andrić je bio utamničen u Mariboru zbog sumnje da je učestvovao u sarajevskom atentatu. Sreću se u Zagrebu u trenutku ujedinjenja jugoslavenskih naroda u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Pod pritiskom i euforijom pobjede i poraza, rasturanja i stvaranja država, raskidanja sa starim i započinjanja novog, na tom putovanju vozom od Zagreba do Beograda, koje se odvija početkom 1919, ulazimo u emotivni, intelektualni svet dvojice mladih pisaca koji otvaraju mnoga pitanja – preispitujući ono što je prošlo i anticipirajući ono što tek dolazi, saopćio je JDP.

U predstavi igraju Aleksej Bjelogrić (Andrić), Miodrag Dragičević (Crnjanski), Marko Janketić, Nebojša Milovanović, Nikolina Vujević i Joakim Tasić. Kostimografkinja je Lana Cvijanović, scenograf Gorčin Stojanović, kompozitor songova Anja Đorđević, a za scenski govor zadužena je Ljiljana Mrkić Popović.

JDP predstavom "Zagreb – Beograd via Sarajevo" obilježava 60 godina od kada je Ivo Andrić nagrađen Nobelovom nagradom za književnost. Andrić je bio, inače, predsjednik Pozorišnog saveta JDP-a od 1956. do 1965. godine. Predstava "Zagreb – Beograd via Sarajevo" financirana je budžetskim sredstvima Grada Beograda, uz sufinansiranje Ministarstva kulture i informiranja.

FUDBAL, NOGOMET I JOŠ PONEŠTO

Međunarodna izložba "Fudbal. Realizam igre", koja rekonstruira kompleksnost nogometne igre kroz umjetničke interpretacije više od 30 vizualnih i filmskih umjetnika, među kojima su i Tadija Janičić iz Srbije i Vlatka Horvat iz

Hrvatske, kao i nagrađivani rumunjski redatelj Korneliju Porumboiu, priredena je u Sportskoj hali Floreska u Bukureštu, u organizaciji Tranzita.

Izložba obuhvaća radove objavljujane u magazinu Corner, nove produkcije naručene specijalno za tu priliku, fotografske arhive, kao i radove iz javnih i privatnih kolekcija, a pripadaju vizualnoj, konceptualnoj i izvođačkoj umjetnosti, kinematografiji, zvučnoj umjetnosti, dokumentarnom stvaralaštvu i drugim hibridnim oblicima. "Zamislite da ste na fudbalskoj utakmici na kojoj ne pratite loptu, već pojedinačne igrače. Ili samo trenere. Ili odajete počast sudijama. Zamislite da tokom meča pratite samo tenzije između stadionskih galerija. Ili zamislite da lopta ili igrači nestanu. Zamislite da su pozicije igrača zapravo politički pokreti. Ili da navijači postanu jedno sa istim rekvizitima", naveli su kustosi izložbe Dana Andrei i Sorin Popescu. Prema njihovom konceptu, stadion je interpretiran kao zelena kocka, pozornica na kojoj spektakl predstavlja neprekidnu borbu za moć, kapital i imidž. To je mjesto na kojem se identiteti definiraju i rađaju kulture.

TRIJUMF NOVOPAZARSKOG TEATRA NA STERIJINOM POZORJU

Predstava "Ako dugo gledaš u ponor" Regionalnog pozorišta Novi Pazar, prema istoimenom romanu Enesa Halilovića, u režiji Zlatka Pakovića, trijumfirala je na 66. Sterijinom pozorju, koje je zatvoreno 26. juna u Srpskom narodnom pozorištu u Novom Sadu. U konkurenciji za nagrade bilo je deset drama nastalih prema djelima domaćih autora. Osim pobjedničke, po broju nagrada istakla se i predstava "Kus petlić" Aleksandra Popovića, u režiji Milana Neškovića i izvođenju Narodnog pozorišta Subotica. Nagrađene su i predstave "Radio Šabac" Olge Dimitrijević, u izvođenju Šabačkog pozorišta, "Vitezovi 'Lake male'" Andraša Urbana i Pozorišta "Deže Kostolanji" iz Subotice, te "Šindlerov lift" Kamernog teatra 55 iz Sarajeva, prema istoimenom romanu Darka Cvijetića, u režiji Koka Mladenovića.

Žiri 66. Sterijinog pozorja, kojim je predsjedavala redateljica Snežana Trišić, dodijelio je većinom glasova Sterijinu nagradu za najbolju predstavu komadu "Ako dugo gledaš u ponor", za koju je Paković jednoglasno dobio Specijalnu Sterijinu nagradu za režiju, a nagrađeni su i Rifat Rifatović za glumačko ostvarenje, Božidar Obradović za originalnu scensku muziku, te Anđela Marić kao najbolja mlada glumica.

180 GODINA BIBLIOTEKE SANU

Biblioteka Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU) obilježila je 15. juna 180 godina postojanja i 30-godišnjicu tribine te ustanove, čiji je značaj istakla i ministrica kulture i informiranja Maja Gojković, navodeći da ta dva jubileja "bude dozu poštovanja, imajući u vidu da nema mnogo institucija koje mogu da se podiće ni tako dugim trajanjem, a ni tako vrednim fondovima knjiga i druge građe".

"Tokom vekova i brojnih istorijskih događaja, koji su neretko bili izrazito nepovoljni po naš narod i državu, pisana reč odigrala je jednu od ključnih uloga u našem opstanku. Upravo ovde, u ovom hramu knjige, čuvaju se neki od najvrednijih i najstarijih rukopisa na ovim prostorima, među njima, i lična biblioteka reformatora srpskog jezika, velikog Vuka Karadžića", navela je Maja Gojković, dodajući da su sva ta djela autentična svjedočenja o vremenima u kojima su nastajala, o historijskom putu srpskog naroda, kulturi, velikanima, savezništvima i onim ne tako lijepim historijskim događajima na ovim prostorima.

Na svečanosti su predstavljene knjige "Biblioteka Srpske akademije nauka i umetnosti: 1841–2021" Sanje Stepanović Todorović i Marine Ninić, te "Tribina Biblioteke SANU: 1991–2021" koje su priredili Danka Kuželj i Dragoslav Boro. Obje je uredio Miro Vuksanović, upravnik Biblioteke SANU.

EXIT MEDICINARIMA POKLONIO 3.000 ULAZNICA

Festival Exit u Novom Sadu poklanja medicinskim radnicima, koji više od godinu dana stoje na prvoj liniji fronta borbe protiv korona virusa, 3.000 ulaznica za prvi festivalski dan, 8. jul. Ulaznice su podijeljene po redoslijedu prijavljivanja, a prednost su imali medicinski radnici koji imaju legitimaciju "Za naše heroje".

Prema navodima Exita, besplatne ulaznice mali su znak pažnje i zahvalnosti prema medicinskim radnicima koji više od godinu dana bezrezervno štite živote svih, radeći u neviđenim okolnostima. Na Petrovaradinskoj tvrđavi, na velikoj proslavi dvije decenije Exita, "slavićemo život i vraćanje svemu što nas čini srećnima i želimo da deo proslave budu i medicinski radnici, koji su podneli najveći teret pandemije", saopćili su organizatori. Prvi dan Exita, koji će biti održan od 8. do 11. jula, otvorit će zvijezde elektronske muzike – DJ Snake na Glavnoj bini, Nina Kraviz, Amelie Lens, Dax J b2b Kobosil, Tijana T na Dens areni, te Patrice Bäumel i Agents of Time na No Sleep Novi Sad bini. Njima će se uskoro pridružiti još niz novih imena.

FESTIVAL FILMSKIH AUTORICA PRVI PUT U NOVOM SADU

Festival filmskih autorica prvi put će biti održan od 18. do 20. juna u Novom Sadu, a prikazat će više od 20 kratkometražnih filmova raznih žanrova, koji su u cijelosti ili najvažnijim autorskim segmentima djelo žena. Selekcija obuhvaća najautentičnija regionalna ostvarenja nastala u protekle dvije godine, saopćili su organizatori iz udruženja OFF Novi Sad i *online* magazina Iz OFF-a. Osim filmskih projekcija, posjetiće očekuju i javni razgovori o filmovima i predavanje o historiji ženskog autorstva na filmu, kao i specijalna projekcija filma "Prizori iz života džukca" Tanje Brzaković, koji je prikazan na nedavnom 49. Festu u Beogradu. Cilj novopokrenutog festivala je da ženski glasovi u filmskoj umjetnosti postanu transparentni, ali i da se omogući povezivanje autorica i na taj način potakne formiranje ženskih filmskih kolektiva unutar regionalnog kulturnog prostora.

NOVA ŠANSA ZA "MILANA MLADENOVIĆA"

Autori muzike iz bivše Jugoslavije imaju novu priliku da osvoje nagradu "Milan Mladenović" koju je zadužbina tog legendarnog beogradskog i jugoslavenskog muzičara ustanovila u znak sjećanja na njegovo utjecajno djelo i kao vid podrške mladim generacijama muzičara koji dijele vrijednosti Mladenovićeve umjetničke zaostavštine. Na konkurs Zaduzbine Milana Mladenovića za 2021. godinu, organiziran pod sloganom "Prijavi svoju stvar", autori mogu prijaviti do kraja juna pjesmu s tekstom na nekom od jezika koji se govore na teritoriju bivših jugoslavenskih republika, uključujući i jezike manjina. Najbolju pjesmu odabrat će regionalni stručni žiri, koji čine Damir Urban, frontmen benda Urban&4 iz Hrvatske, Kiril Džajkovski iz Sjeverne Makedonije, Ivan Fece Firči iz Srbije, nekadašnji bubnjar EKV, urednica tematskog kanala RTS-a "Rokenroler" i autorica emisije "Pop karusel" na Radio Beogradu 1 Katarina Epštajn iz Srbije i glavni urednik portala Ravno do dna Zoran Stajčić iz Hrvatske.

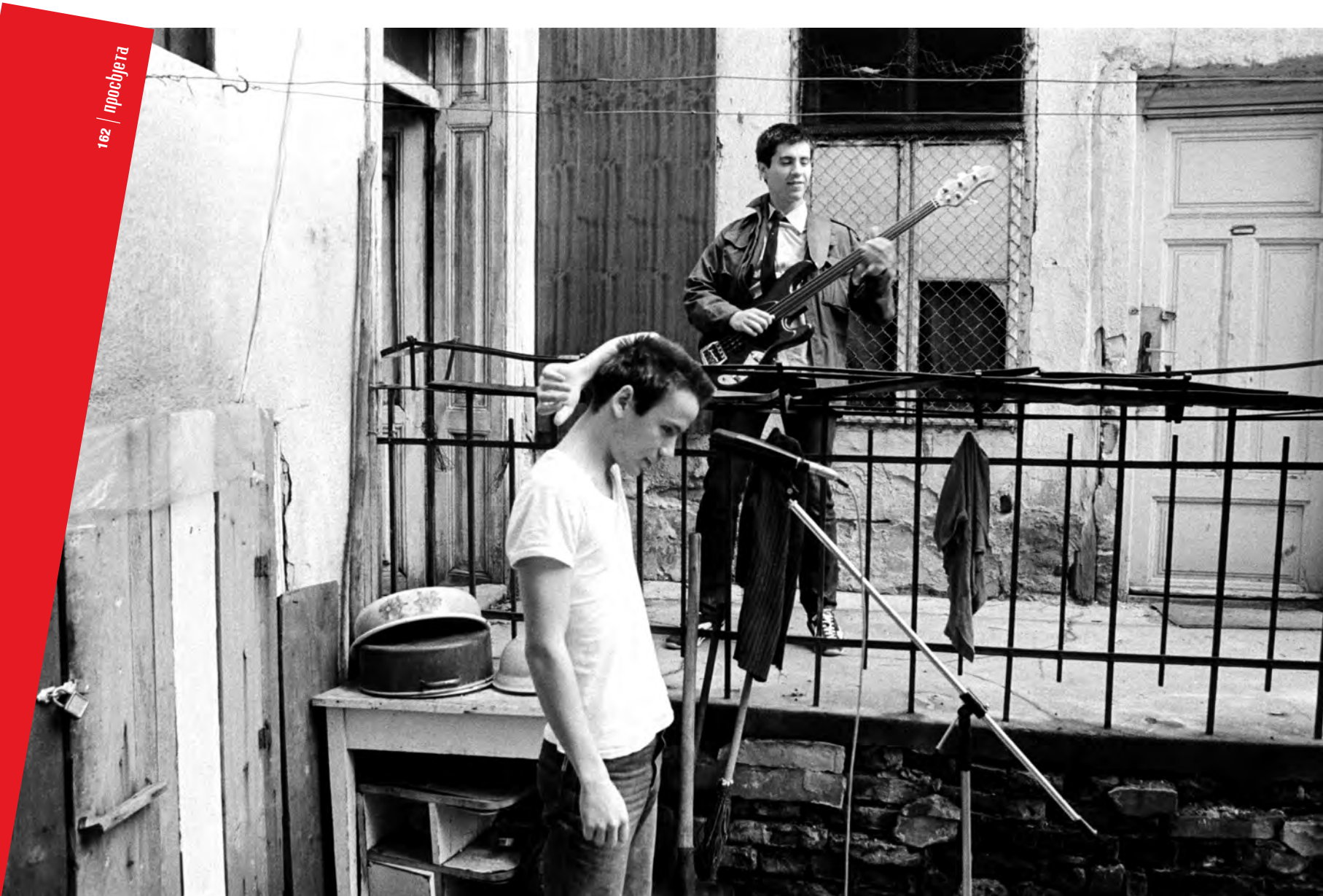
Stajčić je pozvao mlade autore iz regije da budu iskreni, puste da pjesma izađe iz njih i iznenade članove žirija, dok ih je Urban pozvao da donesu nešto "novo, sveže i iskreno", odnosno okrenu se budućnosti i predstave "zvuk koji tek dolazi". I Katarina Epštajn naglasila je da je konkurs otvoren za sve umjetnike u regiji koji su u muzičkom i pjesničkom izrazu inovativni, energični, maštoviti, drugačiji... Nagrada "Milan Mladenović" bit će dodijeljena treći put 21. septembra, na dan rođenja Mladenovića. Prvi dobitnik prestižnog priznanja bio je 2019. godine bend Artan Lili, a 2020. godine bila je grupa Dram.

KNJIGA O ANTIBIROKRATSKOJ REVOLUCIJI

Antibirokratska revolucija, započeta prije više od 35 godina, bila je jedan od najvažnijih političkih procesa u srpskom društvu posljednjih decenija, a prema mišljenju nekih još nije ni završena. Po broju učesnika, sadržajima, reakcijama i izazovima koje je oličavala, antibirokratska revolucija je proces koji nema direktnog prethodnika u historiji druge Jugoslavije. Nastala u okvirima "jugoslavenskog nesvakidašnjeg autoritarizma", predstavljala je ključni politički tok druge polovine 1980-ih – sve do pada socijalizma i raspada Jugoslavije, rečeno je 1. juna na panelu u Medija centru, kojim je počela serija razgovora Antibirokratska revolucija: Ostavinska rasprava, u organizaciji Novog optimizma i izdavačke kuće Arhipelag. Učesnici razgovora, organizovanog povodom knjige "Antibirokratska revolucija" Nebojše Vladislavljevića, u izdanju Arhipelaga, ocijenili su da čitav niz odjeka, pojava i aktera antibirokratske revolucije postoji na srpskoj političkoj i društvenoj sceni i danas – od spontanosti pokreta do strogo kontroliranih događaja, od nezadovoljnih radnika do "događanja naroda", od sukoba u okviru vladajuće partije do diferencijacije u partiji, od kontroliranih medija do "odjeka i reagovanja", od sumraka jedne epohe do stvaranja novog kulta ličnosti... Prema riječima akademika dr Ljubodraga Dimića, Vladislavljevićeva knjiga predstavlja dragocjen doprinos raspravi o padu socijalizma. "Vladislavljević je pomno sagledao dinamičan kraj XX veka u Srbiji. Govoreći o antibirokratskoj revoluciji, autor je pokazao kako je oko njenog tumačenja spleteno mnoštvo stereotipa i naknadnih tumačenja koji onemogućavaju da se razume ovaj istorijski i društveni proces. Njegova saznanja izložena u ovoj knjizi počivaju na detaljnom istraživanju čitavog niza izvora. Zbog toga možemo reći kako ova važna politikološka knjiga počiva na čvrstom tlu istorije", naveo je Dimić.

Antibirokratska revolucija je, prema ocjeni dr Ivane Spasić, razborita knjiga koja poziva na razborito sagledavanje događaja iz novije društvene i političke historije, posebno zato što imaju važne i još prisutne posljedice. Redatelj Janko Baljak naglasio je da prepoznaje kontinuitet u društvenim tokovima od antibirokratske revolucije do danas: "Ja ne vidim da se antibirokratska revolucija završila. Lako je reći kada je i kako počela, ali mislim da se ne može reći da je ona završena. Za mene čitav ovaj period u posljednjih 35 godina predstavlja jednu celinu. To je sve jedna antibirokratska revolucija koja teče i koja nikako da se završi", naveo je Baljak.

I novinar Zoran Panović smatra da recidivi antibirokratske revolucije postoje i danas. "Svako od nas ima svoju verziju kako je propala Jugoslavija, koji je to trenutak u kome smo prepoznali da je s tom zemljom gotovo. Tako je i sa antibirokratskom revolucijom. Svaku ima svoju sliku antibirokratske revolucije. Ova knjiga nas suočava sa činjenicama jednog procesa i stavlja ga u širu ravan. Jedino se na taj način može razumeti antibirokratska revolucija kao složen i protivrečan proces koji je ostavio velike i teške posledice", ocenio je Panović. Vladislavljević je godinama pisao "Antibirokratsku revoluciju" i istraživao građu, a kako je naveo, možda mu je u pisanju pomoglo to što je nekoliko godina proveo u Engleskoj. "Kada se malo odmakne od tekućih strasti i sporova, interesa i rasprava, onda čovek može da bolje sagleda događaje koji na jedan način tek što su završeni, a na drugi način tek treba da budu sagledani i protumačeni", naveo je Vladislavljević.

Ivica Vdović i Milan Mladenović, Ulica Prote Mateje, Beograd, 1981 – 1982. / Fotografija: Goran Vejvoda

АУТОРИ

DRAGAN BABIĆ / GORAN BABIĆ / TAMARA BABIĆ / MUHAREM BAZDULJ / JADRAN BOBAN
GORAN BORKOVIĆ / MILAN CIMEŠA / ZORAN JOVANČEVIĆ / NENAD JOVANOVIĆ / JURICA KERBLER
MILOŠ KORDIĆ / RADE KOVAČ / BOJAN KRIŠTOFIĆ / BRANKO KRANJIĆ / BRANIMIR KRŠIĆ / ŽELJKO LUKETIĆ
ĐORDE MATIĆ / FLORENCE DE MONTGOLFIER / BOJAN MUNJIN / IGOR RUŽIĆ / MAŠA SAMARDŽIJA
SRĐAN SRDIĆ / GORAN VEJVODA / ČEDOMIR VIŠNJIĆ / NIKOLA VUJČIĆ / NIKOLA ŽIVANOVIĆ

FOTOGRAFIJA: GORAN VEJVODA
IVICA VDOVIĆ I MILAN MLADENOVIĆ, ULICA PROTE MATEJE, BEOGRAD, 1981–1982.

www.casopis.prosvjeta.net

CIJENA 20 KN